

Ivana Gruden

**STRADANJE SLOVENACA
U NIŠU TOKOM DRUGOG
SVETSKOG RATA
(1941 –1944)**

Prva knjiga o Slovencima u Nišu

Posle duže vremena, kada se skoro odustalo od svake pomisli da će pitanje slovenačke zajednice u Srbiji tokom Drugog svetskog rata biti istraženo, pojavio se rukopis mlade niške istoričarke Ivane Gruden „*Stradanje Slovenaca u Nišu za vreme Drugog svetskog rata 1941-1944*“. Ova obimom nevelika knjiga otvara nekoliko pitanja na kojima se autor zadržava u svom radu.

Istorijska je činjenica da su u Drugom svetskom ratu na prostoru Kraljevine Jugoslavije jedino Srbi i Slovenci, svako iz svog razloga, bili proterivani sa svojih ognjišta a sve zarad sproveđenja u delo ideje o etnički čistom arijevskom prostoru. Tako stanovnici Slovenije putuju vozovima za Srbiju, sa najviše 200 dinara u džepu i 50 kilograma prtljaga koliko su dozvoljavale nemačke vlasti, većina bez ikakve jasne naznake kuda putuje i koliko ostaje. Veliki broj pridošlica iz Slovenije uslovilo je otvaranje 27.marta 1942.g. Odseka za Sloveniju pri Crvenom krstu u Nišu.

Veliku vrednost rukopisa Ivane Gruden čine kazivanja preživelih Slovenaca. Dobro struktuirani rad, sa mnoštvom kazivanja- izvora prve vrste i pitak stil osnovne su karakteristike ove knjige. Iako je za vreme SFRJ period Drugog svetskog rata dobro proučen u tadašnjoj jugoslovenskoj istoriografiji, zanimljivo je da se ni jedan istraživač nije zadržao na pitanju prognanih Slovenaca u jugoistočnoj Srbiji. Tim je veća vrednost rada koleginice Gruden kako za srpsku istoriografiju, tako i za dalje istraživanje slovenačke zajednice na prostoru današnje Srbije.

Niš, marta 2014.

Nebojša Ozimić

Uvod

Sile Osovine napale su dva od tri konstitutivna naroda Kraljevine Jugoslavije, Srbe i Slovence, dok su Hrvati bili saveznici. Zato je posle kratkotrajnog Aprilskog rata 1941.godine, teritorija Banovine Hrvatske bila drastično uvećana i pretvorena u „Nezavisnu Državu Hrvatsku“, dok je slovenačka Dravska banovina doživela sudbinu srpskih federalnih jedinica. Ona je bila podeljena između Nemačke, Italije i Mađarske. Sledstveno tome, slovenački narod se, kao i srpski, našao u dugim izbegličkim kolonama, koje su se većinom kretale prema ostatku Srbije. Slovenci su kao i Srbi postali žrtve aprilskog sloma i komadanja Kraljevine Jugoslavije. Nemci su iz zarobljeničkih logora otpustili sve narode koji su pre rata živeli u Kraljevini, osim Srba i Slovenaca.

Međutim, postojale su i suštinske razlike između slovenačke i srpske pozicije, koje su dovele do drugačijeg toka ratnih događanja. Prva razlika sastojala se u tome što su Srbi bili izloženi genocidu od strane Hrvata, muslimana i Albanaca.

Drugu razliku stvorila je specifična slovenačka politička scena, opterećena katoličkim klerikalizmom i donekle germanofilstvom. Ova druga struja usloviće da Nemci ne proteraju celokupno slovenačko stanovništvo. Najveći broj Slovenaca našao se na teritoriji Srbije i to u izbegličkim centrima koji su postojali skoro u svakom gradu ili većem mestu. Jedan od najvećih izbegličkih centara posle Beograda, u rasparsčanoj Srbiji, bio je grad Niš – sedište predratne Moravske banovine.

Još pre dolaska prvih izbeglica u grad, veliki broj Slovenaca našao se u zarobljeničkom logoru. Okupacija teritorije nije prihvaćena sa oduševljenjem. Usledile su prve reakcije obezglavljenog naroda i surov okupatorski odgovor. Bio je to početak stradanja Slovenaca u Nišu, posle zvaničnog prekida neprijateljstva između Kraljevine Jugoslavije i Sila Osovine. Ritam stradanja nastavio se i za vreme narodnog ustanka 1941. godine, ali i početkom 1942. godine, kada je u grad došla najveća izbeglička grupa.

Slovenci su stradali u kratkotraјnom Aprilskom ratu, u zarobljeničkim i koncentracionim logorima, na stratištima, od posledica deportacije ili u oslobođilačkom i građanskom ratu.

Stradanje Slovenaca u okupiranom Nišu neistražena je i nepoznata tema iz lokalne i opšte istoriografije. Slovenci i Srbi bili su najveće žrtve Aprilskog rata i kasnije okupacije. Ovim radom autor pokušava da oživi sećanje na tešku ratnu prošlost, koristeći dostupnu arhivsku građu Istorijskog arhiva u Nišu, Vojnog arhiva Jugoslavije, dokumentaciju Narodnog muzeja u Nišu i objavljenu literaturu.

Ratne i posleratne žrtve slovenačkog naroda

Slovenci su kao jedan od tri konstitutivna naroda Kraljevine Jugoslavije pretrpeli velike ratne i posleratne žrtve.

U Ljubljanskoj pokrajini je uoči rata živilo 336.000 stanovnika. U Drugom svetskom ratu pognuto je 29.750 ljudi, a po njegovom završetku 9.800, uglavnom domobranaca.

U primorskom regionu, ukupno jebilo 5,6% žrtava među stanovništvom. Pre početka rata na ovom prostoru je živilo oko 260.000 stanovnika, u ratu je stradalo 14.682 ljudi, a posle rata njih 160.

U Donjoj Štajerskoj je 1941. godine živilo 596.500 stanovnika. Od ovog broja, prema podacima Državne komisije, u Drugom svetskom ratu je pognuto 23.028 ljudi, što čini 3,8% žrtava među stanovništvom. Posleratne žrtve iznose 670 usmrćenih.

U Gornjoj Štajerskoj, gde je, na početku 1941. godine živilo 183.464 stanovnika, usled Drugog svetskog rata živote je izgubilo 12.020 ljudi – tj. 6,5%, a posle rata 1.700, uglavnom domobranaca.

U Koruškoj je za vreme i posle rata stradalo 1.187 ljudi, što predstavlja gubitak od 6,2 % stanovništva.

U Prekomurju je na početku Drugog svetskog rata živilo oko 97.000 stanovnika. Za vreme rata, pognuto je 1.879 ljudi, što predstavlja gubitak od 1,8% stanovništva. Trećina žrtava čine Jevreji. Oko 80 stanovnika Prekomurja izgubilo je život po završetku rata.

Tako je za vreme Drugog svetskog rata stradalo 70.922 stanovnika, a po njegovom završetku, 13.898, uglavnom pripadnika slovenačkog domobranstva.

Slovenci kao žrtve Aprilskog rata

Prema popisu žrtava rata iz 1964. godine, u Aprilskom ratu poginulo je ukupno 4.823 jugoslovenskih vojnika, podoficira i oficira, dok je 5.563 stradalo u nemačkim zarobljeničkim logorima. Od ovog broja, poginulo je 3.076 vojnika i starešina koji su rođeni na teritoriji Srbije, sa pokrajinama, dok su ostali stradali rođeni u bivšim jugoslovenskim republikama. U istom ratu poginulo je 180 vojnika i starešina koji su bili Slovenci, 168 muslimana i 413 Hrvata. U zarobljeničkim logorima ili od posledica zarobljeništva umrlo je i stradalo 4.297 Srba, 266 Hrvata, 235 Slovenaca i 173 muslimana.

Već 6. aprila 1941. godine, prilikom teškog bombardovanja Beograda, poginuo je član jugoslovenske Kraljevske vlade, dr Franc Kulovec. Bio je to prvi Slovenac koji je stradao od početka rata. Osmog aprila bombardovan je i Niš. U tom vazdušnom napadu oštećene su i prostorije Glavnog odbora Crvenog krsta za područje Moravske banovine u Jeronimovoj 3, pa je Odbor kasnije preselio svoje kancelarije u Obrenovićevu 73, gde se i danas nalazi. Prilikom ovog bombardovanja lakše je bio ranjen profesor Niške gimnazije Rudolf Bratanić, koji je hospitalizovan u gradskoj bolnici. U nemačkom vazdušnom napadu poginula su dva i slovenačka podanika.

Nakon potpisane bezuslovne kapitulacije u Beogradu, Nemci su u gradu sakupili veliki broj oficira, podoficira i redova Kraljevske vojske iz raznih krajeva. Privremeni logor za oficire, podoficire i redove nalazio se u magacinskoj zgradbi kasarne 1. konjičkog puka „Obilić“, gde će se kasnije nalaziti Koncentracioni logor-Niš (Amhalter Lager des Nisch). Korišćene su i glavne i pomoćne zgrade Konjičke kasarne. U zarobljeničkom logoru su se našli i slovenački vojnici i starešine, među njima i pukovnik Miroslav Nežmah, komandant 1.konjičkog puka „Obilić“, kao i potpukovnik Julije Reš, komandant 2. velosipedskog bataljona. Ove jedinice iz Niškog vojnog garnizona pružile su jak ot-

por neprijatelju za vreme Aprilskog rata, naročito u Jankovoj klisuri, između Blaca i Brusa.

Nemci su počeli masovno da prazne logor. Naredili su da se izvrši podela ljudstva u logoru na narodnosti. Izdvojili su se svi oni koji su se izjasnili kao Hrvati, Bugari, Makedonci, Arnauti i Turci. U tabor frankovaca javljali su se neki iz Slovenije, ali su bili odbijeni kao „Kranjci“, jer sa njima Hrvati nisu imali nikakve veze. Tako su u logoru ostali samo Srbi i Slovenci. Nemačke i mađarske manjine su bile otpuštene već prvih dana i odmah su se pridružili Nemcima. Zbog ogromnog broja zarobljenika u dvorištu konjičke kasarne bili su podignuti šatori. Crveni krst u Nišu je jednom prilikom obišao zarobljenike i izvršio popis uz pratnju Nemaca. Transport za Nemačku je krenuo sa železničke stanice „Crveni krst“. Zarobljenici su iz logora do stanice sprovedeni pešice. Nemci su striktno motrili na železničko osoblje da ne ulazi u razgovor sa zarobljenicima ili sa službenicima na stanicama. Na stanicama su čekali skoro dva sata dok se ne formira kompozicija koja je krenula sa tzv. senjskih koloseka. Transportovani su u pravcu Beograda, gde je usledilo novo čekanje. Na Topčiderskoj stаници priključeni su i vagoni sa drugim zarobljenicima i svi su nastavili put Nemačke. Jedino bekstvo izvršeno je prilikom stajanja voza na stanicama Žitkovcu.

I sam boravak u logoru jugoslovenskih kraljevskih vojnika nije tekao bezbolno. Nemačke vojne vlasti nisu se pridržavale Ženevske konvencije, njenog člana 2 o postupanju sa zarobljenicima, gde se izričito govori o njihovoj zaštiti od nasilja, uvreda i drugih poniženja. Prema raspoloživim podacima, nemački vojnici su radili suprotno. Bez ikakvih razloga, u pojedinim logorima za prihvrat zarobljenika, nemački vojnici su ih napadali – kao što je bio slučaj u Kosovskoj Mitrovici, Kragujevcu, Šapcu i na posletku, u Nišu – još prilikom dopremanja u logor. Bilo je svirepih ubistava zarobljenika.

Nemački vojni sud osudio je 7. maja 1941. godine na kaznu smrti streļjanjem 7 oficira i podoficira iz zarobljeničkog logora u Nišu, koji su

navodno pripremali pobunu i bekstvo. Prema dostupnim dokumentima bilo je to prvo streljanje u Nišu za vreme četvorogodišnje okupacije. Streljana su i dva Slovenca.

Nemci su zadržali u zarobljeništvu samo Srbe, Slovence, Crnogorce i Jevreje, a Hrvate, Makedonce i pripadnike nacionalnih manjina (Nemce, Mađare, Albance i druge) puštali su kućama.

Kako su Slovenci iz jedinica koje su se borile u Sloveniji otišli svojim kućama pre kapitulacije, u nemačko zarobljeništvo odvedeni su samo oni Slovenci koji su zarobljeni van Slovenije, to jest, manji broj. Da bi razbili i jedinstvo Srba, Sile Osovine su naknadno puštale kućama i zarobljenike srpske nacionalnosti čije su porodice živele u Hrvatskoj i na teritorijama koje su okupirale Italija, Bugarska i Mađarska. Zatim je pušten kući jedan broj zarobljenika, Srba, koji su bili spremni da sarađuju sa vladom Milana Nedića u Beogradu, kao i zarobljenici-Slovenci, koji su pristali da sarađuju sa kvislinškim vlastima u Ljubljani. Posle tih promena, brojno stanje zarobljenih Jugoslovena u Nemačkom rajhu i Norveškoj, na dan 1. januara 1945. godine, iznosio je: oficira Srba 9.469, Slovenaca 384; sanitetskih oficira Srba 186, Slovenaca 2. Ukupno 10.041 oficira. Podoficira Srba 8.306, Slovenaca 809. Ukupno podoficira: 9.115. Vojnika: Srba 103.743, Slovenaca 13.684. Ukupno podoficira i vojnika 126.542. Civila: Srba 521, Slovenaca 278. Ukupno civila 799. U radnim komandama: Srba 4. Ukupno jugoslovenskih zarobljenika: Srba 122.229, Slovenaca 15.157, što je ukupno 137.157 Srba i Slovenaca.

Kako smo se borili u Aprilskom ratu

U kratkotraјnom Aprilskom ratu, zabeleženi su i retki primeri hrabrosti i požrtvovanja u borbama protiv daleko jačeg i opremljenijeg neprijatelja. Takav otpor napadaču pružio je i Prvi konjički puk „Obilić“ pod komandom pukovnika Miroslava Nežmaha.

U niškoj Vojnoj bolnici nalazilo se na lečenju oko 700 ranjenika, od kojih su 80% činili srpski vojnici, 15% Hrvati i 5% Slovenci. Oni su zadobili rane na raznim frontovima.

Prvi konjički puk „Obilić“ sa svojim štabom i drugim jedinicama bio je dislociran u Nišu – u konjičkoj kasarni. Puk se sastojao iz dva streljačka eskadrona, mitraljeskog, streljačkog i tehničkog eskadrona i trupne komore. Ukupna snaga je na dan 27. marta 1941. godine iznosila oko 1.000 ljudi. U cilju pojačanja vojne bezbednosti zemlje, puk je aktivirao i dva streljačka eskadrona i jedan mitraljeski vod. Ovo je izvršeno posle ulaska nemačkih armija na bugarsku teritoriju. U vremenu između 20. i 27. marta, naređena je stroga pripravnost za sve jedinice Niškog vojnog garnizona.

Odmah posle 27. marta naređeno je pripravno stanje, kao i priprema sviju jedinica za aktiviranje-mobilizaciju. Mobilizacija je bila naređena 2. aprila 1941. godine u 00.00 časova i trajala je četiri dana. Prvog, drugog i trećeg dana komandiri jedinica primili su iz pukovskog magacina na Crvenom krstu ratnu opremu za svoje jedinice. Ista je odmah prebačena u dislocirana mobilizacijska mesta dotičnih jedinica (selo Hum i Donji Komren).

Kada je reč o ratnom sastavu, puk se popunjavao vojnim obveznicima, konjima i kolima iz Požarevačkog ratnog okruga, s obzirom na to da se nalazio u sastavu Druge konjičke divizije, čije je sedište bilo u Požarevcu.

Komandant puka primio je u štabu Pete armijske oblasti zapovest i maršrutu za izvršenje marša na koncentracijsku prostoriju oko Požarevca. Šestog aprila, u ponoć, napušten je Niš. Puk je u zoru stigao u selo Draževac kod Aleksinca. Ovde je dobijena vest da su Nemci bombardovali Beograd i da je time otpočelo ratno stanje. Iznad Niša i okoline, istog dana, kružili su neprijateljski izviđački avioni koji su samo snimali i nisu dejstvovali. Uveče, puk vrši pokret u pravcu Ražnja, gde je boravio do 8. aprila. Istog dana, Niš je bio bombardovan. Popodne je telefonski naređeno iz štaba Pete armijske oblasti da puk izvrši pokret ka Ploči u pravcu Pirota, odakle je navaljivala nemačka 12.armija. Puk je iz Draževca krenuo ka Nišu i preko Niške Banje stigao na Ploču. Pukovnik Nežmah je otišao teretnim automobilom u štab Armije u Nišku Banju i dobio naređenje da se sa pukom stavi na raspolaganje komandantu Topličke divizije. Nežmah se javlja komandantu divizije i od tada je puk bio u obezbeđenju pravca Pirot – Bela Palanka – Niš.

Na starom putu za Ploču stajala je napuštena artiljerija, bez posluge. Iz pravca Pirota kretala se jedna nepregledna kolona pešaka, automobila, vojnika i civila koji su bežali prema Nišu. Pukovnik Nežmah dobio je kratko obrazloženje situacije na frontu: „Nemci su iz pravca Caribroda (danas Dimitrovgrad) probili front Pete armije”. Naređeno je zauzimanje novog položaja – na Mramornom brdu.

Novi položaj dostignut je u pet časova izjutra. Sutradan, puk, ojačan jednim delom 2.velosipedskog bataljona, zauzeo je predviđeni položaj. Nemci su istog dana ušli u Niš. Drveni most preko Južne Morave pripremljen je za rušenje. U toku celog popodneva nastavile su da se kreću kolone begunaca, što civila a što vojnika. Oko 11 časova pojavljuju se iz pravca Niša prvi nemački tenkovi, motociklisti – izviđači. Puk stupa u borbu.

Drveni most preko Morave dignut je u vazduh. Otvorena je vatrica iz topova i mitraljeza na Nemce, koji za trenutak napuštaju motocikle i zauzimaju položaj na sredini druma Niš-Prokuplje. Jedan nemački tenk

vraća se u Niš i ponovo se pojavljuje. Nemci otvaraju jaku vatru na položaj puka. Tada su se desili i prvi gubici. Posada za protivtenkovski top bila je ranjena, a top uništen. Istog dana front je obišao i komandant Druge konjičke divizije, koji je i pored jake artiljerijske vatre izdavao naređenja na položajima. Pukovnik Nežmah imao je zadatak da sa pu-kom drži zauzeti položaj do daljeg naređenja. Intezitet borbe je još više porastao. Borba se vodila po oblačnom i maglovitom vremenu sve do mraka. Tog dana puk je imao 3 mrtva i oko 15 ranjenih.

Oko 21 čas, komandant puka primio je naređenje da zauzme pravac Prokuplje-Blace. Od svih jedinica koje su operisale na Mramorskom bojištu, blizu 80% ljudi bilo je raspoloženo za dalju borbu, a 20% nije. Uglavnom se radilo o manjinama – Nemcima i Mađarima. Ipak, u 1.konjičkom puku, veći broj boraca nemačke narodnosti, ostali su verni vojničkoj zakletvi do poslednjeg dana. Odred je izvršio marš i stigao kod Blaca. Ovde su se pojavili četnici Koste Pećanca, koji su bili voljni da učestvuju u borbi protiv nemačkih tenkova. Tog dana nije bilo borbi.

Nemci su 12.aprila izvršili poslednja pregrupisavanja nakon čega su krenuli u žestok napad sa svojim oklopnim jedinicama. Iza tenkova išla je pešadija. Izvršen je tenkovski proboj na svim pravcima: Prokuplje-Blace i Kuršumlija-Blace. Ovim dejstvom, kao i probojem na drugim delovima bojišta, slomljen je front. Zarobljeni su komandant Blačkog odreda, komandant artiljerije i komandant 2. velosipedskog bataljona, potpukovnik Julijus Reš. Bilo je to oko 10 časova, kada je nastalo povlačenje na čitavom frontu. Gubici su bili oko 50 mrtvih vojnika i starešina iz 1.konjičkog puka. Gubici 2. velosipedskog bataljona bili su približni.

Delovi jedinica konjičkih, artiljerijskih i velosipedskih koje su uspele da se kroz borbu povuku kroz Jankovu Klisuru, stigne su 12. aprila u Kruševac. Uskoro su pristigle i jedinice vojne komore. Puk je sa ostalim jedinicama ušao u sastav Razbojinskog odreda. Trinaestog aprila nije bilo borbi, osim puškaranja i izviđanja. Sutradan, naređe-

no je utvrđivanje položaja. Oko 13 časova izvidnice su primetile jake nemačke pokrete motorizovanih kolona iz Kruševca prema Razbojni. Pojavili su se prednji neprijateljski delovi, koji su pušteni da se približe položajima na oko jedan kilometar, kada je na iste otvorena vatra iz protivtenkovskih topova kao i pešadijskih topova i teških mitraljeza. Nemci su bili zaustavljeni i naterani da napuste vozila. Borba se vodila dva sata kada su se i ostali nemački delovi jedinica morali povući prema Kruševcu. Nemci su imali na položaju dva izbrojana mrtva i izvestan broj ranjenih, koje su uspeli da izvuku. Izgubili su dva topa, četiri mitraljeza i jedan motocikl.

U 17 časova komandant odreda naredio je povlačenje jedinica sa položaja i obrazovanje kolone na drumu Brus – Razbojna. U 18 časova odred je krenuo pravcem Brus-Kopaonik-Jošanička Banja. Stigao je u Brus oko 23 časa. Tu je dat odmor radi prijema i podele hrane a zatim je nastavljen marš ka Jošaničkoj Banji. Ovde je puk imao ostati do daljeg naređenja.

Sutradan je naređen pokret za Kraljevo. Tada je pukovnik Nežmah održao svoj poslednji govor. Poručio je vojnicima da idu svojim kućama, jer je puk u obavezi da se preda. U 15 časova izvršeno je raspuštanje boraca i starešina Razbojnskog odreda. Nežmah se sa još nekim vojnicima kamionima uputio u pravcu Kraljeva, ali su na tom putu zarobljeni od Nemaca i oterani u kraljevački logor a kasnije u zarobljeništvo.

Migracije Slovenaca ka Srbiji

Prve migracije Slovenaca ka Srbiji zabeležene su posle oslobođenja Srbije od turske vlasti. Preseljenici su u ovom periodu uglavnom ljudi zainteresovani za rudarstvo u Majdanpeku, a kasnije i na Fruškoj gori. Iako su prve migracije predstavljale sporadične slučajeve preseljavanja, po popisu iz 1884. godine u Kraljevini Srbiji je živelo 164 Slovenca.

Intenzivnije migracije Slovenaca ka Srbiji zabeležene su između dva svetska rata, po formiranju Kraljevine SHS. U ovom periodu, migracije su bile uzrokovane potragom za poslom u ubrzano industrijalizovanoj Srbiji. Istovremeno, u Srbiji se osetio nedostatak kvalifikovanih radnika, majstora i školovanog kadra, koji je morao biti nadomešten doseljavanjem ljudi koji su se nalazili van granica države.

Popisom stanovništva između dva svetska rat 1921. i 1931. godine, u Srbiji je zabeleženo 10 730 Slovenaca, odnosno oko 700 Slovenaca više po popisu iz 1931. godine. Dodatan problem pri popisu u ovom periodu stvarao je izostanak pitanja o nacionalnosti, tako da se do broja Slovenaca koji žive u Srbiji dolazilo preko pitanja o maternjem jeziku i veroispovesti.

Najintenzivnije kretanje Slovenaca ka Srbiji, zabeleženo je tokom Drugog svetskog rata. Po Hitlerovim i Musolinijevim nacrtima, razbijanjem Jugoslavije, najveći deo Slovenije bio bi priključen Trećem rajhu, manji Italiji, a najmanji Nemačkoj.

Adolf Hitler je još 27. marta 1941. godine odlučio da Kraljevinu Jugoslaviju rasparča na manje delove, a 12. aprila, na dan ulaska prvih nemačkih jedinica u Beograd, izdao je takozvane „Privremene smernice za podelu Jugoslavije“, u kojima je taj plan bio razrađen i konkretizovan. Prilikom stvaranja ovog dokumenta, Nemačka nije konsultova-

la svoje partnere pa je kasnije problem razgraničenja interesnih sfera postao kamen spoticanja, naročito između Italije i Nemačke. Kao finale tih smernica, započeo je veliki pogrom srpskog i slovenačkog življa od strane Nemaca, Hrvata, Mađara, Bugara, Albanaca, muslimana. Masa izbeglih lica je svakodnevno pristizala. Izbeglice su dolazile u Srbiju na dva načina: neorganizovano, znači stihijski, bez ikakvog plana i sistema, počevši od aprila 1941. godine, gotovo iz cele Jugoslavije. Od tada masa ljudi, pretežno srpskog stanovništa, zbog opasnosti da bude fizički uništena, ostavlja svu pokretnu i nepokretnu imovinu i doseljava se u Srbiju da bi spasila goli život. Drugi način preseljavanja bio je organizovan, a njegovi inicijatori bili su nemački okupatori.

Još pre kapitulacije bivše jugoslovenske vojske, nemačka novinska agencija »DNB« je 15. aprila 1941. godine objavila saopštenje da je Hitler u bivšim austrijskim pokrajinama Donjoj Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj postavio šefove civilnih uprava koji su mu neposredno potčinjeni. Prilikom posete Mariboru, 26.aprila, Hitler je u svom govoru apelovao na šefove civilnih uprava da ove pokrajine opet učine nemačkim.

Pored reorganizacije državne uprave po nacističkom uzoru, reorganizovan je nemački »Kulturbund«. Nacističke vođe su svoje namere za iseljavanje Slovenaca prikrivale do početka same akcije. Kulturbundovci su u Sloveniji pre okupacije Jugoslavije pripremili spisak Slovenaca koji su okarakterisani kao „nelojalni Rajhu“. Mnogi pripadnici ove organizacije su sebi postavili zadatku da pomognu Nemcima da „očiste“ to područje i na njemu uspostave novi red.

U tom cilju je još 14. aprila obrazovan Štajerski domovinski savez (Steirischer Heimatbund), a 29. maja Koruški narodni savez (Kartner Volksbund). Ovi savezi su imali zadatku da vrše iseljenje rasno nečistih i politički sumnjivih elemenata; da šire nemački jezik svim sredstvima; da stvaraju nacionalnu svest o pripadništvu pokrajinama Štajerskoj i Koruškoj i duhovno jedinstvo sa nacističkom partijom; da privrednim

merama i nacističkim shvatanjem rada podižu životni standard; da kroz nacističku poluvojnu organizaciju Vermanšaft (Wehrmannschaft) odgajaju muško stanovništvo, a omladinu kroz omladinski rad.

U vojnem pogledu, deo Slovenije pripreman za aneksiju pripojen je području dopunske vojske (Ersatzheer), priključen 18. vojnom okrugu u Salcburgu koji je obuhvatio Tirol, Foralberg, Štajersku i Korušku. Policijsku vlast na okupiranoj teritoriji, pa prema tome i odgovornost za red i sigurnost, preuzeo je odmah posle okupacije komandant Objedinjene SS policije bezbednosti i Državne policije za javni poredak (pod kojim je potpala alpinska zona, tj. Koruška, Gorenjska i Štajerska).

Prve jedinice za održavanje reda i sigurnosti ušle su u Sloveniju odmah iza operativnih trupa 2. armije. To su bile jedinice »Grupe Zidmark« koje su privremeno preuzele dužnost raspuštene bivše jugoslovenske žandarmerije, tj. do formiranja nove Nemačke žandarmerije. Pored ovoga njihov je zadatak bio da u Sloveniji formiraju nacističku partiju poluvojnu organizaciju Vermanšaft po uzoru na SA jedinice, umesto petokolonaških kulturbundovskih jedinica »DM« (nemačka momčad), koje su bile ranije formirane, a koje su sada poslužile kao baza za formiranje novih jedinica. Vrhovno vođstvo SA jedinica nije dozvolilo da se u Sloveniji formiraju SA jedinice sve dok se pripadnici Vermanšafta ne prevaspitaju da bi mogli postati redovni članovi nacističke partije, a time i pripadnici SA jedinica.

Koje su SA jedinice ušle u Sloveniju nije se moglo tačno ustavoviti. Prema dokumentima Arhive Muzeja NO u Ljubljani, već sredinom aprila, u Celju i okolini, kao i u Rogaškoj Slatini, nalazili su se delovi 26. SA brdskog puka (krajem aprila ovaj puk je smenjen 22. SA brdskim pukom koji se zadržao na području celjskog sreza samo do 4. maja, kada je prebačen u Maribor). Na području soškog sreza nalazili su se delovi 20. SA brdskog puka. Međutim, u prvoj polovini maja sve matične jedinice SA grupe »Zidmark« povučene su u Austriju pošto su izvršile svoj zadatak.

Odmah posle uspostavljanja civilnih uprava, od nemačke žandarmerije su formirane komande žandarmerije (Gendarmeriehauptmannschaft) za područje Štajerske (sa sedištem u Mariboru) i za područje Gorenjske na Bledu. One su bile neposredno potčinjene komandantu policije za javni poredak. U Štajerskoj su obrazovane komande sreske žandarmerije u: Mariboru, Celju, Ptiju, Brežicama i Ljutomeru, a u Gorenjskoj u: Kranju, Radovljici i Kamniku. U mežičkom rejonu žandarmerijsko odeljenje u Prevaljama bilo je neposredno potčinjeno Komandi sreske žandarmerije u Velikovcu.

Prvih dana okupacije nemačku žandarmeriju u Sloveniji obrazovalo je ljudstvo iz Rajha, a docnije su primani i naročito provereni folksdojčeri i pripadnici bivše jugoslovenske žandarmerije. Sredinom aprila stigle su u Štajersku i jedinice policije za javni poredak alpinske zone. Kao pomoć policiji za javni poredak i radi obezbeđenja javnih ustanova, fabričkih postrojenja i rudnika još u toku maja su formirane pomoćna policija »HIPO« (Hilfspolizei) i verkšuc jedinice od nemački nastrojenih pripadnika bivše jugoslovenske žandarmerije, u prvom redu od folksdojčera. Jačina ovih jedinica nije se mogla ustanoviti. Jedinice nacističke poluvojne organizacije Vermanštaft formirane su u Štajerskoj u toku aprila, a u Koruškoj nešto docnije.

Za akciju preseljenja je bio zadužen vođa SS-a Hajnrich Himler. Smernice preseljenja su bile:

1. Iseljavanje celokupne slovenačke inteligencije
2. Iseljavanje svih Slovenaca koji su doseljeni posle 1914. godine, sem ako u njima nisu rasno dragoceni elementi koje ne žele pre-pustiti drugom narodu
3. Iseljavanje stanovnika sa područja koje se nalazi jugozapadno od Save i 20-ak kilometara severozapadno od nje
4. Iseljavanje stanovnika pojasa oko Sotle
5. Iseljavanje seoskih stanovnika iz Donje Štajerske, koji očigledno imaju znake „tuđe krvi“

6. Ostalo stanovništvo, koje predstavlja većinu, ostaće u državi

Prva konferencija koja se bavila ovim pitanjem, održana je 6. maja 1941. godine u Gradcu. Tu je Iberajder predstavio plan o deportaciji 260 000 Slovenaca u Srbiju. Povodom ove odluke, održan je sastanak u Beogradu 21. i 25. maj, na kome se raspravljalo o problemima smeštaja i prehrane Slovenaca čiji je dolazak očekivan. Do početka deportacija plan se ipak promenio. Broj Slovenaca predviđen za transport u Srbiju se smanjio, samim tim što je za preseljenje predviđena i Pavelićeva Hrvatska. Prema sporazumu zaključenom 4. juna 1941. godine u Zagrebu, između nemačkih i hrvatskih predstavnika, Srbija je bila dužna da primi 9-10 000 Slovenaca. Na istoj konferenciji je odlučeno da će se iseljavanje izvršiti u tri talasa i to:

Prva dva talasa iseljavanja obuhvatila bi slovenačke intelektualce, i bili bi usmereni ka Srbiji. Prvim talasom u Srbiju bi bilo preseljeno oko 5000 ljudi iz Donje Štajerske, a narednim oko njih 4000 iz Gorenjske. Treći talas, bio bi usmeren ka Hrvatskoj, i odnosio bi se na iseljavanje oko 145 000 seljaka, a istovremeno bi Hrvatska iselila isti broj Srba iz Srema u Srbiju i druge krajeve.

NOR, odnosno prva partizanska dejstva u Srbiji i Sloveniji, na koje Treći rajh nije računo, uzrokovao je smanjenje broja iseljenika koji je prethodno bio određen. Do daljih iseljavanja tako nije došlo, jer je sukob između Himlera, koji je zagovarao potpuno čišćenje Gorenjske, i Geringa koji je tvrdio da će tako neminovno doći do smanjenja radne snage, koju neće moći da nadomeste osim sa rasno manje čistim, rešio sam Hitler privremenom obustavom internacija. Sve skupa, oko 6720 Slovenaca je iseljeno u Srbiju, i to 4470 iz Štajerske, i 2250 iz Gorenjske i Koroške.

Slovenci su deportovani vozovima u grupama od oko 300 ljudi. Licima je za iseljenje dat samo sat vremena za pripremu, a dva sata ako se radilo o porodicama sa decom. Sa sobom se mogao poneti prtljag do 50 kg i iznos do 200 dinara.

U početku transporti su išli 2 puta nedeljno, do poslednjih grupa kada su transporti intenzivirani na 2 transporta dnevno. Ustaljeni režim internacije je imao dve pauze, u Zagrebu i Slavonskom Brodu, uz obrok koji im je organizovao Crveni krst. Konačno odredište bio je Arandjelovac. Posle dvodnevnog odmora, grupe su razmeštane dalje po unutrašnjosti. Izuzetak su predstavljali poslednji transporti (početkom jula) koji su završavali na krajnjim odredištima bez pauze u Arandjelovcu.

Izbeglice iz Slovenije su smeštane po porodičnim kućama, ili zgradama koje su adaptirane u smeštajne jedinice (U Jagodini-Dom gluvonemih i Učiteljska škola, u Čačku- zgrada Gimnazije i Učenički dom, u Vrnjačkoj banji-hotel "Sv.Đorđe", itd...) Po izjavama izgnanika iz Slovenije zaključujemo da su ih u Srbiji prihvatili veoma lepo. Porodice su se angažovale oko prevoza, smeštaja i ishrane izbeglica iz Slovenije.

Što se tiče kuhinje, njena organizacija je zavisila od broja Slovenaca u mestu. U mestima gde je njihov broj bio veći, oni su organizovali svoje kuhinje. Namirnice neophodne za ishranu, dobijali su sa raznih strana. Kao prvo, obaveza svih meštana bila je da u novcu ili hrani pomažu ishranu izbeglica, i to za onu količinu koju im opština odredi. Sa druge strane, po dolasku izbeglica, odredjivala se i osoba koja je bila zadužena za kontakt sa komesarijatom za izbeglice u Beogradu, čija je obaveza bila briga o ovim ljudima. Svakako, pomoć u ishrani izbeglica, dolazila je i od strane Crvenog krsta. Nekada su se ovim kuhinjama, pored Slovenaca, priključivale i Srbi izbegli iz susednih država.

I uz svu brigu srpskog stanovništva i pomoć koju su dobijali, često su ostajali gladni, jer hrana koju su dobijali nije bila dovoljna za toliki broj ljudi. U ovakvim slučajevima snalazili su se na razne načine. Pakete sa garderobom koju su im rodjaci slali, menjali su za hranu. Teška situacija koja ih je zadesila u Srbiji, zajedno sa ljudima koji su tu živeli, oslikavala se i na tržnici na kojoj je sva stoka koja je bila na prodaju bila nedovoljno uhranjena.

Gradovi koji su bili odredjeni za dolazak odredjene grupe izbeglica iz Slovenije nisu uvek bili i njihova krajnja destinacija. Mnogi od njih su se u nedostatku mogućnosti za zapošljavanje povlačili ka većim gradskim centrima, gde je bilo većih mogućnosti za privredjivanje. Uz kvalifikacije za odredjeno radno mesto, često se navodi, da su Slovenci bili u obavezi da prilože i potvrdu da niko od predaka nije bio Jevrejin ili Rom. Tako je u potrazi za poslom jedna veća grupa Slovenaca došla u aleksinačke rudnike, dok je veliki broj dalje gravitirao ka Beogradu.

Po dolasku u Srbiju, slovenačka deca su produžila školovanje u srpskim školama. Pored redovne nastave koja je sprovedena u školama, slovenačkoj deci je bila organizovana nastava slovenačkog jezika i književnosti. U Beogradu je osnovana slovenačka osnovna škola, koja je u 4 razreda imala oko 120 dece, uglavnom izbeglica.

Doseljeni Slovenci, jako lepo su integrисани u srpski narod. Kuće koje su ih prihvatale, odnosile su se prema njima kao prema delu porodice. Učestvovali su zajednički u obeležavanju krsnih slava, litija, zadušnica i ostalim obredima kojih su se domaćini pridržavali. Po završetku rata, tokom priprema za povratak svoju domovinu, mnogi opisuju pomešana osećanja koja su doživeli. Sa jedne strane, osećanje tuge zbog napuštanja porodica sa kojima su se srodili u teškim trenucima, i sreće koja ih je obuzimala pri pomisli na povratak kući.

Uroš Šušterič, jedan od prognanih iz Slovenije seća se:

“ Iz Slovenije je za Srbiju i ostale pokrajine bivše Jugoslavije bilo prognano oko 40 000 ljudi. Mi koji smo prognani za Srbiju, označeni smo slovom A na spiskovima planera nacističke političke denacionalizacije u Sloveniji. Progon naše porodice je bio sličan progonima ostalih izbeglica. Teretnim kamionima su nas prevezli u kasarnu “Vojvođe Mišića”, gde su na esesovci strpali u podrumе. Posle dva dana su nas ponovo postrojili i pod oružjem otpremili na železničku stanicu. Putovali smo preko Zidanog Mosta i Zagreba, gde smo imali pauzu i užinu. Dalje smo putovali pod jakom stražom do Slovonskog Broda,

pa dalje pešice do Bosanskog Broda, gde smo opet imali pauzu. Nakon pauze nastavili smo put ka Srbiji, sve do konačnog dolaska u Arandjelovac. Nastanili su nas u "Domu kralja Aleksandra", koji je u to vreme bio verovatno najbolji hotel. Kako je u Sloveniji poslednje godine ishrana već bila racionalizovana, nismo se mogli načuditi raskoši hrane koja nas je posle dugog puta sačekala u Srbiji. Posle par dana, raspoređeni smo po raznim mestima Srbije. Moja porodica otišla je u Paraćin, gde nas je prihvatile udovica srpskog pukovnika Solunca. Ne sećam se koliko smo ovde ostali, sećam se samo da su jednog dana volovska kola došla i odvezla nas u naše novo prebivalište, Popovac, gde se nalazila fabrika cementa. Tu nas je primio Stanoje Stefanović, junak iz Prvog svetskog rata i nosilac Albanske spomenice. Svoju porodicu preselio je u staru, a nas smestio u novu kuću. Prijem je bio prijateljski, već sledećeg dana ispred vrata kuće sačekala nas je hrana koju su meštani donosili. Imali smo veliku sreću da je direktor fabrike cementa bio moj kasniji tast, Slovenac Franjo Čenčić, koji je još od 1928. godine bio u Popovcu. On je zaposlio brata, oca i mene. "

Pored germanizacije koja je sprovedena iseljavanjem Slovenaca i dovođenjem Nemaca, Nemci su zatvorili sve slovenačke kulturne ustanove i škole, a sva slovenačka izdavačka preduzeća i štamparije su konfiskovali. Pošto su sve slovenačke škole bile zatvorene još u toku aprila, slovenački učitelji i profesori su proterani ili pohapšeni. Slovencima, kao »nižoj rasi«, bilo je dozvoljeno školovanje samo u nemačkim osnovnim školama, ali su za učitelje dovedeni nacisti iz Rajha.

Pored ove brutalne germanizacije i iseljavanja, slovenačko stanovništvo je bilo izloženo i teroru Gestapoa. Hapšenja i odvođenja u koncentracione logore bili su svakodnevna pojava. I ekonomski situacija nije bila bolja nego u drugim okupiranim pokojinama. Sva preduzeća u kojima su nemački kapitalisti bili glavni akcionari, a to je bio slučaj u većini preduzeća, stavljena su pod isključivu upravu nemačkih komesara.

Slovenačke izbeglice u Nišu

Još pre početka Drugog svetskog rata, u Nišu je živeo određeni broj Slovenaca, među kojim je bilo činovnika, učitelja, profesora, lekara, industrijalaca, trgovaca, železničara i vojnih lica. Jedan od njih bio je kraljevski žandarmerijski narednik Stevan Majcen. Rođen je 1901. godine u mestu Svinička kod Siska, gde mu je otac Toma u to vreme službovao. Za žandarmerijskog podoficira, školovao se u Sremskoj Kamenici, odakle je poslat u Poganovo, gde je dobio službu. Zbog rođenja deteta, i težnje da porodice sa decom migriraju ka većim gradovima zbog školovanja, dobija prekomandu u Pirot. Tu se zadržao godinu dana odakle je premešten u Jabukovac kod Negotina, pa nedugo zatim u Zaječar. Godine 1936. premešten je u Niš, u komandu Moravskog žandarmerijskog puka, gde ga zatiče početak rata. Zarobljen je na Tari prilikom povlačenja vojske, odakle je враћен u Niš i svrstan u red zarobljenika na odsustvu. Da bi izbegao odvođenje u zarobljeničke logore, prijavio se na službu u srpsku žandarmeriju koja je kasnije pretvorena u Srpsku državnu stražu (SDS). Pod Nedićevom komandom ostaje sve do septembra 1944. godine kada je prilikom povlačenja zarobljen kod Paraćina i sproveden u zatvor 13. Korpusa NOVJ. Oslobođen je optužbe, i raspoređen u jedinice JA.

Po sećanju Boška Majcena, sina Stevana Majcena, Slovenci u grad nisu došli odjednom, već su se doselili u više talasa. Odnos Nemaca prema izbeglim Slovencima nije se puno razlikovao od njihovog odnosa prema ostalim Nišlijama. Oni nisu na sebi imali nikakva obeležja, kao što je to bio slučaj sa Jevrejima i Romima. Slovanačka deca su nesmetano nastavila školovanje u Srbiji. U prilog tome, u Prvoj muškoj gimnaziji u Nišu, on se seća četvorice Slovenaca: Igora Pobegajla, Dušana Staniča, Masten Slavka (koji mu je ujedno i bio komšija

iz ulice) i Krena. Ne može sa sigurnošću reći da li su ovim porodicama bili obezbeđeni stanovi, ili su živeli u sklopu imućnijih porodica, kao ni to da li su za uzvrat plaćali kiriju. Po završetku Drugog svetskog rata, većina Slovenaca se vratila u svoju domovinu, dok su pojedini ostali u Srbiji, vezani poslovima ili novoosnovanim porodicama. Za Slovence kojih se seća iz školskih klupa ima samo reči hvale. Svi su oni danas visoki intelektualci.¹

Četrnaestog maja 1941. godine, nemačka vojna komanda naredila je da se drvene barake nekadašnjeg Skautskog doma prenesu i postave između Železničke stanice i Smederevske tkačnice i da služe za privremeni smeštaj izbeglica. Pored toga, trebalo je urediti 2-3 nužnika, kuhinju, odeljenje za magacin i postaviti osvetljenje.

Izbeglički stanovi bili su obezbeđeni i u Bolničkoj podoficirskoj školi. U prvo vreme postavljene su slamarice, kasnije su dopremljeni kreveti iz Kuršumlijske Banje. Ovde su uglavnom bile smeštene porodice srpskih oficira i podoficira. Izbeglice su bile smeštene i u nekadašnjoj zgradji žandarmerijske kasarne u Paliluli. Prvog jula štampan je i plakat kojim se pozivaju sva izbegla lica na ambulantni pregled.

Na konferenciji okružnih načelnika 2. februara 1942. godine u Beogradu, načelnik okruga Niškog izjavio je da je u Nišu do tada bilo 65.000 stanovnika, od kojih su 15.000 bile izbeglice, da znatan deo gradskog stanovništva trpi glad, a posebno izbeglice, tako da je pitanje ishrane izbeglica posebno zabrinjavajuće, jer do sada uopšte nije rešavano kako treba. U gradu je bilo 5.300 izbegličke dece.

Izbeglice iz Slovenije stigle su u grad tek početkom 1942. godine. Dvadeset i sedmog marta 1942. godine, Crveni krst u Nišu je pri svojoj Obaveštajnog sekciji formirao Odsek za Sloveniju, koji je imao zadatak da evidentira sve slovenačke izbeglice. U odseku je uposlena Milica Starniša, izbeglica iz Slovenije, dok je kancelarija Odseka bila smeštena pri kancelariji Obaveštajne sekcije Crvenog krsta u Nišu.

1. Podatke autoru rada preneo Boško Majcen u razgovoru vođenom januara 2014. godine

Izveštaj Banske uprave Moravske banovine od 16. do 28. maja, odnosno tačka 13 koja se odnosi na prihvat izbeglica iz Slovenije glasi:

„Problem iseljavanja Slovenaca na teritoriju Moravske banovine, Kab. str. pov. 87 od 19. maja 1941. godine, o kome je bilo reči u mom izveštaju nešto se izmenio u pogledu broja i načina smeštaja. Prvobitno je bilo rečeno da na područje Moravske banovine dolazi kvota od 80 000 glava za useljavanje te da se već sad moraju preduzeti pripremni radovi oko smeštanja-razmeštanja, zaposlenja i opskrbe ostalim neophodnostima za život, pošto svi ti ljudi, mahom Slovenci, imaju prispeti bez imetka, bez stvari i bez rezervi u hrani. Sada pak, na sednici Krajskomandanta održanoj u Feldkomandaturi 27. o.m. to pitanje izloženo je kako sledi:

Prvi period transportovanja useljenika počeće već 10. juna, tako da će nedeljno prispevati dva voza sa približno 300 glava, i to će biti sve intelektualci čiji će broj dostići do 5000 glava, prema tome prvi period iseljavanja obuhvatiće razmeštaj i zbrinjavanje isključivo iseljenika intelektualaca. Na sednici Krajskomandanta odlučeno je da se kvota od 5000 intelektualaca razdeli na teritorije četiri Krajskomandature: Kruševac, Zaječar, Leskovac i Niš.

1. Da za područje Krajskomandature u Kruševcu bude dodeljeno 2000 glava
2. Za područje Krajskomande Zaječar 1200 glava
3. Za područje Krajskomande Leskovac 1000 glava
4. Za područje Krajskomande Niš 800 glava“

U daljem tekstu istoimenog dokumenta definisan je način na koji će se izbeglice prihvati, odnosno, to da će obaveze daljeg transporta, smeštaja, snabdevanja neophodnim životnim namirnicama i zaposlenja biti prepuštena sreskim načelnicima i socijalno ekonomskim odborima koji će voditi računa o evidenciji pristiglih izbeglica.

Pod tačkom 14. definisana je druga etapa doseljavanja Slovenaca, koja je predviđala dolazak 35- 40 000 ljudi, uglavnom zanatlija, zemljoradnika, radnika itd. Za razliku od izbeglica iz prve etape, za čiji su smeštaj uglavnom predviđeni gradovi, ili eventualno veća sela, za smeštaj ljudi iz drugog talasa doseljavanja bila su predviđena sela Moravske banovine.

U kakvom teškom položaju su bile slovenačke izbeglice dovoljno pokazuje i izveštaj Radojice Stankovića, sekretara Crvenog krsata u Nišu, koji je obišao izbegličke stanice u Bolničkoj podoficirskoj školi gde su živeli članovi porodice Alojza Bizjaka i Marice Ludvika. Šestočlana porodica Bizjak nije imala ni posteljinu i spavala je na patosu i goloj slami. Isti je to slučaj sa porodicom Ludvik.

Fotografija izbeglica iz Slovenije, Srbija 1941. godina

Po svedočanstvu Aleksandra Tanasijevića iz Niša, sina tadašnjeg upravitelja škole „Kole Rašić“, jednog jutra 1941. godine pojavila se

jedna veća grupa građana koja je govorila jezikom koji je sličan srpskom, ali ih nisu baš dobro razumeli. To su bili Slovenci koje su Nemci proterali iz Maribora i severnog dela Slovenije. Upravitelj škole Dimitrije Tanasijević je brzo okupio nastavno osoblje. Iz učionica su uklonjene klupe, prostrli su slamu pokrivenu čebadima, koja su u međuvremenu pristigla od Crvenog krsta i grđana Niša koji su gravitirali ka školi „Kole Rašić“. Pored smeštaja trebalo je organizovati i ishranu za taj brojni narod. Dimitrije i njegove kolege dale su se u potragu za velikim kazanima u okolini, koje su ljudi sami donosili, pritom donoseći namirnice i iznoseći drva iz školskog podruma. Proterane Slovenke i Nišljike iz okoline dale su se na posao, i za kratko vreme hrana je bila gotova. Pekar na uglu ulice koja je vodila ka centru Niša zajedno sa svojim šegrtima, džakovima je donosio hleb za proteranu braću iz Slovenije.

Oni su ostali jedno vreme u školi „Kole Rašić“, a onda su niške vlasti nakon sprovedene agitacije među stanovništvom Niša i okolnih sela, sukcesivno iseljavali porodicu po porodicu u boljestojeće niške familije i domaćinstva u bližoj i daljoj okolini.

Slovenci u koncentracionom logoru na Crvenom krstu u Nišu

Osnivanje logora

Koncentracioni logor Niš, nem. *Anhaltelager Nisch* (Prihvatanj logor Niš), nalazio su u magacinskoj zgradbi konjičkog puka „Miloš Obilić“. Formiran je aprila 1941. godine za privremeni smeštaj ratnih zarobljenika Jugoslovenske kraljevske vojske. Od juna 1941. godine, budući koncentracioni logor za protivnike Rajha ima funkciju zatvora. Zvanično je formiran sredinom juna od strane SS kapetana Hajnriha Branta (Heinrich Brandt), koji je vršio dužnost šefa niškog Gestapoa i oficira za vezu sa glavnim stanicom u Beogradu. Logor se nalazio neformalno pod zapovedništvom Aussenkommando Nisch, a direktno pod komandom službe Befehlshaber und des SD (BdS) i njegovog drugog odeljenja, koje je zaduženo za stvaranje logorske mreže širom okupirane Srbije.

U periodu od aprila do 22. juna 1941. godine, kada je izbio nemačko-sovjetski rat, logor je služio za konfiniranje nacionalista, među kojima su bili: predratni pripadnici demokratskih partija, kao nosioci antinemačke politike; članovi četničkih udruženja; sveštenici kao narodne vođe još iz doba Topličkog ustanka 1917.g ; aktivni kraljevski oficiri, koji su organizovali prve nepredate vojne odrede; sledbenici 27. marta, anglofili, pripadnici masonske lože, rotari klubova i drugi. Bili su to prvi politički zatvorenici u logorima po Srbiji, koji su od zarobljeničkih dobijali formu kažnjeničkih-radnih (koncentracionih), odnosno, zatvora za političke protivnike Trećeg Rajha.

Glavna zgrada niškog logora podignuta je 1930. godine i do rata je služila kao vojni magacin. Nemci su je u septembru 1941. u potpunosti adaptirali za logor. Logorski kompleks je bio prostran, pravougaona zgrada sa prizemljem, spratom i potkrovljem. U prizemlju su bile četiri velike i dva male prostorije-sobe. Velike sobe obeležene su brojevima 11, 12, 13, i 14 i služile su za smeštaj zatvorenika, dok su manje sobe bile bez brojnih oznaka. Jedna od njih korišćena je za saslušanja i mučenja, a druga za komandira straže. Na prvom spratu raspored prostorija bio je sledeći: ambulanta, berberница za nemačke vojнике i sobe numerisane brojevima: 3, 4, 5, 6, 7, 8 i 9. U potkrovlju sa fasadne strane koja gleda na apel plac bilo je 20 samica obeleženih brojevima od 1 do 20.

Dvorište logora imalo je kvadratni oblik i podeljeno je na dva dela. Manji deo iza zgrade, prema istoku, služio je kao „šetalište“, a veći deo kao apel plac, gde su se zatvorenici svakog jutra, večeri postrojavali radi prebrojavanja i prozivke. Dvorište je bilo osvetljeno električnim svetлом, sa nekoliko jakih reflektor-sijalica i ograđeno dvostrukim redom bodljikave žice. Unutrašnja ograda bila je udaljena dva metra od spoljne i nešto niža, a unutrašnjost između žičanih ograda ispunjena je koturima bodljikave žice. U dvorištu je do bekstva bila nehigijenska kuhinja i kupatilo, a posle bekstva 12. februara 1942. godine izgrađene su sada postojeći objekti, koji su služili za potrebe logora.

Logor je imao dva stalna stražarska mesta. Jedno sa leve strane glavnog ulaza, a drugo na suprotnoj strani u neposrednoj blizini sobe 12. Stražarska mesta su za vreme „šetnje“ logoraša udvostručavana. Na dvema kulama bila su dva stražara sa mitraljezima danonoćno dežurna. Kule su bile snabdevene i reflektorma.

Žičana ograda razdvajala je logor od kasarne prepune nemačkih, a od januara 1942. godine i bugarskih vojnika, koji su imali zadatak da priteknutu pomoći logorskoj straži u slučaju potrebe.

Po svedočanstvu Bore Grbića, sa njim je u logoru bio i dr Mirko Stenko, advokat iz Maribora. Mirko je u Niš bio proteran sa još 40 slovenačkih porodica i jednim sveštenikom. Zahvaljujući njegovom poznavanju nemačkog jezika i izgovoru da podržava Nemce, pušten je iz logora. Inače, bio je uzoran Jugosloven koji ništa nije odao, iako je puno stvari znao.

Izgled koncentracionog logora u Nišu

Uzajamna pomoć Slovenaca i Srba

Srbi i Slovenci bili su najveće žrtve Aprilskog rata i kasnije podele teritorije Kraljevine Jugoslavije. Nalazili su se skoro u istoj situaciji. Međusobna pomoć bila je spona koja ih vezivala za čitavo vreme rata i okupacije. Kako su slovenačkim izbeglicama Srbi izlazili u susret, smeštajući njihove porodice, tako su i Slovenci, koji su ostali da žive pod nemačkom okupacijom, gledali da na sve načine pomažu Srbe.

Za vreme okupacije, Nemci su odvodili zarobljene Srbe – pripadnike pokreta otpora ili obične civile na prisilne radove u koncentracione logore koji su bili rasuti po celoj okupiranoj Evropi. Bilo je i dobrovoljnih odlazaka.

Put niških zatočenika – logoraša u internaciju, uglavnom je išao preko logora na Banjici u Beogradu, ali takođe i preko logora na Starom Sajmištu ili direktno preko vojno-policijskih zatvora.

Transporti su išli preko Nezavisne države Hrvatske, Slovenije, dalje u Austriju, Nemačku i po drugim zemljama. Srpski zatočenici imali su velikih neprijatnosti prilikom propuštanja kroz hrvatsku državu, ali kada su došli na područje Slovenije, situacija je bila potpuno drugačija. Miodrag Jovančić, niški ratni internirac, koji je odveden u nemački radni logor u Oranienburgu, živo se seća: „Kada je naš transport prolazio kroz hrvatske gradove, ustaše su želete da nas žive rastrgnu. To je bila takva situacija da su nas Nemci, oni koji su nas uhapsili, morali braniti od Hrvata. Da nas nisu branili, ustaše bi nas ubile. Prolazimo vozom i vidimo kako kolju čoveka i kako nam prete krvavim noževima. To je bio strašan put. Kada smo stigli u Maribor, tu je voz stajao možda tri ili četiri sata. Došli su slovenački železničari. Mi smo izgledali strašno. Sećam se odlično jednog starijeg železničara – Slovenca, kako kaže

„A, moj Bože“. Drugi viču: ”Srbî“. Nije prošao ni jedan sat, kada su se pojavile Slovenke sa korpama, gde su nosili sir, slaninu, mleko, hleba. Nemci su samo nemo posmatrali kako su nam podelili hranu. Dopus-tili su, ali su pažljivo motrili da nam ne dostave neke poruke, jer bili smo politički krivci. Da nama Slovenci nisu tada pomogli u hrani, ja ne znam kako bi smo preživeli logor. U Oranienburgu smo radili“.

Bio je to samo jedan vid slovenačke pomoći niškim internirci-ma. Pored ove vrste pomoći, slovenački železničari izvlačili su mnoge internirce iz sigurne smrti – iz transporta u zloglasni koncentracioni logor u Mauthauzenu. Kada je voz čekao ukrštanje, oni bi po pravilu odvlačili pojedine logoraše u vozove koji su putovali za Beč ili Italiju i čija poslednja stanica nije bio Mauthauzen. Na taj način spasio se jedan veći broj interniraca, što iz niškog logora a što iz drugih nacističkih logora u Srbiji.

Treći vid pomoći niškim internircima bila je širokost slovenačkih lekara. Nemci bi po običaju u Mariboru, pre prelaska granice, vršili medicinske preglede interniraca. Tada je vršena selekcija onih koji su sposobni za rad i onih koji su bolesni. Prema sećanju preživelih, slove-nački lekari bi onda u velikoj meri izdavali lažne dijagnoze o bolesti zbog čega je ne mali broj bio vraćen iz Maribora nazad u Niš. Jednom prilikom proglašili su lažnu epidemiju tifusa-pegavca pa su Nemci či-tavu grupu morali ostaviti na lečenje. Po navodnom izlečenju, ova ista grupa bila je transportovana na lakši rad – po nemačkim fabrikama, a jedan broj je ponovo vraćen u Srbiju.

Slovenački lekari su pored drugih spasili i jednu grupu Roma iz Gornje Studene kod Niša, koje su Nemci vodili na prinudni rad u Aus-triju. I njima je data lažna dijagnoza, a pored toga i predlog da su nes-posobni za fizički rad nakon čega su svi skupa враćeni nazad u Niš.

Bekstvo iz logora

Strahovite muke i patnje koje su logoraši svakodnevno doživljavali, završavane su često na stratištu Bubanj kod Niša. Za vreme okupacije, na Bubnju su streljani vojno-politički krivci (pripadnici i pristalice četničkog i partizanskog pokreta), Jevreji, Romi, taoci i ostali, prvenstveno zatočenici niškog Kaznenog zavoda, koji su svoje kazne zbog delikata izdržavali još pre rata.

Bubanj je pre rata korišćen kao mesto gde je Vojska Kraljevine Jugoslavije izvodila bojeva gađanja. Dogradnjom baraka strelište je dobio svoj novi oblik za vreme okupacije.

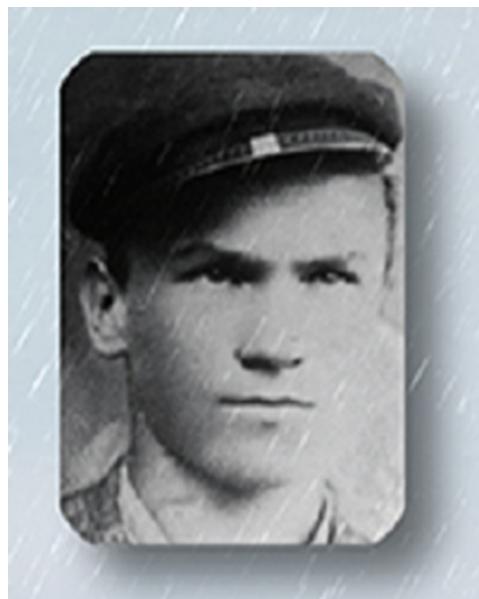
Nemci su streljali logoraše i to po pravilu utorkom i petkom. Streljani su zakopavani u grobne jame koje su išle u cik-cak. Plakatiranih objava o streljanju, bilo komunista (komunissten) ili pristalica Draže Mihailovića (D.M Anhänger) nije bilo za sve izvršene odmazde. Okupatorske vlasti su ih isticali samo onda kada su mislili da će izazvati efekat kod građanstva ili ako to izričito zahteva glavnokomandujući general Srbije, odnosno šef policijske službe bezbednosti. Ima ih vrlo malo, po pitanju odmazdi koje su za vreme okupacije izvršene u Nišu.

Prvo masovno streljanje logoraša i zatvorenika izvršeno je u periodu od 16. do 20. februara 1942. godine. Nemački general Paul Bader je u svom desetodnevnom izveštaju od 10. februara naredio da se za odmazdu strelja 3.484 lica. Toliko je nacistima bilo potrebno da bi svaka njihova žrtva koja je poginula u vreme ustaničkih okršaja 1941. godine bila namirena, držeći se proporcije stotinu za jednog. Od ovog broja, oko 700 je bilo planirano da se strelja u Nišu.

U periodu neposredno pred proboj, zabeležen je antički gest mladog Slovenca Rudolfa Dolinara. On je na katolički Božić 25. de-

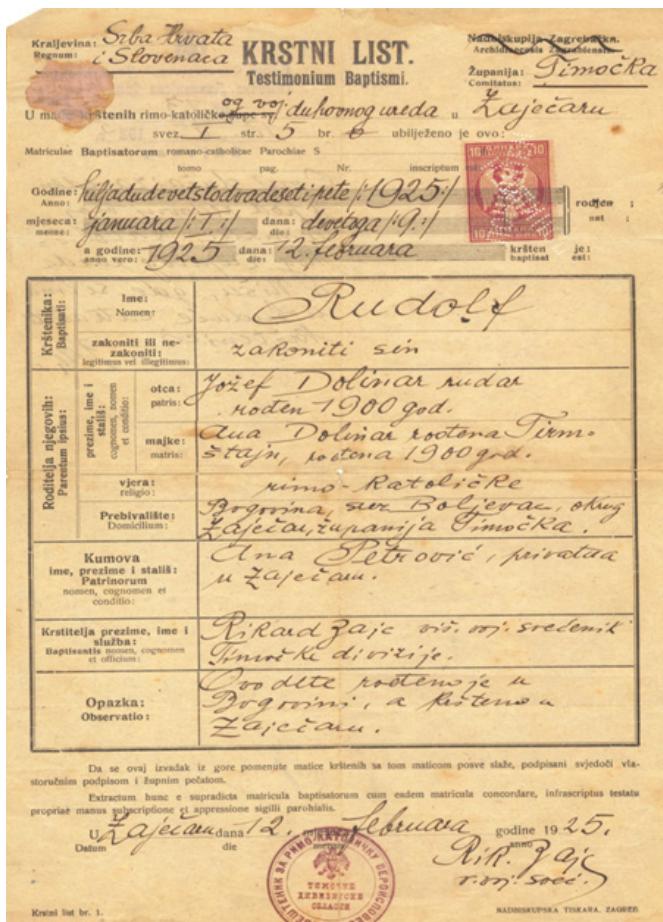
cembra 1941. prebačen preko Kraljeva i Stalaća u Niš. Sa njim su bili, među 24 partizana, Duško Tomović, Branko Bjegović, Franjo i Pavle Vaš. Po dolasku u Niš cela grupa je zatočena u zatvoru kod Ćele-kule, koji su držali četnici Koste Pećanca. Četnici se nisu obazirali na to što je on dete, već su ga mučili kao i ostale.

Početkom januara 1942. godine, iz zatvora kod Ćele-kule prebačen je u logor na Crvenom krstu. U logoru je bio tretiran kao i odrasli logoraši. Išao je od jednog do drugog logoraša, uveseljavao ih, hrabrio i bodrio. Zbog toga je zapažen od strane Nemaca, pa su ga svakodnevno mučili nemački stražari izmišljajući nove metode. Noću su ga izvlačili iz sobe i držali na mrazu, svlačili su ga i golog prebacivali preko ledene stola ispred sobe br. 12 gde je bio zatočen. Jedan Nemanac bi mu stao na vrat, drugi na noge, dok bi ga dvojica tukli po kičmi i bubrežima. Onesvešćenog bi ga bacali u sneg, posle čega bi ga logoraši unosili u sobu. Gladovao je kao i ostali logoraši, koji su dobijali po parče proje od 150 grama za ceo dan.

Fotografija Rudolfa Dolinara

Devetog februara, svi zatvorenici iz sobe 12 izvedeni su u logorski krug. Stigao je komandant logora Hamer, koji je pročitao spisak logoraša određenih za streljanje. Među prozvanima je bio i Rudolf Dolinar. Kada je čuo ime, Hamer je zastao. Pri prozivanju nemački oficir zapita: „Šta će tu Rudolf Dolinar? Zašto ne ide u Slovence?“. Dolinar reče da neće da ide nikud od svojih drugova: „Šta bude sa njima neka bude i sa mnom“. Ovaj odgovor je Nemce razbesneo, toliko da ga je Nemac udario. Kada su pročitana imena 80 logoraša, Hamer je saopštio da su svi osuđeni na smrt.

Krštenica Rudolfa Dolinara

Rudolf Dolinar je uključen u pripremu za bekstvo od sigurne smrti. Po temeljnoj razradi plana bekstva, Dolinar je prišao svome drugu Stevanu Lekiću i zagrlivši ga uveravao ga je u uspeh predstojeće akcije, u čijoj izradi su aktivno učestvovali. Na licima logoraša, koja su bila išarana tragovima zlostavljanja, ideja o bekstvu izazivala je trenutni osmeh. U tim trenucima bili su spremni da krenu u sigurnu smrt, koja je lakše izgledala od konstantne gladi. Cela noć, uoči probaja, obeležena je strahom u hladnoj sobi. Dvanaestog februara 1942. godine, vršnjaci su okončali svoje živote na žicama niškog koncentracionog logora, pogodjeni nemačkim rafalima.²

2 NmN, knj.8, biografija Rudolfa Dolinara. U Narodnom muzeju Niš čuva se, između ostalog, pismo majke Rudolfa Dolinara od 10. januara 1968. saradniku Muzeja B.Nožići: "Pišem ovih nekoliko redova, o svom dragom, milom i nezaboravljenom sinu, koji izgubi život u Niškom logoru u cvetu mладости, u 17. godini. Moj sin je rođen januara 1925. godine u rudniku Bogovina. Kad je imao jednu godinu otišli smo iz Bogovine za Ibarski rudnik, Baljevac. U tom rudniku je moj muž dobio posao rudarskog nadzornika. U sedmoj godini naš sin Rudolf pošao je u osnovnu školu u Baljevcu, gde je završio 4 razreda. Završio je i 4 razreda u Novom Pazaru, i taman pred polaganje male mature počeo je rat. Četvrti razred je završio i dobio svedočanstvo. U ovom pismu vam prilažem to svedočanstvo. Kad je došao kući, zahtevao je od svog oca da mu dozvoli da radi u rudniku. Neki njegovi drugovi otišli su da rade, ali nisu radili dugo, svega 2 meseca. Pošto su napustili posao, moj sin Rudolf i njegovi drugovi otišli su u partizane. Prvo je bio kurir, nosio je poštu iz Baljevca za Jošaničku Banju, a onda je išao sa odredom za ušće da zaustave Nemce I dignu most u vazduhu. Od tada je naš sin bio sa partizanima, i 19. decembra došao je kući da nas obide. Zadržao se jedno 2 sata, ali smo u komšiluku imali jednog čoveka koji je bio naklonjen četnicima. On je otišao i prijavio ga četnicima, koji su tada držali rudnik u svojim rukama. Uveče su došla njih trojica, dva četnika i komšija koji je Rudolfa prijavio. Sklopili smo ruke i molili da nam ga ostave, jer smo njega jednog imali. Na našu molbu nisu uzvratili. Kada sam shvatila da će ga odvesti, uhvatila sam svog sina, ljubila i grlila. Više nas, koji smo se zanimali za sudbinu odvedenih sinova i muževa, otišli smo za Rašku. Kad smo stigli, oni su nam dozvolili da se sa njima vidimo, i rekli da idemo kući jer će biti pušteni istog dana. Uveče su bili potovareni u kamione i oterani za Niš.

Ceo januar 1942. godine ništa o njemu nisam čula. Pošto nisam znala šta se u niškom lageru dogodilo, rešila sam da idem za Niš. Povela sam svoju majku, ali kada smo stigli sve je bilo kasno. Čula sam šta se dogodilo u lageru ali ja i majka smo rešile da vidimo gde je bio moj sin i njen unuk. Kada smo pošle prema žici, Nemac je uperio pušku i vikao da se vratimo natrag.

Vratila sam se kući bez radosnih vesti da sam videla našeg sina, našeg Rudolfa. Moj sin nije sam oteran za niški lager, bili su i: Ilija Lekić, Stevan Lekić, Ilija Zagorac,

Bio je to jedini poginuli Slovenac u proboju logora.

Obavešteni na vreme da se sprema velika odmazda, najteži krivci iz sobe 12 organizovali su plan za bekstvo. U logoru su za vreme okupacije izvedena dva uspela bekstva. Centralno mesto u istoriji logora ima napad na logorsku stražu i proboj od 12. februara 1942. godine. Pred postrojenim logorašima jedan gestapovac je 9. februara 1942. pročitao imena 81 zatvorenika iz sobe broj 12, određenih za streljanje. Saopštenje odluke na nekoliko dana ranije pre streljanja, bio je samo još jedan od perfidnih metoda mučenja logoraša. Prozivkom je bio obuhvaćen veći broj organizatora i učesnika probaja. Po povratku u sobu, rukovodstvo zavere je odlučilo da se proboj izvede sutradan, 10. februara i da se o tome izveste politički krivci iz sobe 11, jer je planom bilo predviđeno da se otvore vrata i u drugim sobama logora i tako omogući bekstvo ostalim zatvorenicima. Glavni organizator probaja bio je Branko Bjegović, student iz Gline. On je izvestio svoje sapatnike o akciji koja treba da se izvede. Među zatvorenicima u sobi vladala je primetna nervosa. Za vreme večernje šetnje stražari su primetili uznemirenost logoraša i pojačali su budnost.

Jedan od stražara je sa uperenim oružjem išao pored stroja i pretio mašingeverom. Po ulasku u sobu, Nemci su pozvali u logorsku upravu sve organizatore bekstva: Dušana Tomovića, Branka Bjegovića, Branu Ćurčića, Sretena Vučkovića i Vuleta Vukašinovića. Svi su posumnjali da je akcija otkrivena. Međutim, tipografski radnik Boža, iz sobe broj 11, kome je Branko Bjegović preneo plan napada, neoprezno je dozvolio da za zaveru saznaju i moralno slabi ljudi, kao što je bio jedan advokatski pripravnik, koji je čitavu stvar preneo Nemcima. Boža je na

---

Stevan Dedić, Pera Bobetić, Pavle Vaš, Franja Vaš, Rade Bijorac i još dosta njih čijeg se imena ne sećam. Sa ovim završavam ovo moje pismo. Dosta su me ovih nekoliko redova potresli, ali ipak izdržala sam. Gledaću ovo leto da dodem i vidim muzej i logor gde je moj sin život izgubio i ostavio da njegova majka do groba žali za njim.

*Primite jedan iskren pozdrav od neutešne majke,
Ana Dolinar''*

saslušanju rekao nešto neodređeno o Branku, podaci su bili vrlo oskudni, tako da se sve svršilo samo na batinama. Sutradan, 10. februara 1942. godine, za vreme ručka, logorski lekar dr. Velizar Pijade, saznao je od Blagoja Stankovića, iz Niša, da se na Bubnju kopaju rake za osuđenike na smrt. Primljenu vest dr.Pijade preneo je logorašima iz sobe broj 12. Prema sećanju zatočenika Radeta Đorđevića iz Prokuplja, to je izgledalo drukčije: „Dražinovci su uglavnom preko Jevreja bili obavešteni da se u okolini logora, a i na nekom drugom mestu pripremaju rake, odnosno iste te rake su logoraši kopali samo nisu znali šta kopaju“. Ove vesti učvrstile su logoraše u rešenosti da se akcija mora izvesti. Sati od ručka do „večernje šetnje“ prolazili su sporo, ali je dugo očekivani trenutak ipak došao. Vrata su se otvorila i logoraši na „belom hlebu“ poleteli su u dvorište, ali su ostali iz sobe sporo pristizali što je revoltiralo stražare. Međutim, još jedna okolnost je otežala izvršenje akcije. Šef Gestapoa, Hamer, doveo je iz grada nekoliko vojnika. Sve je ovo poremetilo plan napada. Raport je završen i Nemci su naredili odlazak u sobu. Opšte razočarenje i rezigniranost zahvatilo je logoraše. Sutuacijaje bila mučna. Oni koju nisu prozvani za streljanje predlagali su da se beži iz kamiona prilikom transportovanja na Bubanj, smatrući da će na taj način biti manje ugroženi. Nemci su i ovom prilikom pribegli lukavstvu pa su kod prozivke odvajali brata od brata, oca od sina i na taj način su hteli da razbiju jedinstvo među njima i osujete ma kakav pokušaj zaverenika u sobi 12. Trebalo je raditi da se povrati moral i vera kod ljudi. U tom smislu su vođeni razgovori i ljudi su se malo primirili. Pripremalo se izvođenje plana za sutra, 11. februara, ali ih Nemci nisu pustili u „šetnju“ zbog situacije od prethodnog dana.

Došao je 12. februar. Za vreme ručka, Jevrejin Đurika Gros koji je raznosio hranu, obavestio je logoraše da će sutra u četiri ujutru biti streljanje. Odlaganja više nije smelo biti. Logoraši su odlučili, ako ih večeras puste, da napadnu nemačku stražu. Nije se imalo šta izgubiti. Što se veće više približavalo, nestrpljenje i nervozu su rasli. Zbog slame koja se menjala po sobama, izgledalo je da neće biti izlaska. Ipak,

u neuobičajeno vreme za logorske prilike, oko 19.30 časova, vrata su se otvorila. Ljudi su požurili u deo dvorišta iza zgrade. U očekivanju znaka za napad, nervosa kod ljudi je rasla. Prema sećanju jednog broja logoraša, zbog nekih kolebljivaca koji su otišli do logorske uprave, iz straha da akcija bude potpuno otkrivena, Branko Bjegović je pre vremena povikao: „Drugovi, izdaja! Napred!“ U zvaničnom izveštaju piše da su zatvorenici sprovođeni radi ličnih potreba, da su iskoristili priliku, napali stražara, oteli mu pušku i ubili ga, a potom otvorili vrata te pustili i ostale logoraše, koji su se dali u bekstvo. Prema sećanju logoraša-učesnika proboga, pojedini Nemci su bili preplašeni, neki su čak i bežali od golorukih ljudi. Otvorena je i soba 11, ali iz te sobe ljudi nisu želeli da beže. Bilo je i nekih protesta zbog samog čina i sigurne nemačke odmazde. Nemci su se pribrali i otvorili jaku vatru iz puškomitrailjeza sa kula, a data je i uzbuna susednoj kasarni u kojoj su bili smešteni bugarski vojnici. U dvorištu je poginuo izvestan broj logoraša. Neki su se pokolebali, vratili u sobe i tu stradali. Pošto se na kapiju nije moglo, logoraši su pojurili iza zgrade na žice. Grupa za grupom je skakala na žice, dok se u jednom trenutku usled navale i pritiska nije stvorio otvor gde je izvestan broj logoraša prošao. Goli, bosi i iznemogli logoraši iz sobe broj 12 izmicali su poljem prema Viniku (brdo kraj Niša). Tu, u dvorištu, na žicama i po sobama poginulo je 42 logoraša. Ipak, 105 je uspelo da pobegne i uglavnom se priključi partizanskim odredima. Ozrenski, Svrljiški i Jastrebački odred, popunjeni su novim borcima. Jedan broj, na čelu sa kapetanom Ivanom Vujisićem, koji je učestvovao u proboru logora kao četnički krivac, otišao je na Veliki Jastrebac i Kopaonik u redove JVUO. Na žici je, pored drugih, poginuo i četnički vojvoda Vule Vukašinović, dok je njegov sin Rade uspeo da pobegne i priključi se jedinicama JVUO u srežu Žičkom. Sa četnicima je pobegao i Bogdan Panović iz Ratine kod Kraljeva, i još neki. U proboru logora poginuo je jedan nemački stražar.

Ovaj događaj je istoriografski zabeležen kao prvo veće bekstvo iz jednog nacističkog koncentracionog logora na području okupirane

Evrope. Do danas nije dokazano da je iz nekog drugog nacističkog koncentracionog logora bekstvo izvršeno pre tog vremena.

Porodica Žilnik

Konrad Žilnik je rođen je 16. februara 1919. godine u Kapljoj Vasi kod Žaleca u Sloveniji. Njegov otac Viktor je bio stolar, ali bez stalnog zaposlenja tako da se porodica Žilnik nastanila u Nišu oko 1927. godine, gde se Viktor zaposlio u vojnoj krojačnici. Posle završetka osnovne škole, Konrad Žilnik je izučio krojački zanat i sa 17 godina se zaposlio u niškoj fabrici kože. Učestvovao je u štrajkovima radnika kožarske i tekstilne industrije u Nišu, a 1937. godine primljen je u članstvo Komunističke partije Jugoslavije.

Početak Aprilskog rata, 1941. godine, ga je zatekao na odsluženju vojnog roka. Pošto je izbegao zarobljavanje vratio se kući u Niš, gde je aktivno učestvovao u organizovanju ustanka. Pošto je izbegao masovno hapšenje komunista, 22. juna 1941. godine, postao je član Okružnog komiteta KPJ za Niš, u kojem je bio zadužen za vojna pitanja. Učestvovao je u formiranju Ozrenskog i Topličkog partizanskog odreda na Jastrepcu.

U borbama sa četnicima Koste Pećanca, kod Žitorađe 12. oktobra 1941. godine, bio je ranjen. Preko partijskih veza koje su postojale u gradskoj bolnici primljen je na lečenje. Za njegovo lečenje se postarao dr Dragoljub Dimković, hirurg i posleratni rektor Novosadskog univerziteta. On mu je izvadio metak iz gornje nadlaktice. Operaciji je prisustvovala i pomagala starija časna sestra koja je takođe bila Slovenka. Dr Dimković je savetovao Konradu da kaže da je povredio ruku kada je pao iz voza. Konrad ostaje u bolnici 5-6 dana i pošto je rana normalno zarasla, otišao je. Ilegalno se lečio u jednoj kafani u Novom Selu kod Niša, gde je svakog dana dolazila Mirjana Jocić i previjala mu rane.

Posle formiranja Timočkog partizanskog bataljona, napustio je funkciju vojnog rukovodioca i kao član Okružnog komiteta posvetio se političkom radu na terenu. Krajem 1943. godine, zajedno sa bataljonom, otišao je na područje Pirot-a gde je nastavio rad Dušana Tackovića Srećka i pripremao osnivanje narodnog odbora i drugih antifašističkih organizacija. Po završenom poslu, početkom 1944. godine, sa još pet njih krenuo je nazad. Kod sela Pajež su ih, 27. februara, opkolili četnici. Pri pokušaju da probiju obruč, Slobodan je teško ranjen i zarobljen. Četnici su ga potom preneli u selo Kozje, gde je nekoliko dana krvario i bez noge ležao na slami. Osuđen je na smrt i streljan.

Konrad Žilnik je upoznao u partizanima mladu studentkinju filozofije Milicu Šuvaković – Mašu (ilegalno partizansko ime- Jovanka Popović). Njih dvoje su se venčali i Milica je ostala u drugom stanju.

Fotografija Konrada Žilnika

Milica je rođena 1912. godine u Pakracu, u svešteničkoj porodici. Pre rata bila je aktivna u partijskoj organizaciji na Beogradskom univerzitetu i član redakcije lista Žena danas.

Od polovine 1940. godine, kada je izbegla hapšenje, živela je u dubokoj ilegalnosti, u Beogradu, sve do marta 1941. godine, kada se vratila kući u Zemun. Tu su je na samom početku rata uhapsile ustaše, zajedno sa ocem, protom Šuvakovićem. Zahvaljujući zauzimanju prijatelja i ugledu njenog oca, ubrzo su pušteni i prešli su u Beograd.

Fotografija Milice Šuvaković, majke Želimira Žilnika

Milica se vratila u svoj ilegalni stan i od tada je nosila ime Jovanka Popović. U njenom stanu pravljen je eksploziv, sve do trenutka slučajne eksplozije, koja je demolirala stan. Nakon ovoga, Milica odlazi u partizane. Krajem septembra 1941. godine stigla je u Ozrenski partizanski odred, iz koga je zatim prešla u Toplički.

Februara 1942. godine, po partijskom zadatku, odlazi u Prokuplje, gde je usled velike bugarske racije otkrivena u stanu profesorke Dušanke Kopač. Uhapšena je i odvedena u zatvor Specijalne policije a zatim u Niški logor. Kako je bila pred porođajem, ostale zatvorenice su se trudile da joj što više pomognu.

Upravnik gradske bolnice je 19. februara 1943. godine izdao uverenje dr. Mirjani Petrović (sestri Milice Šuvaković) iz koga se vidi da je Milica u bolničkim knjigama zavedena kao supruga Vladimira Popovića, da je rodom iz Sarajeva, stara 29 godina, da je dovedena kao trudnica radi porođaja 12. avgusta 1942. godine. Takođe piše da se porodila 8. septembra u 13 sati i 30 minuta, rodila muško, zdravo i pravo dete, težine 3,950 kg, da je otpuštena 30. novembra.

Uverenje na ime Jovanka Popović (Milica Šuvaković)

Za vreme njenog boravka u bolnici, partijska organizacija po zadatku dobijenom od Konrada Žilnika pokušala je da organizuje njeno i bekstvo Zlate Ljubinović. Akcija je propala, jer su ih Nemci u međuvremenu prebacili u logor.

BEKANNTMACHUNG || САОПШТЕЊЕ

Aus einem Aufruf Aufständischer aus Rasina geht die Ermordung des am 19. 11. 42. in Kupci bei Brus entführten deutschen Soldaten hervor.

Gemäss Ankündigung wurden 30 weitere Kommunisten und Draža Mihajlović - Anhänger erschossen.

Am 15. 12. 42:

1. Kokid Boško, Abiturient, geb. 30. 9. 22. Leskovac,
2. Petarović Živoje, Arbeiter, geb. 10. 10. 24. Precina,
3. Popović Jovica, Lehrer, geb. 1. 6. 12. Sarajevo,
4. Stojković Amra, Studentin, geb. 19. 11. 20. Sabac,
5. Stojković Branko, Bauer, geb. 1914 Gor. Presnica,
6. Đorđević Nja, Bauer, geb. 20. 2. 20. Zdravije,
7. Eras Vojislav, Volksänger, geb. 16. 8. 14. Drenova,
8. Tiernemann Stefan, Schlosser, geb. 13. 5. 05. Bela Crkva,
9. Brkić Đorđe, Arbeiter, geb. 15. 4. 20. Kos. Marinković,
10. Andrijević Željko, Buchdrucker, geb. 25. 7. 04. Pančevo.

Am 20. 12. 42:

1. Živković Dragi, Hausfrau, geb. 28. II. 01. Niš,
2. Miljković Milos, Student, geb. 21. 9. 26. Belgrad,
3. Petarović Živoje, Lehrer, geb. 25. 11. 19. Gornji Gore,
4. Miličević Tom, Bauer, geb. 1889 Gornji Rini,
5. Petković Dragoljub, Gasometer, 1958 Oršava,
6. Radićević Vojislav, Bauer, geb. 1889 Đuro Pejle,
7. Sanković Ivan, Lehrer, geb. 2. 12. 71. Tmača,
8. Stefanović Željko, Arbeiter, geb. 27. 12. 19. Leskovac,
9. Sofronijević Božidar, Arbeiter, geb. 28. 7. 07. Ivanovac,
10. Stepanović Štefan, Bauer, geb. 1917 Donji Duljević.

Am 25. 12. 42:

1. Hercog Đuro, Schöfer, geb. 18. 12. 14. Kupres-Bugojno,
2. Janković Dragi, Münzkar, geb. 1917 Tomislavci,
3. Lazarević Ljubo, Kaufmann, geb. 9. 13. Belgrad,
4. Uskoković Dragoljub, Mechaniker, geb. 15. 4. 16. Bobotić,
5. Paunović Živoje, Weber aus Kudovo, geb. 1892,
6. Obradović Nikola, Seifert aus Kudovo, geb. 1883,
7. Aleksić Novica, Personalar aus Kudovo, geb. 1889,
8. Popović Rista, Zollbeamter aus Kudovo, geb. 1886,
9. Nikolić Milivoj, Kaufmann aus Kudovo, geb. 1897,
10. Valjarević Dušan, Personalar aus Kravac, geb. 1898.

Belgrad, den 25. Dezember 1942.

Der Kommandierende General und
Befehlshaber in Serbien

На основу прогласа побочњеника из Расине види се да је убијен онај немачки војник, који је 19 XI 1942 одведен из Купаца код Бруса.

Према објави стручњаво је још 30 комуниста и присталица ДРАЖЕ МИХАЈЛОВИЋА.

15-XII-1942:

1. Kokić Borislav, elektroinž., rođ. 30.IX.1922 у Лесковцу,
2. Петровић Ђорђе, радио, рд. 10.X.1924 у Печеници,
3. Поповић Јованка, учитељка, рд. 14.VI.1921 у Сирбју,
4. Стојковић Ада, студентка, рд. 19.II.1920 у Шепцу,
5. Стојковић Борислав, стручњак, рд. 19.IV.1920 у Граду Прокупљу,
6. Ђорђевић Јанко, пасар, рд. 20.III.1920 у Задруни,
7. Евлај Войислав, керамичар, рд. 15.VIII.1914 у Драгом,
8. Тигаревић Степан, брачар, рд. 13.IV.1905 у Бачи Црни,
9. Бриковић Ратомир, радио, рд. 15.IV.1920 у Кос. Метрополи,
10. Анђелковић Живојин, стручњак, рд. 25.VII.1904 у Партизану.

20-XII-1942:

1. Живковић Драги, занатлија, рд. 29.III.1901 у Нишу,
2. Миленковић Милодраг, стручњак, рд. 25.II.1925 у Београду,
3. Петровић Стјепан, учитељ, рд. 25.III.1919 у Граду Грачаници,
4. Миловановић Тодор, стручњак, рд. 1. 1928 у Граду Румији,
5. Петковић Драгољуб, инжењер, рд. 1924 у Панчићевим баштама,
6. Радојић Весла, пасар, рд. 11. 1 у Добру Гламбору,
7. Савковић Христина, учителj, рд. 27.III.1917 у Тршићу,
8. Стефановић Јелена, радио, рд. 27.III.1917 у Лесковцу,
9. Софрана Розалија, пасар, рд. 28.III.1927 у Капитану,
10. Стојановић Ђура, пасар, рд. 1927 у Димитровграду.

25-XII-1942:

1. Херцог Ђура, учитељ, рд. 15.IV.1914 у Курлесу (Бугарија),
2. Јаковић Драгана, музичар, рд. 1. 1915 у Томашевцима,
3. Азоревски Љутомир, трговац, рд. 9.III.1912 у Београду,
4. Ускоковић Арагољуб, мешавина, рд. 15.IV.1916 у Београду,
5. Пауновић Јованко, сладкар, рд. 1892 из Крушице,
6. Обрадовић Никола, сачар, рд. 1893 из Крушице,
7. Алексић Новица, резничеар, рд. 1889 из Крушице,
8. Поповић Риста, шареничар чекић, рд. 1886, из Крушице,
9. Николић Никола, трговац, рд. 1897, из Крушице,
10. Ђорђевић Ђуша, пензионер, рд. 1898, из Крушице.

Београд, 25-XII-1942.

Командант генерал и заповедник
у Србији

Objava o streljanju 30 komunista i pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini među kojima je bila i Milica Šuvaković (Jovanka Popović)

Beba u niškom logoru

Po porođaju Milica je vraćena na zatvoreničko odeljenje bez bebe. Kako je mali neprestano plakao, sestra Remigija ga je na svoju odgovornost odvela majci. Nakon oporavka vraćena je u Niški logor. Zatvorenice sobe broj 7 bile su oduševljene kad su je ugledali sa detetom u naručju. Nemački stražar je ironično posmatrao žene i prokomentarisao: "Noch eine partisane" (Još jedno partizanče). Logorašice su ga primile sa toplinom i nežnošću, naizmenično smenjujući plač i smeh. Ženska soba, ili soba broj 7, postala je velika porodica. Sve žene su brinule o detetu, pravile su pelenice, povijale ga, prepovijale, kupale itd. Ipak, izdvajala se Ana Žilnik, baka mališana. Stalno je govorila: „Kakva je ovo ironija od života“. Predosećajući da joj se bliži kraj ponavljalje da bolje dane sigurno neće dočekati. Ostale logorašice su je tešile.

Ali, došao je dan kada se Milica morala odvojiti od bebe. Svedočanstvo o detetu u logorskoj žici daje i Ljubinka Kujundžić, u to vreme službenica Crvenog krsta u Nišu:

"Drugog decembra 1942. godine, bilo je mnogo hladno, duvala je košava i bilo je mnogo snega. Bejah dežurna u Crvenom krstu. Tu bejaše i sekretar Radojica, sveštenik Rade Antić i učiteljica Bogumilka, žena četrdesetih godina. Zazvoni telefon i Radojica završivši razgovor obrati se meni i reče: Morate u logor; neka beba je bolesna, mora da se uzme. Naređuje Gestapo. Ja poslah služitelja po fijaker. Rade Antić, član Crvenog krsta, predloži da me ne puste samu da idem, već da i on pođe. Bogumila reče: 'Idem I ja', pa podosmo. Dok čekasmo fijaker upade jedna žena u nemačkoj uniformi sa dva Nemca pratioca. Ulazeći podiže ruku i uzviknu:

Hajl Hitler! Doznadoh posle da je Hrvatica i žena oficira koji je u zarobljeništvu.

Molim Vas, ko je nadležan ići u logor? rekoh ja.

Što niste već otišli i uzeli dete, naređenje se mora izvršiti jer u protivnom znate šta vas čeka.

Čekam kola, ićiću. - opet joj rekoh.

Ako ne odete za 10 minuta i Vas čeka logor.

U tom dođe fijaker i mi krenusmo. Pred sam logor zaustavi nas straža pored bodljikave kapije. Pridoh mu i rekoh da moram unutra po dete. On nas pusti i mi stadosmo unutra pored kapije. Tu baš kancelarije, i kroz osvetljen prozor ugledasmo strašan prizor. Jednog zatvorenika drži Nemac za kosu, palicom ga mlati po vratu, dok drugog zatvorenika drugi Nemac rita nogama i udara korbačem. U samom logoru, na drugoj strani postrojeni zatvorenici stoje, i Nemci ih prebrojavaju. Te baš večeri u 6 časova, kad smo mi došli, pobegla je Nada Tomić i nekoliko zatvorenika iz logora. Ovu dvojicu su prilikom bekstva uhvatili, a Nada Tomić je uspela da pobegne.

Spazivši nas dr. Pijade pritrča, i odvede nas u sobu gde su bile zatvorenice. Tu je bilo mladih devojaka, starih žena, jedna studentkinja koju sam poznavala i dr. Pijade nas ostavi same. Ugledah na podu u slami pored samih vrata, kleči jedna mlada žena, riđa, sa pegama na nosu i drži jedno punačko rumeno dete zamotano u čebence, koje plače, nikako da se umiri. Klekoh pored žene i upitah šta je sa malim, ona mi se osmehnu i reče: Ništa nije bolesno nego hoće da mi ga uzmu, nemam ovde uslova da ga čuva.

Ovde je hladno i beton je, ne brini za njega, čuvaćemo ga kao da je naše.

Hvala ti, hoću da znam tvoje ime.

Rekoh - Ljubinka.

Ja sam Jovanka, imam poverenja u tebe... Hoćeš li da mi učiniš i ispuniš jednu molbu?

Samo reci i ne brini.

Da li poznaješ Tomićeve?

Kako da ne. Cvetanka je moja školska drugarica i stalno smo kod nje učile.

Onda mi je lakše i to ti nikad neću zaboraviti. Odnesi mog sina i daj ga njima, biće pored njih, a ti mi obećaj da ćeš ga obilaziti. Reci da ga šalje Maša. Ovo je tajna između mene i tebe i niko da ne zna da sam Maša i gde je moj sin.

Jovanka je bilo njen partizansko ime, i nikom nije rekla da se zove Maša (Milica). Dete je i dalje plakalo a mi smo se zadržali, te rekoh da moramo poći.

Dozvoli Ljubinka da ga majka pre povije.

Opet da podemo, zamoli da ga nadoji, i to kaže zadnji put. Mali plače i neće da sisa, onda ona podiže glavu, pogleda sve redom i reče- Moj je sin nekrešten. Moja je želja da mu date ime Želimir.

To sam ime prvi put čula pre 35 godina. Pruzih ruke da ga uzmem kad ona zamoli da nas isprati i poneše dete. Hodnikom je nosila malog Želimira i kod stepenica trči dr. Pijade i uhvativši se za glavu povika:

Gde ste zaboga, pobiće nas sve! Zašto ste se toliko zadržali?

Iskoristili smo zabunu Nemaca dok su brojali zatvorenike. Tog momenta Maša vrissnu:

Doktore, dete, sreću i sve mi uzimaju. Spasi me, doktore!

Jovanka, ti znaš šta sam ti rekao. Budi hrabra, ne kloni, uzdaj se u ove ljude i u Ljubinku. Tvoj sin će biti čuvan.

Onda me ona zagrli, dade mi malog i poljubisimo se. Ja pretrčah preko dvorišta, sedoh u fijaker, u tom dođoše i moji pratioci i dođosmo u bolnicu. Doktor je rekao da ga nosim u bolnicu, a tamo ima soba za zatvorenice gde se i Maša porodila. U putu kroz zimsku noć, zavila sam malog u moj kaput, i on nije više plakao već beše zaspao. Dva puta su nas zaustavljeni, jer beše prošao odavno policijski čas, ali ja pokazem dete i znak Crvenog krsta te nas puste. U bolnici jedna kaluđerka nas

uveđe u sobu gde su stari ljudi ležali i reče da ostavimo dete. Upitah je od čega su ti ljudi bolesni. Od tifusa, ona odgovori. Pa ti si poludela, rekoh, zar ga nosimo iz logora da ga ostavimo kod tifusara. Ne, nosim ga kući. Rade reče - I ja ču da ga nosim kući, pored moje dece, neka ga i ono. U tom momentu dođe jedna sestra i odvede nas na sprat i pokaza sobu gde da ga ostavimo. Pred vratima te sobe sedeše na klupi dva stražara sa puškama i nikako da me puste. Ja se svađah sa njima i konačno me pustiše kad rekoh da su Nemci naredili. Uđosmo u sobu gde behu jedna mlada devojka, profesorka Trgovačke akademije Zaga (znam da je streljana), jedna Jevrejka sa malom devojčicom. Kad videše dete, počeše u glas da plaču:

Jao, Jovanku su streljali kad nosite dete.

Rekoh - Nisu je streljali, ali mali ne može u logoru da sedi. Potražih sestruru, te smestimo malog u krevetac i zamolim flašu sa mlekom. Obećah da ču doći ponovo i odosmo. Dva dana svo troje bili smo kao premlaćeni i bolesni. Odoh posle dva dana u logor i u dvorištu ugleđah žene zatvorenice koje šetaju u krug. Videh Mašu, Cvetanku, njenu mamu i druge zatvorenice iz sobe. Imadoh jednu cuclu u džepu, koju spremih za varanje, Želimir (lažna cucla) kad plače da je sisa, i stavih je u usta i pokazah Maši. Ona mi se nasmeja, klimnu glavom i to je bio naš poslednji susret, jer posle nekoliko dana bila je plakata sa njenim imenom. Znala sam da je Cvetanka u logoru, jer te večeri je pobegla njena sestra Nada, i oni su svi zatvoreni kao taoci. To mi je nasamo rekao da niko ne čuje, dr. Pijade kad sam polazila iz logora. Zaustavio je kola i zamolio da mi nešto saopšti. Tada mi je rekao:

Večeras vidite ovu gužvu, pobegla je Nada Tomić i još neki zatvorenici, zato nosite dete u bolnicu, videćemo posle šta nam je činiti. Lako je kad dete nije ovde.

Poslušah ga i zato ga odnesoh u bolnicu. Beše mi žao što nisam mogla da ispunim Mašinu želju i odnesem dete kod Tomićevih. Odlazila sam skoro svaki dan u bolnicu i obilazila malog Želimira. Jednom kad

bejah otišla nisam mog Želimira našla. Tada mi rekoše zatvorenice i upravnik da su došla Mašine sestre i odnele malog za Beograd. Ostale su mi za uspomenu samo dve male patike urađene od vunice za Želimira i to od vunice što mi je Maša dala i molila da mu isplete patike.”

Pletene patikice Želimira Žilnika

Na streljanje 15. decembra 1942. godine pošla je spokojna, jer je saznala da je mali zbrinut. Mirjana Petrović je Želimira preuzela iz gradske bolnice 19. februara 1943. godine i odvela u Dragutinovo (Vojvodina), gde je Želimir boravio do 1947. godine, kad prelazi kod babe i dede u Zemun. Tu je završio sedam razreda osnovne škole, pa je 1955. godine prešao u Novi Sad, posle smrti njegove bake. U Novom Sadu završava osnovnu školu i upisuje gimnaziju. Po maturiranju upisuje Fakultet dramskih umetnosti u Beogradu i postaje jedan od tvoraca zelenog talasa u jugoslovenskoj kinematografiji. Od samog starta profe-

sionalnog rada na filmu, okrenut je savremenim temama, koje uključuju društvenu, političku i ekonomsku kritiku svakodnevice. Posle 19 godina, 1961. godine Žilnik dolazi u posetu Nišu, gde je sa visokim partijskim funkcionerima razgovarao o svojim roditeljima. Tada je obišao i logor na Crvenom krstu, gradsku bolnicu, stratište na Bubnju i položio cveće na bistu njegovog oca Konrada Žilnika, koja se nalazi u parku kod gradske kuće.

Želimir Žilnik sa tetkom u Dragutinovu kod Zrenjanina

SPISAK SLOVENACA U KONCENTRACIONOM LOGORU NA CRVENOM KRSTU I NEMAČKIM ZATVORIMA³

DVORNIČ JOŠKA, rodom iz Slovenije, električar u rudniku Belo Brdo. U Kopaoničkom partizanskom odredu od leta 1941. godine. Zarobljen je početkom oktobra na Kopaoniku i sproveden u Kuršumliju. Zamenjen je za četnike zarobljene u Prokuplju 9. oktobra 1941. godine. U Topličkom partizanskom odredu od početka novembra 1941. godine. Zarobljen od Bugara juna 1942. godine na Velikom Jastrepcu. Iz Niškog koncentracionog logora izveden na Bubanj i streljan 8. aprila 1943. godine. Feldkomandantura je obznanila njegovo ime na izlepljenim plakatima.

ŽILNIK Sofije VIKTOR, stolar u Niškoj železničkoj radionici – živeo u ul. Carice Milice 14, rođen 16. marta 1895. godine u mestu Sveti Juraj – Slovenija. Uhapšen od Specijalne policije 24. juna 1941. godine u Nišu i sproveden u logor na Banjici. Streljan od Nemaca decembra 1941. u Jajincima kod Beograda

KOSTANJEVAC Jovana IGNJAC, pilot, rođen 1912. u Ptuju. Živeo kao izbeglica u Donjem Adrovcu kod Aleksinca. Uhapšen od Srpske državne straže maja 1944. godine u Donjem Adrovcu kao partizanski saradnik i odveden u Niški logor. Streljan 20. jula 1944. godine na Bubnju kod Niša.

KRAJCER Mihe MAKSIMILIJAN-MAKO, bez zanimanja, rođen 1923. u mestu Dolga Brda u Sloveniji – živeo kao izbeglica u Aleksincu. Uhapšen od Srpske državne straže avgusta 1942. godine kod Aleksinca i odveden u Niški logor. Streljan 8. septembra 1942. go-

---

³ *NmN, zbirka ličnih predmeta zatočenika logora Crveni krst, neklasifikovana građa*

dine na Bubnju kod Niša. Bio je partizan Ozrenskog odreda.

LUŽNIK Franca SILVESTER, bez zanimanja, rođen 1908. u Svetom Boštjanu kod Dravograda – živeo kao izbeglica u Nišu. Uhapšen od Nemaca zbog slušanja stranih radio-stanica. Streljan juna 1942. godine na Bubnju kod Niša.

MAJHEN Blaža JAKOB, pripadnik Vojske Kraljevine Jugoslavije, rođen 1912. godine u Varaždinu. Zarobljen u Aprilskom ratu 1941. godine. Osuđen na smrt od strane Prekog nemačkog suda zbog organizovanja pobune u zarobljeničkom logoru u Nišu. Streljan 10. maja 1941. godine u Nišu.

MAGLICA Antona JOŽE, pripadnik Vojke Kraljevine Jugoslavije, rođen 1909. godine u Golcu kod Sežane. Zarobljen u Aprilskom ratu 1941. godine. Osuđen na smrt od strane Prekog nemačkog suda zbog organizovanja pobune u zarobljeničkom logoru u Nišu. Streljan 10. maja 1941. godine u Nišu.

MUSTEMA NADA, domaćica u Nišu – živila kao izbeglica iz Slovenije. Zatvorena u Niškom logoru kao talac.

MUSTEMA MERCE, domaćica u Nišu – živila kao izbeglica iz Slovenije. Zatvorena u Niškom logoru kao talac.

PODRUŠIĆ Ivana ANTON, stolar u Lazarici kod Kruševca – izbeglica iz Slovenije. Uhapšen od bugarske policije 21. marta 1943. godine i sproven u Niški logor. Streljan 8. juna 1943. godine na Bubnju. Bio je član OK KPJ za kruševački okrug.

ROZMAN Josifa JANEZ, železnički činovnik u Nišu – živeo u Generala Rakića br. 11, rođen 29. decembra 1898. godine u mestu Koruška Bela. Uhapšen od niškog Gestapoa 20. jula 1943. godine u Nišu. Iz Niškog logora interniran u logor na Banjici. Pušten na slobodu.

STARIIHA Matije JANEZ, oficir – major Srpske državne straže u Nišu, rođen 4. aprila 1907. u Sodivasu. Uhapšen septembra 1942. godine od strane Specijalne policije u Nišu i iz zatvora deportovan u

zatvor Gestapoa u Beogradu. Streljan 8. decembra 1942. godine u Jajincima kod Beograda. Bio je saradnik KPJ.

ŽORGA Jakoba JAKOB-JAKA, mašinovođa, rođen 1888. godine u Breznici (Slovenija). Osuđen na 6 godina zatvora po Zakonu o zaštiti države i kaznu je pre rata izdržavao u niškom Kaznenom zavodu. Iz Zavoda prebačen u Niški logor i odatle konfiniran sa jednom grupom u logor na Banjici. Streljan 9. maja 1942. godine u Jajincima kod Beograda.

(Logor Banjica–logoraši, knjiga 1, 355; NMN, LCK, k. 14, f. Ž-12)

SATLER FRANC, službenik u Kruševcu, rođen 1903. godine u Mariboru (Slovenija). Uhapšen od bugarske policije 22. marta 1943. godine u Kruševcu kao član OK KPJ Kruševac. Iz Niškog logora streljan 8. juna 1943. godine na Bubnju kod Niša.

(IA. Kruševac, fond sekcija palih boraca NOR-a; AJ, Ž-1912074017)

PIREC Mirka MILOŠ, student tehnike u Beogradu, rođen 25. jula 1920. godine u Mariboru. Uhapšen od Gestapoa 17. februara 1944. godine u Beogradu. Iz zatvora u Gestapou interniran u Banjički logor, gde je početkom jula 1944. godine predat u nadležnost Specijalnoj komandi 1005 za uništavanje tragova zločina. Po naređenju glavnokomandujućeg nemačkog generala, grupa od 74 zatvorenika je 7. jula 1944. godine iz Beograda vozom transportovana u Niš i streljana na Bubnju. Sa ovom grupom bio je i Pirec. Ime mu je bilo obznanjeno na izlepljenim plakatima. Pisalo je da je streljan 20. jula 1944. godine kao „komunista“.

(NMN, kut. 12, fas. b.b; Nemačka obaveštajna služba u okupiranoj Jugoslaviji – zbornik dokumenata (Srbija), knjiga VIII, 768; Logor Banjica–logoraši, knjiga 2, 531)

SPISAK SLOVENAČKOG ŽIVLJA NA TERITORIJI GRADA NIŠA (1941-1944)⁴

NEGRO Rozalija	službenica	Šumatovačka 1
PAČEK Boško	učenik	Beogradska 37
PAČEK Ivan	nepoznato	Beogradska 37
PERAJ Margita	učenica	Dušanova 28
PEŠEK Dragoslav	nepoznato	Jeronimova 1
PEŠEK Elizabet	nepoznato	Jeronimova 1
PESKIR Jovanka	učenik	Mostarska 6
PESKIR Viljem	nepoznato	Mostarska 6
PIPAN Aspazija	domaćica	Skerlićeva 6
PIPAN Franja	nar.vodnik	Komanda SDS
PIPAN Ljiljana	učenica	Komanda SDS
PLEVNIK Ivan	nepoznato	Trg Kralja Milana 15
PLEVNIK Zvonko	nepoznato	Trg Kralja Milana 15
RADOSTER Marija	učenica	Prizrenska 22
RADOSTER Miharo	službenik	Prizrenska 22
RAJSMAN Anton	železnički činovnik	Železnička kolonija b.b.
REBEC Bora	nepoznato	Železnička kolonija 2
REBEC Bora	učenik	Železnička kolonija 2
REBEC Tatjana	učenica	Železnička kolonija XII
REBEC Žarko	železničar	Železnička kolonija 2
REBEC Žarko	železničar	Železnička kolonija 2
REBEC Živko	železničar	Železnička kolonija XII
REGEL Olga	nepoznato	Beogradska 18
REGEL Vera	nepoznato	Beogradska 18
RIHARD Franc	nepoznato	Sarajevska 43
RIHARD Slavica	učenica	Sarajevska 43
RIKARD Franc	nepoznato	Sarajevska 43

---

⁴ Dokumentacija Crvenog krsta u Nišu, neklasifikovana građa

RIKARD Rar	učenik	Sarajevska 43
ROČEK Emil	nepoznato	Hajduk Stankova 8
ROČEK Verica	učenica	Hajduk Stankova 8
RUBAŠ Aleksandar	nepoznato	Jadranska 31
RUBAŠ Gordana	učenica	Jadranska 31
RUPNIK M. Ivan	narednik	Komanda SDS
SALAMAN Miroslav	učenik	Cara Uroša 13
SALAMAN Olga	domaćica	Cara Uroša 13
ŠAPLA Rihard	viši žel.savetnik	Železnička kolonija b.b.
SEDLIČEK J. Jon	narednik	Komanda SDS
STARNIŠA J. Ljudmila	inspektor PTT	nepoznato
STARNIŠA Milica	službenica CK	Organizacija Crvenog Krsta
STERGAR Josip	žel. činovnik	Železnička kolonija b.b.
STRAJNER Franc	nepoznato	Pukovnika Rajevskog 16
STRAJNER Olivera	učenica	Pukovnika Rajevskog 16
ŠULGINJ Andreja	nepoznato	Stevana Kaćanskog 17
ŠULGINJ Zvonimir	učenik	Stevana Kaćanskog 17
ŠVARC Meri	dete	Čarnojevićeva 3
ŠVARC Olga	učenica	Čarnojevićeva 3
ŠVARC Toma	nepoznato	Čarnojevićeva 3
ŠVARC Tonka	domaćica	Čarnojevićeva 3
TOMAŠIĆ Almiš	službenik	Carice Milice 6
TOMAŠIĆ Armiš	učenik	Carice Milice 6
TOMAŠIĆ Gorozd	učenik	Lešjaninova 42
TOMAŠIĆ Ivan	nepoznato	Lešjaninova 42
TOMŠIĆ Rafailo	vodnik	Komanda SDS
TRGLEC H. Franc	narednik	Komanda SDS
TRUKER Branka	učenica	Jeronimova 24
TRUKER Julkica	nepoznato	Jeronimova 24
UHLIH Mirjana	nepoznato	Učitelj Tasina 14
UHLIH Rade	nepoznato	Učitelj Tasina 14
ULENIK Dragutin	nepoznato	Cara Uroša 1
ULENIK Petar	učenik	Cara Uroša 1

VAHRAN Miodrag	službenik	Stevana Sremca 3
VAHRAN Zoran	učenik	Stevana Sremca 3
VAJS Radmila	nepoznato	Jeronimova 10
VAJS Vlada	učenik	Jeronimova 10
VEČERIN N Otmar	vodnik III kl.	Komanda SDS
VERLE Alfons	službenik	Gvozdena 60
VERLE Jugoslav	učenik	Gvozdena 60
VERZIO Anton	nepoznato	Starine Novaka 6
VERZIO Emin	nepoznato	Starine Novaka 6
VERZIO Emin	nepoznato	Starine Novaka 6
VERZIO Hranislav	nepoznato	Starine Novaka 6
VEZMAR V. Ilija	podnarednik	Komanda SDS
VILHELM Stevan	službenik	Vase Čarapića 14
VILHELM Zorica	nepoznato	Vase Čarapića 14
VILHELN Oton	učenik	Vase Čarapića 14
VILHELN Stevan	nepoznato	Vase Čarapića 14
VILMER Milan	nepoznato	Vase Čarapića 13
VILMER Miodrag	nepoznato	Vase Čarapića 13
VINKOVIĆ Štefan	kaplar	Komanda SDS
VRHOVEC J. Veljko	službenik PTT	Nepoznato
VUJUČEC Ivan	nepoznato	Znepoljska 15
VUJUČEC Radmila	učenica	Znepoljska 15
ZDJELAR Ružica	učenica	Voždova 13 A
ZDJELAR Simon	službenik	Voždova 13 A
ZDOLMIŠEK Marija	učenica	Savska 57
ZDOLMIŠEK Slavko	nepoznato	Savska 57
ZDOLŠEK F. Alojz	narednik	Komanda SDS
ZDOMAŠEG Pavle	nepoznato	Savska 57
ZDOMAŠEG Slavko	nepoznato	Savska 57

PREŽIVELI SLOVENAČKI RATNI ZAROBLJENICI VOJSKE KRALJEVINE J UGOSLAVIJE KOJE JE APRILSKI RAT ZATEKAO U NIŠU

BENEDETO Leopold

Oflag XIII B Nirnberg

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

BOHAN Uroš

PG 62 – Grumello del Piano (ITA)

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

HONJACKI Jozef

Stalag XI B - Fallingbostel

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

HRCENKOVAČKI Edmund

Stalag XI B - Fallingbostel

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

KORANC Sredoje

Oflag XIIIB Hammelburg

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

LAGERHALC Otmar

Oflag VD Ofeneberg

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

LAŽAN Venceslav

Oflag VD Offeneburg

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

KLEMEK Milan

Stalag XIIA - Frankenthal

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

KORANC Sredoje

Oflag XIII B - Hammelburg

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

MARIČIĆ Alojz

Oflag XIIIIB - Hammelburg

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

NEŽMAH Miroslav(komandant 1. konjičkog puka „Miloš Obilić“ u Nišu)

Oflag XIIIIB - Hammelburg

(VA, VKJ, kut. 5, reg. br. 2/1-1 - dokument iz Vojnog arhiva ustupio autoru istoričar Aleksandar Dinčić iz Niša)

PREMRU Franjo

Stalag XB - Sandbostel

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

RIMAN Matija

Stalag X A - Schleswig (73.442)

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

REŠ Julijus(komandant 2. Velosipedskog bataljona u Nišu)

(VA, VKJ, kut. 10, reg. br. 241/5-1 - dokument iz Vojnog arhiva ustupio autoru istoričar Aleksandar Dinčić iz Niša)

ROHOSA Mitar

Stalag IV F – Hartmannsdorf (87.108)

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

STUDEN Danilo

Stalag XVII A – Limburg der Lahn

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

ZEHA Ika

Stalag XB - Fallingbostel

(IAN, DCK, kut. 23, spiskovi niških ratnih zarobljenika)

SLOVENAČKI PRIPADNICI PARTIZANSKIH ODREDA I JUGOSLOVENSKE ARMije KOJI SU POGINULI ZA VREME DRUGOG SVETSKOG RATA I KOJE JE RAT ZATEKAO U NIŠU

HREŠČAK Jožefa Ivan – pripadnik NOVJ, rođen 1910. godine u mestu Gornje Vreme kod Sežane. Poginuo 15. aprila 1944. godine u borbama oko Niša, ali mesto smrti nije poznato. (AJ, Ž-2018049004)

MOČILNIKAR Franca Jože – pripadnik NOVJ, rođen 1914. godine u mestu Zgornji Tuštanj kod Domžala. Poginuo 9. marta 1945. godine u Dolenjskoj u završnim borbama za oslobođenje zemlje. (AJ, Ž-1746148004)

MRKVENIK Antona Miroslav – pripadnik NOVJ, rođen 1923. godine u mestu Gornje Vreme kod Sežane. Poginuo 15. septembra 1944. godine u borbama oko Niša, ali mesto smrti nije poznato. (AJ, Ž-2018049006)

PUŠENJAK Vladimira Marjan – pripadnik NOVJ, rođen 1925. godine u Mariboru. Umro u niškoj Vojnoj bolnici od posledica ranjavanja na frontu. Sahranjen 2. novembra 1944. godine u Nišu (AJ, Ž-1908050014)

RAKUŠA Nestora Martin – pripadnik NOVJ, rođen 1893. godine u mestu Ključarovci kod Ljutomera. Poginuo 12. decembra 1944. godine kod Celja. (AJ, Ž-1909051001)

ŽILNIK Viktor Slobodan Konrad – pripadnik NOVJ, rođen 1919. godine u mestu Kaplja Vas u Sloveniji. Poginuo u Kozju 4. Marta 1944. godine kod Bele Palanke.

SLOVENAČKI PRIPADNICI JUGOSLOVENSKE KRALJEVSKE VOJSKE I SRPSKE DRŽAVNE STRAŽE GENERALA MILANA NEDIĆA KOJI SU POGINULI ZA VREME DRUGOG SVETSKOG RATA I KOJE JE RAT ZATEKAO U NIŠU

CIGLAR Franca Franc – pripadnik SDS (oficir), rođen 1888. godine u mestu Žabljak kod Ptuja. Poginuo 15. aprila 1945. godine na granici između Slovenije i Austrije prilikom odstupanja. (AJ, Ž-1887001003)

GEC Marijana EGON, pripadnik JVVO (pešadijski potporučnik), rođen 1918. godine u Novom Sadu. Poginuo 17. januara 1944. godine u borbi protiv bugarskih fašista u belopalanačkom selu Dolac kao komandir prateće čete Gorskog štaba 180.

(podatke i dokument iz Vojnog arhiva ustupio autoru istoričar Aleksandar Dinčić iz Niša)

ČREPINŠEK Alojza Franc – pripadnik JKV, rođen 1913. godine u Ljubečni kod Celja. Umro u nemačkom zarobljeništvu 1942. godine. (AJ, Ž-1722099001)

JANČIČ Andreje ANTON – pripadnik JKV, rođen 1919. godine u Starom Gradu kod Slovenske Bistrice. Umro u nemačkom zarobljeništvu 1942. godine. (AJ, Ž-2025009013)

SAL Mihela Ivan – pripadnik JKV, rođen 1902. godine u Kostanjevici na Krki. Umro 15. juna 1943. godine kao zarobljenik u italijanskom logoru. (AJ, Ž-1956006009)

STARIH Matije Alojz – pripadnik JKV, rođen 1915. godine u mestu Sadanji Vas kod Črnomelja. Umro 1944. godine kao zarobljenik u nemačkom logoru Stalag. (AJ, Ž-1733026005)

STOJKOVIĆ Gojka Branko – pripadnik JKV, rođen 1922. godine u Ljubljani. Umro 15. marta 1945. godine kao zarobljenik u nemačkom logoru Stalag. (AJ, Ž-1855024027)

TOMŠIĆ Ivana RAFAELO – pripadnik SDS (narednik), rođen 1892. godine u mestu Kruševlje. Uhapšen od OZN-e i streljan 4. novembra 1944. godine u Nišu

(podatke ustupio autoru istoričar Aleksandar Dinčić iz Niša)

VINTER Ivana IVAN– elektrotehničar u Nišu, držao radionicu za bojenje odela, rođen 1903. godine u Sheltonu – Oklahoma (SAD). Uhapšen od OZN-e i streljan 11. novembra 1944. godine u Nišu.

(podatke ustupio autoru istoričar Aleksandar Dinčić iz Niša)

OSTALE ŽRTVE (DEPORTACIJA, SAVEZNIČKA I NEMAČKA BOMBARDOVANJA)

CAREVIĆ Gaje Nikola, rođen 1913. godine u Ogulinu. Poginuo 5. aprila 1944. godine u Anglo-američkom bombardovanju Niša (AJ, Ž-2025008006)

IVONA Josipa Jakša, rođen 1903. godine u Rašici kod Ljubljane. Umro 15. aprila 1941. godine od zadobijenih rana u nemačkom bombardovanju Niša. (AJ, Ž-0364191010)

KOVAČ Janeza Janez, rođen 1884. godine u Šenčuru kod Kranja. Poginuo 8. aprila 1941. godine prilikom nemačkog bombardovanja Niša. (AJ, Ž-1808109010)

PAVŠIĆ Filipa ELENA, rođena 1909. godine u Žerjavu u Koruškoj. Umrla 1942. godine u Gornjoj Toponici kod Niša od posledica deportacije (AJ, Ž-1992063015)

PAVŠIĆ Filipa ELIZABETA, rođena 1913. godine u Žerjavu u Koruškoj. Umrla jula 1942. godine u Gornjoj Toponici kod Niša od posledica deportacije (AJ, Ž-1992063016)

ROKAR Ivana LUDVIK, rođen 1888. godine u Breginji kod Tolmina. Umro 1942. godine u Nišu od posledica deportacije (AJ, Ž-1909053002)

TANCER Ivana IVAN, rođen 1905. godine u Mariboru. Umro septembra 1941. godine u Nišu od posledica nemačkog bombardovanja. (AJ, Ž-360110013)

Izdavači
SKS "France Prešeren"
Štamparija Medivest
Narodni muzej Niš

Autor
Ivana Gruden

Recenzent
Nebojša Ozimić

Prevod na slovenački
Vera Popović

Lektura i korektura
Milena Buturović

Tiraž
500

Štampa
Medivest KT Niš

Ivana Gruden

**TRPLJENJE SLOVENCEV
V NIŠU MED DRUGO
SVETOVNO VOJNO
(1941 –1944)**

Uvod

Sile osi so napadle dva od treh konstitutivnih narodov Kraljevine Jugoslavije, in sicer Srbe in Slovence, medtem ko so bili Hrvatje zavezniki teh sil. Zato je po kratkotrajni aprilski vojni leta 1941 ozemlje Banovine Hrvaške bilo drastično povečano in spremenjeno v Neodvisno državo Hrvaško, medtem ko je slovenska Dravska banovina doživeila usodo srbskih federalnih enot. Bila je razdeljena med Nemčijo, Italijo in Madžarsko. Posledica tega je bila, da se je slovensko ljudstvo, tako kot srbsko, znašlo v dolgih kolonah izgnancev, ki so se večinoma premikale proti ostanku Srbije. Slovenci so, tako kot Srbi, postali žrtve aprilskega zloma in razkosanja Kraljevine Jugoslavije. Nemci so iz ujetniških taborišč odpustili vse pripadnike narodov, ki so pred vojno živeli v Kraljevini, razen Srbov in Slovencev.

Vendar so bile med slovensko in srbsko pozicijo bistvene razlike, te razlike pa so pripeljale do drugačnega poteka vojnih dogajanj. Prva razlika je bila v tem, da so bili Srbi izpostavljeni genocidu, ki so ga vršili Hrvati, muslimani in Albanci.

Drugo razliko je ustvarila specifična slovenska politična scena, obremenjena s katoliškim klerikalizmom in do neke mere z germanofilstvom. Ta drugi tok je bil vzrok, da Nemci niso izgnali celotnega slovenskega prebivalstva. Največje število Slovencev se je znašlo na ozemlju Srbije – v begunskih centrih, ki so bili skoraj v vsakem mestu ali večjem kraju. Eden največjih begunskih centrov v razkosani Srbiji je bilo, takoj za Beogradom, mesto Niš – sedež predvojne Moravske banovine.

Še pred prihodom prvih slovenskih izgnancev v mesto je veliko število Slovencev pristalo v ujetniškem taborišču. Okupacija ozemlja ni bila sprejeta z navdušenjem, zvrstile so se prve reakcije obglavljenega ljudstva in krut okupatorjev odgovor. Ko so razglasili formalno prenehanje sovražnosti med Kraljevino Jugoslavijo in silami osi, se je začelo trpljenje Slovencev v Nišu. Ritem smrti se je nadaljeval tudi med ljudsko vstajo leta 1941, pa tudi na začetku 1942, ko je v mesto prispela največja skupina izgnancev.

Slovenci so umirali med kratkotrajno aprilsko vojno v ujetniških in koncentracijskih taboriščih, na krajih za množične poboje, od posledic deportacije ali pa med osvobodilno in državljanško vojno.

Trpljenje Slovencev v okupiranem Nišu je neraziskana in neznana tema iz lokalnega in splošnega zgodovinopisja. Slovenci in Srbi so bili največje žrtve kratkotrajne aprilske vojne in poznejše okupacije. S tem delom poskuša avtorica oživeti spomine na težko vojno preteklost ob uporabi arhivskega gradiva Arhiva v Nišu, Vojaškega arhiva Jugoslavije, dokumentacije Narodnega muzeja v Nišu, virov, ki so na voljo, in ob objavljeni literaturi.

Vojne in povojne žrtve slovenskega naroda

Slovenci so, kot eden izmed treh konstitutivnih narodov Kraljevine Jugoslavije, utrpeli velike vojne in povojne žrtve.

V Ljubljanski regiji je na predvečer vojne živilo 336000 prebivalcev. Med drugo svetovno vojno je bilo ubitih 29750 ljudi, po končani vojni pa še 9800, v glavnem domobrancev.

V primorski regiji je bilo žrtev med prebivalstvom 5,6 %. Pred začetkom vojne je na tem prostoru živilo okoli 260000 prebivalcev, med vojno je nastradalo 14682 ljudi, po vojni še 160.

V Spodnji Štajerski je leta 1941 živilo 596500 prebivalcev. Od tega števila, po podatkih Državne komisije, je bilo ubitih med drugo svetovno vojno 23028 ljudi, kar predstavlja 3,8 % žrtev med vsem prebivalstvom. Po vojni je bilo 670 usmrčenih.

V Gornji Štajerski, kjer je na začetku leta 1941 živilo 183464 prebivalcev, je med drugo svetovno vojno življenje izgubilo 12020 ljudi – t. j. 6,5 %, po vojni pa še 1700, v glavnem domobrancev.

Na Koroškem je med vojno in po vojni bilo ubitih 1187 ljudi, kar predstavlja izgubo 6,2 % prebivalstva.

V Prekmurju je na začetku druge svetovne vojne živilo okoli 97000 prebivalcev. Med vojno je umrlo 1879 ljudi, kar predstavlja izgubo 1,8 % prebivalstva. Tretjina žrtev so bili Židje. Okoli 80 prebivalcev Prekmurja je izgubilo življenje po končani vojni.

Tako je bilo v času druge svetovne vojne ubitih 70922 prebivalcev, po njenem zaključku pa še 13898, v glavnem pripadnikov slovenskega domobranstva.

Slovenci kot žrtve aprilske vojne

Po popisu žrtev vojne, ki je bil opravljen leta 1964, je bilo med aprilsko vojno ubitih 4823 jugoslovenskih vojakov, podoficirjev in oficirjev, medtem ko je bilo 5563 ubitih v nemških ujetniških taboriščih. Od tega števila je bilo ubitih 3076 vojakov in starešin, ki so bili rojeni na ozemlju Srbije s pokrajinama, medtem ko so bili ostali ubiti rojeni v bivših jugoslovenskih republikah. V tej isti vojni je bilo ubitih 180 vojakov in starešin, ki so bili Slovenci, 168 muslimanov in 413 Hrvatov. V ujetniških taboriščih je zaradi posledic internacije umrlo 4297 Srbov, 266 Hrvatov, 235 Slovencev in 173 muslimanov.

Že 6. aprila 1941 je med težkim bombardiranjem Beograda padel član jugoslovanske kraljevske vlade dr. Franc Kulovec. To je bil prvi Slovenec, ki je bil ubit od začetka vojne. 8. aprila je bil bombardiran tudi Niš. Med tem zračnim napadom so poškodovani tudi prostori Glavnega odbora Rdečega križa za področje Moravske banovine v Jeronimovi ulici 3, zato je odbor kasneje preselil svoje pisarne na Obrenovićevu ulico 73, kjer se nahaja še danes. Med tem bombardiranjem je bil lažje ranjen profesor niške gimnazije Rudolf Bratanić, ki je hospitaliziran v mestni bolnišnici. Med nemškim zračnim napadom sta bila ubita tudi dva slovenska uslužbenca.

Ko je bila podpisana brezpogojna kapitulacija v Beogradu, so Nemci v mestu zbrali veliko število oficirjev, podoficirjev in navadnih vojakov kraljevske vojske iz različnih krajev. Začasno taborišče za oficirje, podoficirje in navadne vojake se je nahajalo v skladni stavbi vojašnice 1. konjeniškega polka Obilić, kjer je bilo kasneje koncentracijsko taborišče Niš (Amhalter Lager des Nisch). Uporabljali so tako glavne kot tudi pomožne stavbe konjeniške vojašnice. V ujetniškem taborišču so se znašli tudi slovenski vojaki in starešine, med njimi polkovnik Miroslav Nežmah, poveljnik 1. konjeniškega polka Obilić,

in podpolkovnik Julij Reš, poveljnik 2. velosipedskega bataljona. Ti dve enoti iz Niške vojaške garnizije sta se močno zoperstavili sovražniku v aprilski vojni, zlasti v Jankovi soteski, med Blacem in Brusom.

Nemci so začeli množično prazniti taborišča. Ukažali so, naj se ljudje v taborišču razdelijo po narodnosti. Izločili so vse tiste, ki so se izjasnili kot Hrvati, Bolgari, Makedonci, Arnavti in Turki. V skupino frankovcev so se javili nekateri iz Slovenije, a bili so zavrnjeni kot „Kranjci“, ker Hrvati niso imeli nikakršne zveze z njimi. Tako so v taborišču ostali samo Srbi in Slovenci. Nemška in madžarska manjšina sta bili odpuščeni že v prvih dneh in sta se takoj pridružili Nemcem. Zaradi velikega števila ujetnikov so bili na dvorišču konjeniške vojašnice postavljeni šotori. Rdeči križ v Nišu je ob neki priložnosti obiskal ujetnike in opravil popis le-teh v spremstvu Nemcov. Transport v Nemčijo je krenil z železniške postaje Crveni krst. Ujetniki so iz taborišča do postaje hodili peš. Nemci so strogo opazovali železniško osebje, da ne bi začenjalo pogоворov z ujetniki ali pa z uslužbenci na postaji. Na postaji so čakali skoraj dve uri, da bi se sestavila kompozicija vlaka, ki je odpeljala s t.i. senjskih tirnic. Ujetnike so transportirali v smeri proti Beogradu, kjer je sledilo novo čakanje. Na Topčiderski postaji so priključeni tudi vagoni z ujetniki iz drugih krajev in vsi so nadaljevali pot proti Nemčiji. Edini pobeg je uspel med postankom vlaka na postaji v Žitkovcu.

Življenje v taborišču jugoslovanskih kraljevskih vojakov ni potekalo neboleče. Nemške vojaške oblasti se niso držale Ženevske konvencije, 2. člena o ravnjanju z ujetniki, ki izrecno govorji o zaščiti pred nasiljem, žalitvami in drugimi ponižanji. Po razpoložljivih podatkih so nemški vojaki ravnali prav nasprotno. Brez kakršnih koli razlogov so v posameznih taboriščih za sprejem ujetnikov le-te napadali, kot je bil primer v Kosovski Mitrovici, Kragujevcu, Šabcu in ne nazadnje v Nišu – še med tem ko so ujetnike vodili v taborišče. Dogajali so se celo brutalni umori ujetnikov.

Nemško vojaško sodišče je 7. maja 1941 obsodilo na smrtno kazen z ustrelitvijo 7 oficirjev in podoficirjev iz ujetniškega taborišča v Nišu, ki naj bi domnevno pripravljali upor in pobeg. Po dokumentih, ki so na voljo, je bila to prva ustrelitev v Nišu med štiriletno okupacijo. Ustreljena sta bila tudi dva Slovenca.

Nemci so obdržali v ujetništvu samo Srbe, Slovence, Črnogorce in Žide, domov pa so izpustili Hrvate, Makedonce in pripadnike nacionalnih manjšin (Nemce, Madžare, Albance in druge).

Glede na to, da so Slovenci iz enot, ki so se borile v Sloveniji, odšli na svoje domove pred kapitulacijo, so v nemško ujetništvo odpeljani samo tisti Slovenci, ki so bili ujeti izven Slovenije, torej manjše število. Da bi razbile enotnost Srbov, so sile osi naknadno odpuščale domov tudi ujetnike srbske nacionalnosti, katerih družine so živele na Hrvaškem in pa na ozemljih, ki so jih okupirale Italija, Bolgarija in Madžarska. Potem so izpustili domov določeno število ujetnikov – Srbov, ki so bili pripravljeni sodelovati z vladom Milana Nedića v Beogradu, in tudi ujetnike – Slovence, ki so sprejeli sodelovanje s kvizlinškimi oblastmi v Ljubljani. Po teh spremembah je število ujetih Jugoslovanov v nemškem rajhu in na Norveškem znašalo na dan 1. januarja 1945: oficirjev Srbov 9469, Slovencev 384; sanitetnih oficirjev Srbov 186, Slovencev 2. Skupaj 10041 oficirjev. Podoficirjev Srbov 8306, Slovencev 809. Skupaj podoficirjev: 9115. Vojakov: Srbov 103743, Slovencev 13684. Skupaj podoficirjev in vojakov 126542. Civilistov: Srbov 521, Slovencev 278. Skupaj civilistov 799. V delovnih poveljstvih: Srbov 4. Skupaj jugoslovanskih ujetnikov: Srbov 122229, Slovencev 15157, kar je skupaj 137157 Srbov in Slovencev.

Kako smo se borili med aprilsko vojno

Med kratkotrajno aprilsko vojno so zabeleženi tudi redki primeri poguma in požrtvovalnosti v bojih proti veliko močnejšemu in bolj opremljenemu sovražniku. S takšnim odporom se je napadalcem zoperstavil tudi Prvi konjenički polk Obilić pod poveljstvom polkovnika Miroslava Nežmaha.

V niški Vojaški bolnišnici se je zdravilo okoli 700 ranjencev, od katerih je bilo 80 % srbskih vojakov, 15 % Hrvatov in 5 % Slovencev. Ranjeni so bili na različnih frontah.

Prvi konjenički polk Obilić je bil dislociran skupaj s svojim štabom in drugimi enotami v Nišu – v konjenički vojašnici. Sestavljen je bil iz dveh strelskega eskadrona, mitraljezne, strelske in tehničnega eskadrona ter trupne komore. 27. marca 1941 je skupna moč enote štela okoli 1.000 mož. Da bi okrepil vojaško varnost države, je polk aktiviral tudi dva strelska eskadrona in en mitraljezni vod. To je bilo izpeljano po vstopu nemških armad na bolgarsko ozemlje. V času med 20. in 27. marcem je bila ukazana najvišja bojna pripravljenost za vse enote Niške vojaške garnizije.

Takoj po 27. marcu je bil dan ukaz za stanje pripravljenosti in pripravljenost vseh enot za aktiviranje – mobilizacijo. Mobilizacija je bila ukazana 2. aprila 1941 ob 00.00 uri in je trajala štiri dni. Prvega, drugega in tretjega dne so prejeli komandirji enot iz skladišča polka na Crvenem krstu za svoje enote vojno opremo. Oprema je bila takoj prenešena na dislocirane mobilizacijske kraje teh enot (vasi Hum in Donji Komren).

Polk se je napolnil z vojaškimi obvezniki, konji in vozovi iz vojaškega okrožja Požarevca, ker je le-to bilo v sestavi 2. konjeničke divizije, njen sedež pa je bil v Požarevcu.

Poveljnik polka je prejel ukaz v štabu Petega vojaškega območja in maršruto za izvedbo marša do prostora za koncentracijo v okolini Požarevca. 6. aprila ob polponoči so zapustili Niš. Polk je ob zori prispel v vas Draževac blizu Aleksinca. Tja je prišlo sporočilo, da so Nemci bombardirali Beograd in da se je s tem začela vojna z Nemčijo. Nad Nišem in okolico so tistega dne krožila sovražnikova izvidniška letala, ki pa so le snemala in niso ukrepala. Zvečer se je polk premaknil proti Ražnju, kjer je potem bival do 8. aprila. Takrat je bil bombardiran Niš. Popoldne je bilo po telefonu iz štaba Petega vojaškega območja ukazano, naj se polk premakne proti Ploči v smeri Pirotja, od koder pa je pritiskala nemška 12. armada. Polk je iz Draževca šel proti Nišu in preko Niške Banje prispel na Pločo. Polkovnik Nežmah se je odpeljal s tovornim avtomobilom v štab Armije v Niško Banjo in prejel ukaz, naj se s polkom da na razpolago poveljnemu Topliške divizije. Nežmah se je oglasil poveljnemu divizije in od tedaj je polk varoval smer Pirot–Bela Palanka–Niš.

Na stari cesti za Pločo je stala zapuščena artilerija, brez posadk. Iz smeri Pirotja se je premikala nepregledna kolona pešcev, avtomobilov, vojakov in civilistov, ki so bežali proti Nišu. Polkovnik Nežmah je prejel kratko obrazložitev stanja na fronti: „Nemci so iz smeri Caribroda (danes Dimitrovgrad) prebili fronto Pete armade.“ Zato je bilo ukazano, naj zasedejo nov položaj – na Mramornem brdu.

Novi položaj je bil dosežen ob peti uri zjutraj. Naslednjega dne je polk, okrepljen z enim delom 2. velosipedskega bataljona, zasedel predvideni položaj. Nemci so istega dne vstopili v Niš. Lesen most čez Južno Moravo je bil pripravljen za rušenje. Celo popoldne so se nadaljevali premiki kolon beguncev, nekaj skupin civilistov in nekaj vojakov. Okoli 11. ure so se iz smeri Niša prikazali prvi nemški tanki ter izvidniki na motornih kolesih. Polk je stopil v boj.

Lesen most preko Morave je odletel v zrak. Nemci so zasuli z ognjem iz topov in mitraljezov. Nemci so v trenutku zapustili motorna

kolesa in zasedli položaj na sredini ceste Niš-Prokuplje. En nemški tank se je vrnil v Niš in se ponovno prikazal. Nemci so napadli položaj polka z močnim ognjem. Tedaj so utrpeli tudi prve izgube. Posadka za protitankovski top je bila ranjena, top pa uničen. Istega dne je fronto obiskal tudi poveljnik Druge konjeniške divizije, ki pa je navkljub močnemu artilerijskemu ognju izdajal ukaze kar na položajih. Polkovnik Nežmah je imel nalogu, da s polkom obdrži zasedeni položaj do nadalnjih ukazov. Intenzivnost boja se je stopnjevala. Bitka je potekala po oblačnem in megleinem vremenu vse do mraka. Tisti dan je imel polk tri mrtve in okoli 15 ranjenih.

Okoli 21. ure je poveljnik polka prejel ukaz, naj zasede smer Prokuplje–Blace. Od vseh enot, ki so se bojevale na Mramorskem bojišču, je bilo skoraj 80 % ljudi pripravljenih in voljnih za nadaljnje bojevanje, 20 % pa jih ni bilo za to. V glavnem je šlo za manjštine – Nemce in Madžare. Čeprav je bilo v 1. konjeniškem polku večje število borcev nemške narodnosti, so vendarle ostali zvesti vojaški zaprisegi do zadnjega dne. Odred je izvedel marš in prišel do Blaca. Tam so se pojavili četniki Koste Pećanca, ki so stopili pod poveljstvo polka za borbo proti nemškim tankom. Tistega dne ni bilo bojev.

Nemci so 12. aprila opravili zadnje prerazporeditve, potem pa so šli v silovit napad s svojimi oklepnnimi enotami. Za tanki je šla pehota. Izveden je tankovski preboj v vse smeri: Prokuplje–Blace in Kuršumlija–Blace. S tem delovanjem in s prebojem na drugih delih bojišča je bila fronta zlomljena. Ujeti so bili poveljnik Blačanskega odreda, poveljnik artillerije in poveljnik 2. velosipedskega bataljona podpolkovnik Julijus Reš. To se je zgodilo okoli 10. ure, ko se je začel umik na celi fronti. Padlo je okoli 50 vojakov in starešin iz 1. konjiškega polka. Tudi v 2. velosipedskem bataljonu je bilo približno toliko mrtvih.

Deli konjeniških, artilerijskih in velosipedskih enot, ki so se med borbo uspeli umakniti skozi Jankovo Klisuro (sotesko), so prispeli 12. aprila v Kruševac. Kmalu so prispele tudi enote vojaške komore. Polk

je z ostalimi enotami prišel v sestavo Razbojninskega odreda. Trinajstega aprila ni bilo bojev, razen puškarjenja in izvidništva. Naslednjega dne je bilo ukazano utrjevanje položaja. Okoli 13. ure so izvidniki opazili močne nemške premike v motoriziranih kolonah iz Kruševca proti Razbojni. Pojavili so se sprednji deli sovražnih enot, ki so jim dopustili, da se približajo položajem na okoli en kilometer, nato so nanje začeli streljati iz protitankovskih topov in iz pehotnih topov ter težkih mitralijezov. Nemci so bili ustavljeni in prisiljeni zapustiti vozila. Borba je trajala dve uri, ko so se tudi ostali nemški deli enot morali umakniti proti Kruševcu. Nemci so imeli na položaju prešteta dva mrtva in določeno število ranjenih, ki pa so uspeli pobegniti. Izgubili so dva topova, štiri strojnice in eno motorno kolo.

Ob 17. uri je poveljnik odreda ukazal umik enote s položaja in ustvarjanje kolone na cesti Brus–Razbojna. Ob 18. uri je odred odšel v smer Brus–Kopoanik–Jošanička Banja. V Brus so prispeli okoli 23. ure. Tam je bil omogočen odmor zaradi prejemanja in razdelitve hrane, potem pa se je marš nadaljeval proti Jošanički Banji. Tam naj bi polk ostal do nadaljnjega ukaza.

Naslednjega dne je ukazan premik za Kraljevo. Tedaj je polkovnik Nežmah imel svoj poslednji govor. Vojakom je dejal, naj gredo domov, ker je polk sprejel obveznost, da se vda. Ob 15. uri je bila opravljena razpustitev borcev in starešin Razbojninskega odreda. Nežmah je še z nekaterimi vojaki šel v smeri proti Kraljevu, ampak so ga na tej poti ujeli Nemci in ga odpeljali v taborišče v Kraljevu, kasneje pa v nemško ujetništvo.

Migracije Slovencev proti Srbiji

Prve migracije Slovencev proti Srbiji so zaznane po osvoboditvi Srbije izpod turške oblasti. Priseljenci so v tem obdobju v glavnem ljudje, ki so zainteresirani za rudarstvo v Majdanpeku, kasneje pa tudi na Fruški gori. Čeprav so prve migracije predstavljale sporadične prime-re preseljevanja, je po popisu iz leta 1884 v Kraljevini Srbiji živelo 164 Slovencev.

Bolj intenzivne migracije Slovencev proti Srbiji so zabeležene med dvema svetovnima vojnoma, potem ko je ustanovljena Kraljevina SHS. V tem obdobju so migracije bile pogojene z iskanjem službe v pospešeno industrializirani Srbiji. Istočasno se je v Srbiji čutilo pomanjkanje kvalificiranih delavcev, mojstrov in šolanega kadra, ki pa je moral biti nadomeščen s priseljevanjem ljudi, ki so živelii izven državnih meja.

Med popisom prebivalstva med dvema svetovnima vojnoma v letih 1921 in 1931, je v Srbiji zabeleženo 10730 Slovencev oz. okoli 700 Slovencev več kot po popisu iz 1931. Dodatno težavo pri popisu je v tem obdobju ustvarjal izostanek vprašanja o nacionalni pripadnosti, tako da so do števila Slovencev, ki živijo v Srbiji, prišli preko vprašanja o materinem jeziku in veroizpovedi.

Najbolj intenzivno premikanje Slovencev proti Srbiji je zabeleženo med drugo svetovno vojno. Po Hitlerjivih in Musolinijevih načrtih razkosanja Jugoslavije bi bil največji del Slovenije priključen k Tretjemu rajhu, manjši Italiji, najmanjši pa Madžarski.

Adolf Hitler je še 27. marca 1941 sklenil, da bo Kraljevino Jugoslavijo razkosal na manjše dele, 12. aprila, na dan prihoda prvih nemških enot v Beograd, pa je izdal tako imenovane Privremene smernice za podelu Jugoslavije (Začasne smernice za razdelitev Jugoslavije), v katerih je bil ta načrt razdelan in konkretiziran. Ob nastanku tega dokumenta se Nemčija ni posvetovala s svojimi partnerji, zato pa je pozneje

problem razmejitev vplivnih območij postal kamen spotike, zlasti med Italijo in Nemčijo. Kot zaključni del teh smernic se je začel velik pogrom srbskega in slovenskega prebivalstva, ki so ga izvajali Nemci, Hrvati, Madžari, Bolgari, Albanci, muslimani. Množica izgnancev je prihajala v Srbijo na dva načina. Prvi način je bil neorganiziran, kar pomeni stihijiški, brez kakršnega koli načrta in sistema, začenši od aprila 1941, skorajda iz cele Jugoslavije. Množice pretežno srbskega prebivalstva iz drugih delov Jugoslavije so zaradi nevarnosti, da bodo fizično uničene, zapustile vse premičnine in nepremičnine in se naselile v Srbiji, da bi si rešile golo življenje. Drugi način priseljevanja je bil organiziran, njegovi pobudniki pa so bili nemški okupatorji.

Še pred kapitulacijo bivše jugoslovanske vojske je nemška tiskovna agencija DNB 15. aprila 1941 objavila sporočilo, da je Hitler v bivših avstrijskih pokrajinah Spodnji Štajerski, na Koroškem in Kranjskem imenoval vodje civilnih uprav, ki so mu bili neposredno podrejeni. Med obiskom v Mariboru, 26. aprila, pa je Hitler v svojem nagovoru pozval vodje civilnih uprav, naj te pokrajine spet naredijo nemške.

Poleg reorganizacije državne uprave po nacističnem vzorcu, je reorganiziran tudi nemški Kulturbund. Nacistični vodje so svoje namere za izseljevanje Slovencev prikrivale do začetka akcije. Kulturbundovci so v Sloveniji pred okupacijo Jugoslavije pripravili seznam Slovencev, ki so označeni kot „nelojalni rajhu“. Mnogi pripadniki te organizacije so sprejeli nalogu pomagati Nemcem, da „očistijo“ to področje in na njem vzpostavijo novo ureditev.

V ta namen je že 14. aprila ustanovljena Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund), 29. maja pa Koroška narodna zveza (Kartner Volksbund). Ti zvezi sta imeli nalogu izseljevanja rasno nečistih in politično sumljivih elementov, pa tudi širjenja nemškega jezika z vsemi sredstvi; ustvarjanja nacionalne zavesti o pripadništvu nemškim pokrajinama Štajerski in Koroški, pa tudi duhovna enotnost z nacistič-

no partijo; z gospodarskimi ukrepi in z nacističnim pojmovanjem dela dviganja življenjskega standarda; ob nacistični polvojaški organizaciji vermanšaft (Wehrmannschaft) vzgajati moško prebivalstvo, mladino pa skozi mladinsko delo.

V vojaškem pogledu je bil del Slovenije pripravljan za aneksijo, pripojen področju dopolnilne vojske (Ersatzheer) in je priključen k 18. vojaškemu okrožju v Salzburgu, ki pa je zajemalo Tirolsko, Foralberg, Štajersko in Koroško. Policijsko oblast na okupiranem ozemlju in odgovornost za red in varnost je takoj po okupaciji prevzel poveljnik Združene SS policije za varnost in Državna policija za javni red (v to je všteta tudi alpska cona, tj. Koroška, Gorenjska in Štajerska).

Prve enote za vzdrževanje reda in varnosti so prišle v Slovenijo takoj za operativnimi trupami 2. armade. To so bile S/I enote Grupe Zidmark, ki so začasno prevzele dolžnosti razpuščene bivše Jugoslovanske žandarmerije, tj. do ustanovitve nove Nemške žandarmerije. Poleg tega je bila njihova naloga, da v Sloveniji ustanovijo nacistično partijsko napol vojaško organizacijo vermanšaft, po vzoru na SA enote, namesto petokolonaških kulturbundovskih enot DM (nemška mladina), ki pa so bile že prej ustanovljene, sedaj pa so lahko bile uporabljene kot baza za ustanovitev novih enot.

Vrhovno vodstvo SA enot ni dovolilo, da bi se v Sloveniji ustanovile SA enote, dokler se pripadniki vermahtšafta ne prevzgojijo, da lahko postanejo redni člani nacistične partije, s tem pa tudi pripadniki SA enot.

Katere SA enote so vstopile v Slovenijo, se ni dalo natančno ugotoviti. Sodeč po dokumentih Arhiva Muzeja NO v Ljubljani, so se že sredi aprila v Celju in okolici ter v Rogaški Slatini znašli deli 26. SA gorskega polka (ob koncu aprila je ta polk zamenjan z 22. SA gorskim polkom, ki pa se je mudil na področju celjskega okrožja samo do 4. maja, ko je bil premeščen v Maribor). Na področju soškega okrožja so bili deli 20. SA gorskega polka. Vendar v prvi polovici maja so vse

matične enote SA skupine Zidmark umaknjene v Avstrij, torej po tem, ko so opravile svojo nalog.

Tako po vzpostavljanju civilnih uprav so iz nemške žandarmerije ustanovljena poveljstva žandarmerije (Gendarmeriehauptmannschaft) za področje Štajerske (s sedežem v Mariboru) in za področje Gorenjske na Bledu. Bila so neposredno podrejena poveljniku policije za javni red. Na Štajerskem so ustanovljena poveljstva okrožne žandarmerije v Mariboru, Celju, na Ptiju, v Brežicah in Ljutomeru, na Gorenjskem pa v Kranju, Radovljici in Kamniku. V mežiškem rejonu je žandarmerijski oddelek na Prevaljah bil neposredno podrejen Poveljstvu okrožne žandarmerije v Velikovcu.

V prvih dneh okupacije je nemško žandarmerijo v Sloveniji ustanovilo osebje iz rajha, kasneje pa so bili sprejeti in posebej preverjeni folskdojčerji in pripadniki bivše jugoslovanske žandarmerije. Sredi aprila so prispele na Štajersko tudi policijske enote za javni red alpske cone. Kot pomoč policiji za javni red in zaradi varovanja javnih ustanov, tovarniških obratov in rudnikov, so že v maju ustanovljene pomožna policija HIPO (Hilfspolizei) in verkšuc enote iz nemško nastrojenih pripadnikov bivše jugoslovanske žandarmerije, v prvi vrsti iz folksdojčerjev. Moči teh enot se ni dalo ugotoviti. Enot nacistične na pol vojaške organizacije vermanšaft so ustanovljene na Štajerskem v aprilu, na Koroškem pa nekoliko pozneje.

Za akcijo preseljevanja je bil zadolžen vodja SS Heinrich Himmler. Smernice za preseljevanje so bile:

1. Izseljevanje celotne slovenske inteligence.
2. Izseljevanje vseh Slovencev, ki so se priselili po letu 1914, razen če so med njimi rasno dragoceni elementi, ki se jih ne želi prepustiti drugemu narodu.
3. Izseljevanje prebivalcev s področja, ki leži jugozahodno od Save in kakšnih 20 kilometrov severozahodno od nje.
4. Izseljevanje prebivalcev iz pasu okoli Sotle.

5. Izseljevanje vaškega prebivalstva iz Spodnje Štajerske, ki očitno kažejo znake, da so „tuje krvi“.

6. Drugo prebivalstvo, ki predstavlja večino, bo ostalo v državi.

Prva konferenca, ki se je ukvarjala s tem vprašanjem, je bila 6. maja 1941 v Gradcu. Tu je Iberajder predstavil načrt o deportaciji 260000 Slovencev v Srbijo. V zvezi s tem sklepom je bil v Beogradu 21. in 25. maja sestanek, na njem pa se je govorilo o problemih z namestitvijo in zagotavljanju prehranjevanja za Slovence, katerih prihod so pričakovali. Do začetka deportacije se je načrt vendarle spremenil. Število Slovencev, predvidenih za transport v Srbijo, se je zmanjšalo, ker je bila za preseljevanje predvidena tudi Paveličeva Hrvaška. Glede na sporazum, ki je bil sklenjen 4. junija 1941 v Zagrebu med nemškimi in hrvaškimi predstavniki, je bila Srbija dolžna sprejeti 9–10000 Slovencev. Na isti konferenci je bilo odločeno, da bo izseljevanje opravljeno v treh etapah.

Prvi dve etapi izseljevanja bi zajeli slovenske intelektualce, in le-ti bi bili usmerjeni proti Srbiji. Med prvo etapo bi bilo preseljeno v Srbijo okoli 5000 ljudi iz Spodnje Štajerske, v naslednjih etapah pa okoli 4000 iz Gorenjske. Tretja etapa bi bila usmerjena proti Hrvaški in bi se nanašala na izseljevanje okoli 145000 kmečkega prebivalstva, istočasno pa bi Hrvaška izselila enako število Srbov iz Srema v Srbijo in druge kraje.

NOB oz. prvi partizanski odpori v Srbiji in Sloveniji, na katera Tretji rajh ni računal, so bila vzrok za zmanjšanje prej določenega števila izseljencev. Do nadaljnjih izseljevanj tako ni prišlo, ker je spopad med Himmlerjem, ki je zagovarjal popolno čiščenje Gorenjske, in Goeringom, ki je trdil, da bo tako neizbežno prišlo do zmanjšanja delovne sile, ki pa je ne bodo mogli nadomestiti drugače kot z rasno manj čistim prebivalstvom, Hitler sam rešil z začasno prekinitevijo internacij. Okoli 6720 Slovencev je bilo izseljenih v Srbijo, in sicer 4470 iz Štajerske in 2250 iz Gorenjske in Koroške.

Slovenci so deportirani z vlaki v skupinah, ki so štele okoli 300 ljudi. Posameznikom je bila dana samo ena ura časa za pripravo, družinam z otroki pa dve uri. S seboj so lahko vzeli do 50 kg prtljage in znesek do 200 dinarjev.

Transporti so v začetku šli 2-krat tedensko, vse do zadnjih skupin, ko so transporti intenzivirani na 2 transporta dnevno. Ustaljen režim internacije je imel dva odmora, v Zagrebu in Slavonskem Brodu, ob obroku, ki jim ga je organiziral Rdeči križ. Končni cilj je bil Aranđelovac. Po dvodnevnom odmoru so skupine razmeščene naprej v notranjost ozemlja. Izjemo so predstavljali zadnji transporti (v začetku julija), ki so se končali kar na končnem cilju v Aranđelovcu, brez odmora.

Izgnanci iz Slovenije so razmeščeni v družinskih hišah ali v stavbah, ki so adaptirane v namestitvene enote (v Jagodini Dom gluhonemih in učiteljišče, v Čačku gimnazijalska stavba in dom učencev, v Vrnjački banji hotel Sv. Đorđe itn.) Po izjavah izgnancev iz Slovenije sklepamo, da so jih v Srbiji zelo lepo sprejeli. Domače družine so se angažirale v zvezi s prevozom, namestitvijo in prehrano izgnancev iz Slovenije.

Organizacija kuhinje je bila odvisna od števila Slovencev v mestu. V mestih, kjer je bilo njihovo število večje, so sami organizirali svoje kuhinje. Živila, nujna za prehrano, so dobili z različnih strani. Vsi občani so imeli obveznost, da v denarju ali hrani pomagajo pri preskrbi hrane za izgnance, in sicer za tisto število ljudi, ki jim ga je določila občina. Prav tako je bila po prihodu izgnancev določena oseba, ki je bila zadolžena za stik s komisariatom za izgnance v Beogradu, njegova obveznost je bila skrb za te ljudi. Vsekakor je pomoč pri prehranjevanju izgnancev prihajala tudi od Rdečega križa. Ponekod so se v teh kuhinjah poleg Slovencev prehranjevali tudi Srbi – begunci iz sosednjih držav.

Ob vsej skrbi srbskega prebivalstva in pomoči, ki so jo prejeli, so izgnanci pogosto ostali lačni, ker hrana, ki so jo dobivali, ni zadostovala za tolikšno število ljudi. V takšnih primerih so se znašli na različne načine. Pakete z garderobo, ki so jim jih pošiljali sorodniki, so

zamenjali za hrano. Težka situacija, ki jih je doletela v Srbiji, skupaj z ljudmi, ki so tu živelji, se je kazala tudi na tržnici, na kateri je bila vsa živina, ki so jo prodajali, podhranjena.

Mesta, ki so bila določena za prihod določene skupine izgnancev iz Slovenije, niso bila zmeraj tudi njihov končni cilj. Mnogi med njimi so se zaradi nezmožnosti zaposlitve umikali proti večjim mestnim centrom, kjer je bilo več možnosti za zaslужek. Ob kvalifikacijah za določeno delovno mesto se pogosto navaja, da so Slovenci imeli obveznost priložiti tudi potrdilo, da nihče izmed prednikov ni bil Žid ali Rom. Tako je med iskanjem zaposlitve neka večja skupina Slovencev prišla v Aleksinačke rudnike, medtem ko je zelo veliko število ljudi še naprej gravitiralo proti Beogradu.

Po prihodu v Srbijo so slovenski otroci nadaljevali šolanje v srbskih šolah. Poleg rednega pouka, ki je potekal v šolah, je bil za slovenske otroke organiziran pouk slovenskega jezika in književnosti. V Beogradu je ustanovljena slovenska osnovna šola, ki je v 4 razredih imela okoli 120 otrok, v glavnem izgnancev.

Doseljeni Slovenci so se zelo lepo integrirali med srbski narod. Ljudje iz družin, ki so jih sprejele, so se obnašali do njih kot bi bili člani družine. Sodelovali so v skupnem praznovanju krstnih slav (spomin na dan, ko so družinski predniki sprejeli krščanstvo), litij, zadušnic (dan spomina na mrtve) in v ostalih obredih, ki so jih domačini pripravili. Med pripravami za vrnitev v svojo domovino, ko se je vojna končala, mnogi izmed izgnancev opisujejo mešane občutke. Po eni strani občutek žalosti zaradi zapuščanja družin, s katerimi so se povezali v težkih trenutkih, in pa občutek sreče, ki jih je prevzemala ob tem, ko so pomislili na vrnitev domov.

Uroš Šusterič, eden izmed izgnanih iz Slovenije, se spominja:

„Iz Slovenije je v Srbijo in ostale pokrajine bivše Jugoslavije bilo izgnano okoli 40000 ljudi. Mi, ki smo bili izgnani v Srbijo, smo bili označeni s črko A na seznamih načrtovalcev nacistične politične dena-

cionalizacije Slovenije. Pregon naše družine je bil podoben pregonom drugih izgnancev. S tovornjaki so nas odpeljali v vojašnico Vojvode Mišića v Ljubljani, kjer so nas esesovci nabasali v kleti. Po dveh dneh so nas ponovno postrojili in pod orožjem pospremili na železniško postajo. Potovali smo preko Zidanega mosta in Zagreba, kjer smo imeli odmor in malico. Naprej smo potovali pod močno stražo do Slavonskega Broda, naprej pa peš do Bosanskega Broda, kjer smo spet imeli odmor. Po odmoru smo nadaljevali pot proti Srbiji, vse do končnega prihoda v Arandelovac. Nastanili smo se v Domu kralja Aleksandra, ki pa je bil v tem času verjetno najboljši hotel. Glede na to, da je v Sloveniji v zadnjih letih prehrana že bila racionalizirana, nismo mogli dojeti, da imamo tako razkošno hrano, ki nas je pričakala v Srbiji po dolgi poti. Po nekaj dneh smo bili razporejeni v različna mesta po Srbiji. Moja družina je odšla v Paračin, kjer nas je sprejela vdova srbskega polkovnika, solunca. Ne spomnim se, kako dolgo smo tu ostali, spomnim se le, da je nekega dne pripeljal kmečki voz z dvema volovima in da nas je odpeljal v naše novo prebivališče, Popovac, kjer se je nahajala tovarna cementa. Tu nas je sprejel Stanoje Stefanović, junak iz prve svetovne vojne in imetnik albanske spomenice (odličje, ki so ga prejeli udeleženci prehoda srbske vojske prek Albanije 1915). Svojo družino je preselil v staro, nas pa je namestil v novo hišo. Sprejem je bil prijateljski, že naslednjega dne nas je pred hišnimi vrati pričakala hrana, ki so jo domačini prinesli za nas. Imeli smo veliko srečo, saj je bil direktor cementarne, pozneje moj tast, Slovenec Franjo Čenčič, ki je že od leta 1928 živel v Popovcu. Zaposlil je brata, očeta in mene. ”

Poleg germanizacije, ki je bila izvajana z izseljevanjem Slovencev in s tem, da so pripeljali Nemce, so Nemci zaprli vse slovenske kulturne ustanove in šole, tudi vsa slovenska založniška podjetja, tiskarne pa so zaplenili. Glede na to, da so bile vse slovenske šole zaprte že v aprilu, so bili vsi slovenski učitelji in profesorji pregnani ali aretirani. Slovencem kot »nižji rasi« je bilo dovoljeno šolanje samo v nemških osnovnih šolah, učitelji so bili nacisti, pripeljani iz rajha.

Poleg te brutalne germanizacije in izseljevanja, je bilo slovensko prebivalstvo izpostavljen tudi terorju gestapa. Aretacije in deportacije v koncentracijska taborišča so bili vsakodnevni pojavi. Tudi ekonomska situacija ni bila boljša kot v drugih okupiranih krajih. Vsa podjetja, v katerih so nemški kapitalisti bili glavni delničarji, to pa je bil primer v večini podjetij, so bila izključno pod upravo nemških komisarjev.

Slovenski izgnanci v Nišu

Še pred začetkom druge svetovne vojne je v Nišu živelo določeno število Slovencev, med katerimi so bili uradniki, učitelji, profesorji, zdravniki, industrialci, trgovci, železničarji in vojaške osebe. Eden izmed njih je bil kraljevski žandarmerijski narednik Stevan Majcen. Rojen je bil leta 1901 v kraju Svinička blizu Siska, kjer je njegov oče Tomo takrat služboval. Za žandarmerijskega podoficirja se je šolal v Sremski Kamenici, od koder je bil poslan v Poganovo (občina Caribrod), kjer je dobil službo. Zaradi rojstva otroka in pa prizadevanja, da se družine z otroki pomikajo proti večjim mestom zaradi šolanja, je dobil premostitev v Pirot. Tam je bil leto dni, od koder je premeščen v Jabukovac blizu Negotina, kmalu za tem pa naprej v Zaječar. Leta 1936 je bil premeščen v Niš, v poveljstvo Moravskega žandarmerijskega polka, kjer je dočakal tudi začetek vojne. Ujet je bil na Tari med umikom vojske, od koder je bil vrnjen v Niš in razvrščen v skupino ujetnikov na dopustu. Da bi se izognil temu, da bi bil odpeljan v ujetniška taborišča, se je prijavil v službo v srbski žandarmeriji, ki pa se je kasneje spremenila v Srbsko državno stražo (SDS). Pod Nedićevim poveljstvom je ostal vse do septembra 1944, ko je bil med umikom ujet blizu Paraćina in so ga odpeljali v zapor 13. korpusa NOVJ. Bil je oproščen obtožbe in razporejen v enote JA.

Po spominih Boška Majcna, sina Stevana Majcna, niso Slovenci prišli v mesto naenkrat, ampak so se priseljevali v več etapah. Odnos Nemcev do izgnanih Slovencev se ni kaj dosti razlikoval od njihovega odnosa do ostalih prebivalcev Niša. Slovenci niso imeli na sebi nikakršnih obeležij, kot je to bil primer z Židi in Romi. Slovenski otroci so nemoteno nadaljevali šolanje v Srbiji. Trditev podkrepiti dejstvo, da se spomni, da so bili v prvi moški gimnaziji v Nišu štirje Slovenci: Igor Pobegajlo, Dušana Stanič, Slavko Masten (ki je bil tudi sosed iz

ulice) in Krena. Ne more z gotovostjo potrditi, če so tem družinam bila zagotovljena stanovanja ali pa so živelii v stanovanjih premožnejših družin, prav tako niti tega, če so kot nadomestilo plačevali najemnino. Ko se je končala druga svetovna vojna, se je večina Slovencev vrnila v svojo domovino, medtem ko so posamezniki ostali v Srbiji, povezani poslovno ali pa v družinah, ki so jih na novo ustvarili. Za Slovence, ki se jih spominja iz šolskih klopi, ima samo besede hvale. Vsi so danes ugledni intelektualci.

Štirinajstega maja 1941 je nemško vojaško poveljstvo ukazalo, naj se lesene barake nekdanjega Skavtskega doma prenesejo in postavijo med železniško postajo in Smederevsко tkalnico v Nišu, da bi jih uporabili za začasno namestitev izgnancev. Poleg tega je bilo treba urediti 2–3 stranišča, kuhinjo, oddelek za skladisče in napeljati razsvetljavo.

Stanovanja za izgnance so bila zagotovljena tudi v bolnišnični podoficirski šoli. Na začetku so postavljene slamnate blazine, kasneje pa so pripeljali postelje iz Kuršumlijske Banje (toplice). Tam so v glavnem namestili družine srbskih oficirjev in podoficirjev. Izgnanci so bili nameščeni tudi v nekdanji stavbi žandarmerijske vojašnice v delu mesta Palilula. Prvega julija je bil tiskan plakat, s katerim so vabili vse izgnance na ambulantni pregled.

Na konferenci okrožnih predstojnikov 2. februarja 1942 v Beogradu je predstojnik niškega okrožja izjavil, da je bilo v Nišu do tedaj 65000 prebivalcev, od katerih je bilo 15000 izgnancev, da precejšen del mestnega prebivalstva trpi zaradi lakote, posebej pa izgnanci, tako je bilo vprašanje prehranjevanja izgnancev posebno zaskrbljujoče, ker se ga do tedaj sploh niso ustrezno lotili. V mestu je bilo 5300 izgnanih otrok.

Izgnanci iz Slovenije so prispeli v mesto šele na začetku leta 1942. 7. in 27. marca 1942 je Rdeči križ v Nišu pri svoji Obveščevalni sekiji ustanovil Odsek za Slovenijo, ki pa je imel nalogo evidentirati

vse slovenske izgnance. V odseku je bila zaposlena Milica Starniša, izgnanka iz Slovenije, medtem ko je pisarna odseka bila nameščena poleg pisarne Obveščevalne sekcije Rdečega križa v Nišu.

Poročilo Banske uprave Moravske banovine od 16. do 28. maja 1941 oz. 13. točka, ki se nanaša na sprejem izgnancev iz Slovenije, se glasi:

„Problem priseljevanja Slovencev na ozemlje Moravske banovine, Kab. str. pov. 87 z dne 19. maja 1941, o katerem je bilo poročano v mojem poročilu, se je nekoliko spremenil glede števila in načina namestitve. Prvotno je bilo rečeno, da bo na področje Moravske banovine prišla kvota 80000 glav za naseljevanje ter da se že zdaj mora ukrepati s pripravljalnimi deli, ki se nanašajo na namestitev – razmestitev, zaposlitev in oskrbo z ostalimi nujnimi potrebščinami za življenje, glede na to, da bodo vsi ti ljudje, večinoma Slovenci, prispeli brez premoženja, brez pohištva in brez rezerv hrane. In zdaj je, na seji Krajskomandanta, ki je bila v Feldkomandaturi 27. tega meseca, to vprašanje izpostavljeno kot sledi:

Prvo obdobje transportiranja priseljencev se bo začelo že 10. junija, tako da bosta tedensko prispela dva vlaka s približno 300 ljudmi. Na njem bodo sami intelektualci, njihovo število bo doseglo 5000 ljudi, kar pomeni, da bo prvo obdobje priseljevanja zajemalo razmestitev in oskrbo izključno priseljencev intelektualcev. Na seji Krajskomandanta je odločeno, da se bo količina 5000 intelektualcev razdelila na območja štirih Krajskomandatur: Kruševac, Zaječar, Leskovac in Niš.

Naj bo za področje Krajevnega poveljstva v Kruševcu dodeljeno 2000 ljudi

Za področje Krajevnega poveljstva Zaječar 1200 ljudi

Za področje Krajevnega poveljstva Leskovac 1000 ljudi

Za področje Krajevnega poveljstva Niš 800 ljudi.“

V nadaljnjem besedilu istega dokumenta je opredeljen način,

kako bodo sprejeti izgnanci oz. da bodo obveznosti nadaljnega transporta, namestitve, oskrbovanja z nujnimi življenjskimi potrebščinami in zaposlovanja prepuščene okrožnim predstojnikom in socialno ekonomskim odborom, ki bodo skrbeli za evidenco prispelih izgnancev.

Pod 14. točko je opredeljena druga etapa priseljevanja Slovencev, ki je predvidevala prihod 35–40000 ljudi, večinoma obrtnikov, kmetov, delavcev itn. Za razliko od izgnancev iz prve etape, za katere so bila za namestitev v glavnem predvidena mesta ali morebiti večje vasi, so bile za namestitev ljudi iz druge etape priseljevanja predvidene vasi Moravske banovine.

V kako težkem položaju so bili slovenski izgnanci, dovolj nazorno kaže tudi poročilo Radojice Stankovića, tajnika Rdečega križa v Nišu, ki je obiskal izgnanske postaje v bolnišnični podoficirski šoli, kjer so živelji člani družin Alojza Bizjaka in Marice Ludvik. Šestčlanska družina Bizjak ni imela niti posteljnine in je spala na lesenih tleh in goli slami. Enak primer je bil tudi z družino Ludvik.

Fotografija izgnancev iz Slovenije, Srbija, 1941

Po pričevanju Aleksandra Tanasijevića iz Niša, sina tedanjega ravnatelja šole Kole Rašić, se je nekega jutra 1941 pojavila večja skupina občanov, ki so govorili jezik podoben srbskemu, ampak jih niso prav dobro razumeli. To so bili Slovenci, ki so jih Nemci pregnali iz Marijbora in severnega dela Slovenije. Ravnatelj šole Dimitrije Tanasijević je kaj hitro sklical učno osebje. Iz učilnic so odstranili klopi, razprostrli so slamo, jo pokrili z dekami, ki so med tem časom prišle iz Rdečega križa in od občanov Niša, ki so stanovali v okolici šole. Poleg namesnitve je bilo treba organizirati tudi prehrano za te številne ljudi. Dimitrije in njegovi kolegi so se zagnali v iskanje velikih kotlov v okolici in ljudje so jih sami prinašali in ob tem prispevali še živila ter nosili drva iz šolske kleti. Izgnane Slovenke in domačinke iz Niša in okolice so se prijele za delo in v kratkem času je bila hrana pripravljena. Pek na vogalu ulice, ki je peljala proti centru Niša, je skupaj s svojimi vajenci v vrečah prinašal kruh za izgnane brate iz Slovenije.

Izgnanci so ostali nekaj časa v šoli Kole Rašić, potem pa so niške oblasti po izpeljani agitaciji med prebivalstvom Niša in okoliških vasi postopno izseljevale eno družino za drugo v bolj premožne niške družine in gospodinjstva v bližji in daljni okolici.

Slovenci v koncentracijskem taborišču na Crvenem krstu v Nišu

Ustanovitev taborišča

Koncentracijsko taborišče Niš, nem. *Anhaltelager Nisch* (Prihvatni logor Niš - Sprejemno taborišče), se je nahajalo v skladiščni stavbi konjeniškega polka Miloš Obilić. Ustanovljeno je bilo aprila 1941 zaradi začasne namestitve vojnih ujetnikov jugoslovanske kraljevske vojske. Za nasprotnike rajha je imelo bodoče koncentracijsko taborišče od junija 1941 funkcijo zapora. Uradno ga je ustanovil sredi junija SS kapitan Heinrich Brandt, ki je opravljal dolžnost šefa niškega gestapa in oficirja za zvezo z glavnim štabom v Beogradu. Taborišče je bilo neformalno pod poveljstvom AussenkommandoNisch, neposredno pa pod poveljstvom službe Befehlshaber und des SD (BdS) in njenega drugega oddelka, ki je bil zadolžen za ustvarjanje mreže taborišč na področju okupirane Srbije.

V obdobju od aprila do 22. junija 1941, ko je izbruhnila nemško-sovjetska vojna, je taborišče služilo za zapiranje nacionalistov, med katere so sodili: predvojni pripadniki demokratskih strank kot nosilci antinemške politike, člani četniških združenj, duhovniki kot narodni vodje še iz obdobja Topliške vstaje 1917, aktivni kraljevski oficirji, ki so organizirali prve vojaške odrede, ki se niso vdali, privrženci 27. marca, anglofili, pripadniki prostozidarjev, rotary klubov in drugi. To so bili prvi politični ujetniki v taboriščih po Srbiji. Ta taborišča so se iz ujetniških preoblikovala v kazensko-delovna (koncentracijska) oz. v zapore za politične nasprotnike Tretjega rajha.

Glavna stavba niškega taborišča je bila zgrajena leta 1930 in je do vojne služila kot vojaško skladišče – magazin. Nemci so jo septembra 1941 popolnoma adaptirali v taborišče. Taboriščni kompleks je bil velik, v obliki pravokotne stavbe s pritličjem, nadstropjem in podstrešjem. V pritličju so bila štiri velika in pa dva majhna prostora – sobi. Velike sobe so bile zaznamovane s številkami 11, 12, 13 in 14 in so služile za namestitev ujetnikov, medtem ko sta bili manjši sobi brez številčnih oznak in je ena izmed njih bila uporabljana za zaslišanja in mučenja, druga pa za poveljnika straže. V prvem nadstropju je bil razpored prostorov naslednji: ambulanta, brivnica za nemške vojake in sobe, oštrevilčene s številkami: 3, 4, 5, 6, 7, 8 in 9. Na podstrešju s fasadne strani, ki gleda na zborni prostor, je bilo 20 samic označenih s številkami od 1 do 20.

Dvorišče taborišča je imelo kvadratno obliko in je bilo razdeljeno na dva dela. Manjši del za stavbo, na vzhodu, je služil kot „promenada“, večji del pa kot zborni prostor, kjer so se ujetniki vsako jutro in zvečer razvrščali zaradi preštevanja in poimenskega preverjanja - apeala. Dvorišče je bilo razsvetljeno z električnimi lučmi, z nekaj močnimi reflektorskimi žarnicami in ograjeno z dvojno vrsto bodeče žice. Notranja ograja je bila oddaljena dva metra od zunanje in nekoliko nižja, notranjost med žičnima ograjama pa zapolnjena z zvitki bodeče žice. Na dvorišču sta bili nehigienska kuhinja in kopalnica. Tako je bilo vse do pobega ujetnikov, po pobegu, 12. februarja 1942, pa so zgrajeni tudi sedaj stoječi objekti, ki so služili za različne namene v taborišču.

Taborišče je imelo dve stalni stražarski mesti. Eno na levi strani glavnega vhoda, drugo na nasprotni strani v neposredni bližini sobe 12. Stražarski mesti sta med „sprehajanjem“ taboriščnikov podvojeni. Na dveh stolpih sta stala dva stražarja z mitraljezoma, dežurala sta noč in dan. Stolpa sta bila opremljena tudi z reflektorjem.

Žična ograja je ločevala taborišče od vojašnice, ki je bila prepolna nemških, od januarja 1942 tudi bolgarskih vojakov, ki so imeli nalogu priteči na pomoč taboriščni straži v primeru potrebe.

Po pričevanju Bore Grbića, je bil z njim v taborišču tudi dr. Mirko Stenko, odvetnik iz Maribora. Mirko je bil izgnan v Niš skupaj s še 40 slovenskimi družinami in enim duhovnikom. Zahvaljujoč njegovemu znanju nemškega jezika in izjavi, da podpira Nemce, je bil izpuščen iz taborišča. Sicer je bil vzoren Jugoslovan, ki ni ničesar razkril, čeprav je vedel veliko stvari.

Koncentracijsko taborišče v Nišu - razgled

Vzajemna pomoč Slovencev in Srbov

Srbi in Slovenci so bili največje žrtve kratkotrajne aprilske vojne in kasnejše razdelitve ozemlja Kraljevine Jugoslavije. Znašli so se v skoraj enaki situaciji. Medsebojna pomoč je bila vez, ki jih je povzročala ves čas vojne in okupacije. Tako kot so Srbi pomagali slovenskim izgnancem, ko so sprejeli in namestili njihove družine, so tudi Slovenci, ki so ostali pod nemško okupacijo, skrbeli, da bi na vsak način pomagali Srbom.

Med okupacijo so Nemci odpeljali ujete Srbe – pripadnike odporniškega gibanja ali navadne civiliste na prisilno delo v koncentracijska taborišča, ki so bila razsuta po vsej okupirani Evropi. Nekateri so odšli tudi prostovoljno.

Pot niških pripornikov – taboričnikov v internacijo je šla v glavnem preko taborišča na Banjici v Beogradu, prav tako tudi preko taborišča na Starem Sajmištu ali neposredno preko vojaško-policijskih zaporov.

Transporti so šli preko Neodvisne države Hrvaške in Slovenije naprej v Avstrijo, Nemčijo in v druge dežele. Srbski priporniki so imeli veliko nevšečnosti med potovanjem skozi hrvaško državo, ko so prišli na področje Slovenije, je bila situacija popolnoma drugačna. Miodrag Jovančić, niški vojni interniranec, ki je bil odpeljan v nemško delovno taborišče v Oranienburgu, se živo spominja: „Ko je naš transport šel skozi hrvaška mesta, so nas ustaši želeli žive raztrgati. To je bila takšna situacija, da so nas Nemci, tisti, ki so nas aretirali, morali braniti pred Hrvati. Če bi nas ne ubranili, bi nas ustaši pobili.“

Potovali smo z vlakom in videli, kako koljejo človeka in kako nam grozijo s krvavimi noži. Bilo je to grozno potovanje. Ko smo prišli v Maribor, je vlak imel postanek morda tri ali štiri ure. Prišli so slovens-

ki železničarji. Videti smo bili grozni. Spomnim se nekega odličnega starejšega železničarja – Slovenca, ki je rekel: „O, moj bog!” Drugi pa kričijo: „Srbom!”. Ni minila niti ena ura, ko so se pojavile Slovenke s košarami, v katerih so nosile sir, slanino, mleko, kruh. Nemci so le nemo opazovali, kako so nam delili hrano. To so dovolili, ampak so pozorno gledali, da nam ne bi prinesli kakšnih sporočil, ker smo bili po njihovem politični krivci. Če nam tedaj Slovenci bi ne pomagali s hrano, ne vem, kako bi preživeli taborišče. V Oranienburgu smo delali.“

To je bila samo ena oblika slovenske pomoči niškim internirancem. Poleg te vrste pomoči so slovenski železničarji mnoge internirance potegnili iz gotove smrti – iz transporta za zloglasno koncentracijsko taborišče v Mauthausnu. Medtem ko je vlak čakal na križanje, so odvlekli posamezne taboriščnike v vlake, ki so potovali na Dunaj ali v Italijo in katerih zadnja postaja ni bil Mauthausen. Na ta način se je rešilo večje število internirancev bodisi iz niškega taborišča bodisi iz drugih nacističnih taborišč v Srbiji.

Tretja vrsta pomoči niškim internirancem je bila velikodušnost slovenskih zdravnikov. Nemci so običajno v Mariboru, pred prehodom meje, opravljalni medicinske preglede internirancev. Tedaj so izvedli selekcijo tistih, ki so bili sposobni za delo in tistih, ki so bili bolni. Po spominih preživelih so slovenski zdravniki velikokrat izdajali lažne diagnoze o bolezni, zaradi česar se je nemalo število internirancev vrnilo iz Maribora nazaj v Niš. Ob neki priložnosti so razglasili lažno epidemijo pegastega tifusa, tako da so Nemci celotno skupino jetnikov morali pustiti na zdravljenje. Po domnevni ozdravitvi je ta ista skupina bila transportirana na lažje delo – po nemških tovarnah, manjše število pa je bilo tistih, ki so se vrnili v Srbijo.

Slovenski zdravniki so med drugimi rešili tudi skupino Romov iz Gornje Studene pri Nišu, ki so jo Nemci peljali na prisilno delo v Avstrijo. Tudi zanje je bila dana lažna diagnoza, poleg tega tudi predlog, da so nesposobni za fizično delo, zato so vse vrnili v Niš.

Pobeg iz taborišča

Grozljiva mučenja in trpljenje, ki so jih taboriščniki doživljali vsakodnevno, so se pogosto končala na kraju za množične poboje Bubanj blizu Niša. Med okupacijo so na Bubnju ustreljeni vojaško-politični zaporniki (pripadniki in tisti, ki so podpirali četniško ali pa partizansko gibanje), Židje, Romi, talci in ostali, predvsem priporniki niškega kazenskega zavoda, ki so svoje kazni zaradi deliktov prestajali že pred vojno.

Na hribu Bubanj se je pred vojno urila vojska Kraljevine Jugoslavije in izvajala strelske vaje. Med okupacijo je strelišče dobilo z dograjevanjem barak novo obliko.

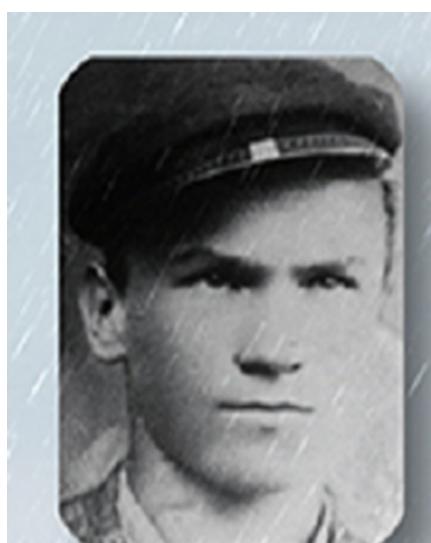
Nemci so taboriščnike redno streljali, in sicer praviloma ob torkih in petkih. Ustreljeni so bili pokopani v grobnih jamah, ki pa so imele cikcak obliko. Ni bilo javnih objav o ustrelitvi bodisi komunistov (Komunissten) bodisi pristašev Draže Mihailovića (D.M Anhänger), niti o izvedenih represalijah. Okupatorske oblasti so jih objavljale le tedaj, ko so mislile, da bodo te objave učinkovito delovale na prebivalce, ali če je to izrecno zahteval glavni poveljnik – general v Srbiji oz. šef policijske varnostne službe. Danes je zelo malo prič, ki bi lahko pričevalo o teh represalijah, izvršenih v Nišu med okupacijo.

Prvi množični pobarvajanje taboriščnikov in zapornikov je bil izršen v obdobju med 16. in 20. februarjem 1942. Nemški general Paul Bader je v svojem desetdnevnom poročilu z dne 10. februarja ukazal, naj ustrelijo 3484 oseb. Toliko je bilo nacistom potrebno, da bi vsaka njihova žrtev, ki je padla v času uporniških spopadov leta 1941, bila maščevana, ob priporočilu "sto za enega". Od tega števila je bilo načrtovano, da jih 700 ustrelijo v Nišu.

Pred prebojem iz taborišča je zabeležena zgodba mladega Slovenca Rudolfa Dolinarja, ki spominja na antično tragedijo. Na katoliški

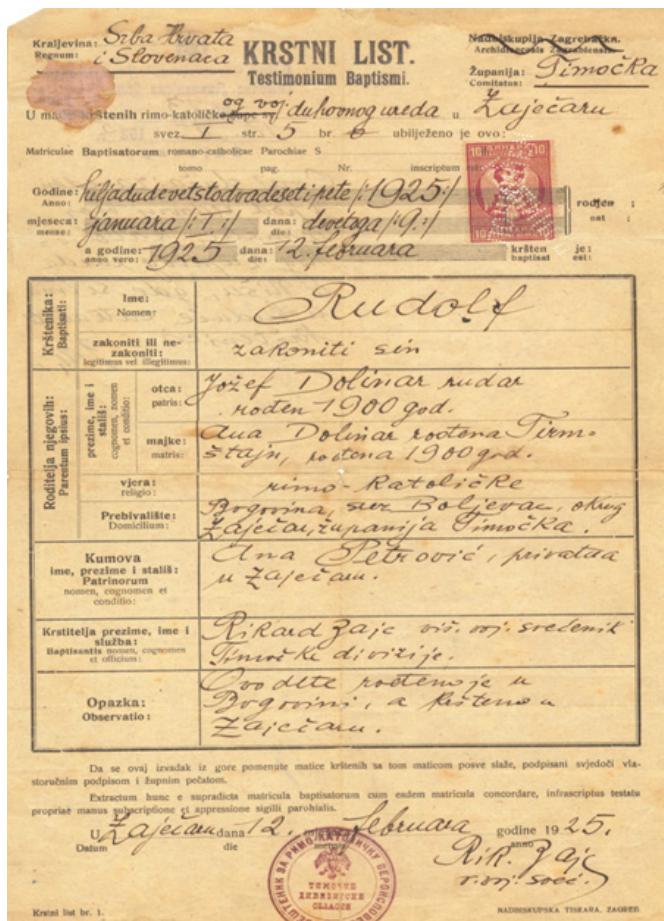
božič leta 1941 je bil premeščen preko Kraljeva in Stalača v Niš. Z njim so bili med 24 partizani tudi Duško Tomović, Branko Bjegović, Franjo in Pavle Vaš. Po prihodu v Niš je bila celo skupina priprta v zaporu blizu Čele kule, ki je bila v rokah četnikov Koste Pečanca. Četniki se niso ozirali na to, da je Rudolf še otrok, ampak so ga mučili tako kot ostale.

Na začetku januarja 1942 je iz zapora blizu Čele kule premeščen v taborišče na Crvenem krstu. V taborišču je bil tretiran tako kot odrasli taboričniki. Hodil je od enega do drugega jetnika, razveseljeval jih je, jim dajal korajžo in jih spodbujal. To so opazili Nemci, zaradi tega so ga vsakodnevno mučili, in sicer nemški stražarji, ki so si vsakokrat izmišljali nove metode. Ponoči so ga privlekli iz sobe, moral je stati na mrazu, slekli so ga in ga golega vrgli čez poledenelo mizo pred sobo št. 12, v kateri je bil zaprt. Eden izmed Nemcev mu je stopil na vrat, drugi pa na noge, medtem ko sta ga dva tepla po hrbtenici in ledvicah. Nezavestnega so vrgli v sneg, nato pa so ga taboričniki prenesli v sobo. Mučila ga je lakota, prav tako tudi ostale taboričnike, saj so dobili le kos koruznega kruha, ki je tehtal 150 gramov, za ves dan.

Fotografija Rudolfa Dolinarja

9. februarja so vse jetnike iz sobe 12 izgnali na taboriščno dvorišče. Prišel je poveljnik taborišča Hamer, ki je prebral seznam taboriščnikov, določenih za ustrelitev. Med imenovanimi je bil tudi Rudolf Dolinar. Ko je zaslišal ime, se je Hamer ustavil za trenutek. Med apelom je nemški oficir vprašal: „Zakaj je Rudolf Dolinar tu? Zakaj ne gre med Slovence?“ Dolinar je odgovoril, da ne bo šel stran od svojih tovarišev: „Kar se bo zgodilo z njimi, naj se zgodi tudi z menoj.“ Takšen odgovor je Nemca razjezil, zato je Rudija udaril. Ko so bila prebrana imena 80 taboriščnikov, je Hamer izjavil, da so vsi obsojeni na smrt.

Rojstni list Rudolfa Dolinarja

Rudolf Dolinar je bil vključen v priprave za pobeg. Potem ko so ujetniki podrobno razdelali načrt za pobeg, je Dolinar stopil pred svojega tovariša Stevana Lekića, ga objel in ga hrabril o uspehu bližajoče se akcije. Pri njenem načrtovanju so aktivno sodelovali. Na jetniških obrazih, ki so bili popisani s sledovi obupnega mučenja, je ideja o pobegu izzivala trenuten nasmeh. V teh trenutkih so bili pripravljeni oditi v gotovo smrt, ki se je zdela lažja kot nenehna lakota. Tista cela noč na predvečer preboja je bila zaznamovana s strahom. 12. februarja 1942 so taboriščni končali svoja življenja na žicah niškega koncentracijskega taborišča, ko so jih zadeli nemški rafali. To je bil edini Slovenec, ki je umrl tako nasilne smrti med begom iz taborišča.

Ker so bili pravočasno obveščeni, da se pripravlja velika represija, so najtežji jetniki iz sobe 12 organizirali načrt za pobeg. Iz taborišča sta bila v času okupacije izpeljana dva uspela pobega. Osrednje mesto v zgodovini taborišča ima napad na taboriščno stražo in preboj 12. februarja 1942. Pred taboriščniki, ki so stali v stroju, je eden izmed gestapovcev 9. februarja 1942 prebral imena 81 ujetnikov iz sobe št. 12, ki so bili določeni za ustrelitev. Sporočilo odločitve gestapovcev nekaj dni pred ustrelitvijo je bila samo še ena od perfidnih metod mučenja taboriščnikov. V poimenskem klicanju je bilo zajeto večje število organizatorjev in sodelujočih v načrtovanem preboju. Ko so se taboriščniki vrnili v sobo, je vodstvo zarote odločilo, da se preboj izpelje naslednji dan, 10. februarja, in da o tem obvestijo politične jetnike iz sobe 11, ker je z načrtom bilo predvideno, da se bodo odprla vrata tudi v drugih sobah taborišča in da se tako omogoči pobeg ostalim jetnikom. Glavni organizator preboja je bil Branko Bjegović, študent iz Gline. Sporočil je svojim sotrinom o akciji, ki jo je bilo treba izpeljati. Med ujetniki je vladala opazna nervosa. Med večernim obhodom so stražarji opazili vznemirjenost taboriščnikov, zato so okrepili budnost.

Eden izmed stražarjev je z naperjenim orožjem hodil mimo stroja in grozil z mašingeverjem (brzostrelka). V taboriščno upravo so pok-

licali vse organizatorje pobega: Dušana Tomovića, Branka Bjegovića, Brano Ćurčića, Sretena Vučkovića in Vuleta Vukašinovića. Vsi so posumili, da je akcija prestrežena. Vendar je tipografski delavec Boža, iz sobe številka 11, ki mu je Branko Bjegović prenesel načrt za napad, neprevidno dovolil, da za zaroto izvejo tudi moralno šibki ljudje, kot je bil nek odvetniški pripravnik, ki je načrtovan pobeg posredoval Nemcem. Boža na zaslišanju ni izdal ničesar. Ker so bili podatki zelo pomanjkljivi, se je vse končalo samo s tepežem. Naslednjega dne, 10. februarja 1942, med kosilom, je jetniški zdravnik dr. Velizar Pijade izvedel od Blagoja Stankovića iz Niša, da se na Bubnju izkopavajo grobovi za obsojence na smrt. Sprejeto novico je dr. Pijade prenesel jetnikom iz sobe številka 12. Po spominih jetnika Radeta Đorđevića iz Prokuplja, je to bilo drugače: „Dražičevci so v glavnem preko Židov bili obveščeni, da se v okolici taborišča, pa tudi na nekem drugem kraju pripravljajo grobovi oz. so te iste grobove kopali taboriščniki, le da niso vedeli, kaj kopljejo.“ Te novice so prepričale taboriščnike in prispevale k odločitvi, da se akcija mora izpeljati. Ure od kosila do večernega sprehoda so počasi minevale, ampak dolgo pričakovani trenutek je vendarle prišel. Vrata so se odprla in jetniki na “belem kruhu” (njihova hrana je bil le star in suh kruh) so stekli na dvorišče, ostali pa so iz sobe prihajali počasi, kar je razjezilo stražarje. Za dokončno izvedbo akcije se je pojavila dodatna težava. Šef gestapa Hamer je pripeljal iz mesta nekaj vojakov. Vse to je zmotilo načrt. Raport je bil zaključen in Nemci so ukazali odhod v sobe. Splošno razočaranje in užaloščenost sta zajela jetnike. Položaj je bil boleč. Tisti, ki niso bili imenovani za ustrelitev, so predlagali, naj se beži iz kamiona med transportiranjem na Bubanj, misleč, da bodo na ta način manj ogroženi. Nemci so se tudi ob tej priložnosti zatekli k zvijači. Med apelom so ločevali brata od brata, očeta od sina in na ta način hoteli razbiti enotnost med zaporniki in preprečiti kakršen koli poskus zarotnikov v sobi 12. Ujetniki so morali delovati tako, da se povrneta morala in zaupanje pri ljudeh. V tem smislu so tekli tudi pogovori in ljudje so se malo umirili. Pripravljeni so se za izvedbo

načrta za naslednji dan, 11. februarja. Vendar jim Nemci niso dovolili večernega izhoda zaradi situacije prejšnjega dne.

Prišel je 12. februar. Med kosirom je žid Đurika Gros, ki je raznašal hrano, obvestil taboriščnike, da bo ustrelitev naslednji dan ob štirih zjutraj. Prelaganja več ni smelo biti. Taboriščniki so se odločili, da bodo, če jih spustijo zvečer ven, napadli nemško stražo. Niso imeli česa izgubiti. Bolj ko se je bližal večer, bolj sta naraščala nepotrpežljivost in nervosa. Zaradi slame, ki so jo menjavali po sobah, se je zdelo, da izhoda ne bo. Vendar so se ob neobičajnem času za taborniške, okoli 19.30 ure, vrata odprla. Ljudje so pohiteli v del dvorišča za stavbo. Med pričakovanjem znaka za napad je nervosa pri ljudeh naraščala. Po spominih nekega števila taboriščnikov je zaradi nekaterih omahljivcev, ki so odšli do uprave taborišča, iz strahu, da akcija ne bo popolnoma razkrita, Branko Bjegović predčasno zakričal:

»Tovariši, izdaja! Naprej!« V uradnem sporočilu piše, da so taboriščniki bili izvedeni zaradi osebnih potreb, pri tem so izrabili priložnost, napadli stražarja, mu vzeli puško in ga ubili, potem pa odprli vrata ter izpustili tudi ostale taboriščnike, ki so se podali v beg. Po spominih taboriščnikov, sodelujočih v preboju, so bili nekateri Nemci prestrašeni, nekateri so celo bežali pred neoboroženimi ljudmi. Odprta je bila tudi soba 11, ampak iz te sobe ljudje niso žeeli bežati. Bilo je tudi nekaj protestov zaradi načrtovanega dejanja in gotove nemške represije. Nemci so prišli k sebi in so streljali z močnim ognjem iz puškomitraljezov iz stolpov, dan pa je bil tudi znak za alarm v sosednji vojašnici, v kateri so bili nameščeni bolgarski vojaki. Na dvorišču so ubili nekaj taboriščnikov. Nekateri taboriščniki so oklevali in se vrnili v sobe, kjer so bili ubiti. Ker se niso mogli prebiti pri vhodnih vratih, so taboriščniki stekli za stavbo na žice. Skupina za skupino je skakala na žice, dokler v nekem trenutku zaradi navala in pritiska ni nastala odprtina, skozi katero je nekaj taboriščnikov ušlo. Goli, bosi in izčrpani taboriščniki iz sobe številka 12 so uhajali po polju proti

Viniku (hrib blizu Niša). Na dvorišču, na žicah in po sobah je bilo ubitih 42 taboriščnikov. Vendar jih je 105 uspelo pobegniti in se v glavnem priključiti partizanskim odredom. Ozrenski, Svrliški in Jastrebški odred so postali zapolnjeni z novimi borci. Določeno število beguncev, na čelu s kapitanom Ivanom Vujisićem, ki je sodeloval v preboju iz taborišča kot jetnik zaradi četništva, je odšlo na Veliki Jastrebac in Kopaonik v enote JVUO (Jugoslovanska vojska v domovini). Na žici je, poleg drugih, bil ubit tudi četniški vojvoda Vule Vukašinović, medtem ko je njegov sin Rade uspel pobegniti in se priključiti enotam JVUO v Žiškem okrožju. S četniki je pobegnil tudi Bogdan Panović iz Ratine pri Kraljevu in še nekateri. Med prebojem iz taborišča je bil ubit en nemški stražar.

Ta dogodek je zgodovinopisje zabeležilo kot prvi večji pobeg iz nekega nacističnega koncentracijskega taborišča na področju okupirane Evrope. Do danes ni dokazov, da je bil iz katerega drugega nacističnega koncentracijskega taborišča izpeljan pobeg pred tem.

Družina Žilnik

Konrad Žilnik je rojen 16. februarja 1919 v Kapli vasi pri Žalcu v Sloveniji. Njegov oče Viktor je bil mizar, ampak brez stalne zaposlitve, tako da se je družina Žilnik nastanila v Nišu okoli 1927, kjer se je Viktor zaposlil v vojaški krojačnici. Po zaključeni osnovni šoli se je Konrad Žilnik izučil krojaške obrti in se je s 17 leti zaposlil v niški tovarni usnja. Sodeloval je v stavkah delavcev usnjarske in tekstilne industrije v Nišu, leta 1937 pa je bil sprejet v članstvo Komunistične partije Jugoslavije.

Začetek aprilske vojne 1941 ga je našel na odsluženju vojaškega roka. Potem ko se je izognil ujetništvu, se je vrnil domov v Niš, kjer je aktivno sodeloval v organiziraju vstaje. Tudi potem ko se je izognil množični aretaciji komunistov, 22. junija [HYPERLINK "http://sr.wikipedia.org/wiki/1941"](http://sr.wikipedia.org/wiki/1941) 1941, je postal član Okrožnega komiteja KPJ za Niš, v njem pa je bil zadolžen za vojaška vprašanja. Sodeloval je pri ustanovitvi Ozrenskega in Topliškega partizanskega odreda na Jastrebcu.

Bil je ranjen med boji s četniki Koste Pećanca pri Žitoradi 12. oktobra 1941. Preko partijskih zvez je bil sprejet na zdravljenje v mestni bolnišnici. Za njegovo zdravljenje je poskrbel dr. Dragoljub Dimković, kirurg in povojni rektor Univerze v Novem Sadu. On mu je potegnil kroglo iz zgornje nadlahtnice. Pri operaciji je bila prisotna in je pomagala starejša častna sestra, ki je bila prav tako Slovenka. Dr. Dimković je svetoval Konradu, naj pove, da si je poškodoval roko, ko je padel z vlaka. Konrad je ostal v bolnišnici 5-6 dni in glede na to, da se je rana normalno zacelila, je odšel. Ilegalno se je zdravil v neki gostilni v Novem Selu blizu Niša, kamor je vsak dan prihajala Mirjana Jocić in mu previjala rano.

Po ustanovitvi Timoškega partizanskega bataljona je zapustil funkcijo vojaškega upravitelja in se je kot član Okrožnega komiteja posvetil političnemu delu na terenu. Ob koncu 1943 je skupaj z bataljonom odšel na območje Pirota, kjer je nadaljeval delo Dušana Tackovića Srečka in je pripravljal ustanovitev narodnega odbora in drugih antifašističnih organizacij. Po zaključenem delu, na začetku 1944, se je še s petimi tovariši odpravil nazaj. Pri vasi Pajež so jih 27. februarja obkolili četniki. Pri poskusu, da se prebijejo skozi obroč, je bil Konrad - Slobodan težko ranjen in ujet. Četniki so ga potem odnesli v vas Kozje, kjer je nekaj dni krvavel in brez noge ležal na slami. Bil je obsojen na smrt in ustreljen.

Konrad Žilnik je v partizanih spoznal mlado študentko filozofije Milico Šuvaković – Mašo (ilegalno partizansko ime Jovanka Popović). Poročila sta se in Milica je zanosila.

Fotografija Konrada Žilnika

Milica je bila rojena 1912 v Pakracu, v duhovniški družini. Pred vojno je bila aktivna v partijski organizaciji na Univerzi v Beogradu in članica redakcije časopisa *Žena danas*.

Od polovice 1940, ko se je izognila aretaciji, je živela v globoki ilegalnosti v Beogradu, vse do marca 1941, ko se je vrnila domov v Zemun. Tu so jo na začetku vojne aretirali ustaši, skupaj z očetom, proto Šuvakovićem. Zahvaljujoč prizadevanjem prijateljev in ugledu, ki ga je imel njen oče, sta bila kaj hitro izpuščena in šla sta v Beograd.

Fotografija Milice Šuvaković, matere Želimira Žilnika

Milica se je vrnila v svoje prejšnje ilegalno stanovanje in od tedaj je nosila ilegalno ime Jovanka Popović. V njenem stanovanju so izde-lovali eksploziv vse do trenutka naključne eksplozije, ki je razdejala stanovanje. Po tem dogodku je Milica odšla v partizane. Konec septem-бра 1941 je prišla v Ozrenski partizanski odred, iz tega pa je potem šla v Topliški.

Februarja 1942 je po partijskem nalogu odšla v Prokuplje, kjer je zaradi velike bolgarske racije bila razkrita v stanovanju profesorice Dušanke Kopač, po tem aretirana in odpeljana v zapor specialne policije in potem v niško taborišče. Glede na to, da je bila pred porodom, so se ostale jetnice trudile, da bi ji čim bolj pomagale.

Predstojnik mestne bolnišnice je 19. februarja 1943 izdal potrdilo dr. Mirjani Petrović (sestri Milice Šuvaković), iz katerega je razvidno, da je bila Milica v bolniških knjigah zavedena kot soproga Vladimirja Popovića, da je po rodu iz Sarajeva, stara 29 let, da je prišla kot nosečnica zaradi poroda 12. avgusta 1942, da je rodila 8. septembra ob 13. uri in 30 minut, moškega, živega in zdravega otroka, težkega 3,950 kg, da je bila odpuščena 30. novembra.

Potrdilo na ime Jovanka Popović (Milica Šuvaković)

Med njenim bivanjem v bolnišnici je partijska organizacija po nalogu, ki ga je sprejela od Konrada Žilnika, poskušala organizirati njen pobeg in pobeg Zlate Ljubinović. Akcija je propadla, ker so ju Nemci med tem časom premestili v taborišče.

BEKANNTMACHUNG || САОПШТЕЊЕ

Aus einem Aufruf Aufständischer aus Rasina geht die Ermordung des am 19. 11. 42. in Kupci bei Brus entführten deutschen Soldaten hervor.

Gemäss Ankündigung wurden 30 weitere Kommunisten und Draža Mihajlović - Anhänger erschossen.

Am 15. 12. 42:

1. Kokid Boško, Abiturient, geb. 30. 9. 22. Leskovac,
2. Petarović Živoje, Arbeiter, geb. 10. 10. 24. Precina,
3. Popović Janka, Lehrerin, geb. 1. 6. 12. Sarajevo,
4. Stojković Amra, Studentin, geb. 19. 11. 20. Sabac,
5. Stojković Branko, Bauer, geb. 1914 Gor. Presnica,
6. Đorđević Nja, Bauer, geb. 20. 2. 20. Zdravljice,
7. Eras Vojislav, Volksänger, geb. 16. 8. 14. Drenova,
8. Tiernemann Stefan, Schlosser, geb. 13. 5. 05. Bela Crkva,
9. Brkić Boško, Arbeiter, geb. 15. 4. 20. Kos Marionica,
10. Andrijević Željko, Buchdrucker, geb. 25. 7. 04. Pančevo.

Am 20. 12. 42:

1. Živković Dragi, Hausfrau, geb. 28. II. 01. Niš,
2. Miljković Milos, Student, geb. 21. 9. 26. Belgrad,
3. Petarović Živoje, Lehrer, geb. 25. 11. 19. Gornji Gore,
4. Miličević Tom, Bauer, geb. 1889 Gornji Rini,
5. Petković Dragoljub, Gasometer, 1958 Oršava,
6. Radićević Vojislav, Bauer, geb. 1889 Đuro Pejle,
7. Sanković Hrastnik, Lehrer, geb. 2. 12. 71. Trnava,
8. Stefanović Željko, Arbeiter, geb. 27. 12. 19. Leskovac,
9. Sofronija Rastko, Arbeiterin, geb. 28. 7. 07. Ivanov,
10. Stepanović Štefka, Bauer, geb. 1917 Donji Duljević.

Am 25. 12. 42:

1. Hercog Đuro, Schöfer, geb. 18. 12. 14. Kupres-Bugojno,
2. Janković Dragi, Münzkar, geb. 1917 Tomislavci,
3. Lazarević Ljubo, Kaufmann, geb. 9. 13. Belgrad,
4. Uskoković Dragoljub, Mechaniker, geb. 15. 4. 16. Bobotić,
5. Paunović Živoje, Weber aus Kudovo, geb. 1892,
6. Obradović Nikola, Seifert aus Kudovo, geb. 1883,
7. Aleksić Novica, Personalar aus Kudovo, geb. 1889,
8. Popović Rista, Zollbeamter aus Kudovo, geb. 1889,
9. Nikolić Milivoj, Kaufmann aus Kudovo, geb. 1897,
10. Valjarević Dušan, Personalar aus Kudovo, geb. 1898.

Belgrad, den 25. Dezember 1942.

Der Kommandierende General und
Befehlshaber in Serbien

На основу прогласа побочњеника из Расине види се да је убијен онај немачки војник, који је 19 XI 1942 одведен из Купаца код Бруса.

Према објави стручњаво је још 30 комуниста и присталица ДРАЖЕ МИХАЈЛОВИЋА.

15-XII-1942:

1. Kokić Borislav, elektroinž., rođ. 30.IX.1922 u Leskovcu,
2. Petrović Božidar, radnik, rođ. 10.X.1924 u Prečini,
3. Popović Jovanka, radnica, rođ. 1.VI.1920 u Šapcu,
4. Stojković Alja, studentica, rođ. 19.II.1920 u Šapcu,
5. Stojković Borislav, student, rođ. 19.IV.1920 u Prnjavoru,
6. Đorđević Ilija, stolar, rođ. 20.III.1920 u Zrenjaninu,
7. Enač Vojislav, vojnik vojske, rođ. 15.VIII.1914 u Črenju,
8. Tihomir Stojan, bračnik, rođ. 13.IV.1905 u Beloj Crkvi,
9. Brković Ratimir, radnik, rođ. 15.IV.1920 u Koc Metković,
10. Anteković Živko, stolar, rođ. 25.VII.1904 u Parčevu.

20-XII-1942:

1. Živković Dragi, dalmatik, rođ. 29.III.1901 u Novoj,
2. Milenković Milos, stolar, rođ. 27.III.1925 u Šapcu,
3. Petrović Stojan, radnik, rođ. 25.III.1919 u Gračanici,
4. Milonović Teodor, stolar, rođ. 1. 1920 u Gračanici,
5. Petković Dragoljub, radnik, rođ. 1920 u Gračanici,
6. Radović Vasa, stolar, rođ. 11. 1920 u Gračanici,
7. Šaković Kranjčević, radnik, rođ. 2. 1923-1924 u Trsteniku,
8. Stefanović Željko, radnik, rođ. 1. 1923-1924 u Leskovcu,
9. Sofronija Rastko, radnik, rođ. 1. 1923-1924 u Leskovcu,
10. Stojanović Kiro, stolar, rođ. 1927 u Dalmu Črenju.

25-XII-1942:

1. Hercog Đuro, učenik, rođ. 15.-I-1914 u Kupresu (Bugojno).
2. Živković Dragoljub, muzičar, rođ. 1. 1915 u Tomislavcima.
3. Lazarović Ljubo, trgovac, rođ. 1. 1916 u Beogradu.
4. Šukoković Dragoljub, mešavinar, rođ. 15.-IV.-1916 u Beogradu.
5. Paunović Živoje, silvar, rođ. 1892 iz Kruševca.
6. Obradović Nikola, silvar, rođ. 1893 iz Kruševca.
7. Aleksić Novica, rečnikar, rođ. 1889 iz Kruševca.
8. Popović Rista, šarmarski čovek, rođ. 1889, iz Kruševca.
9. Nikolić Milivoj, trgovac, rođ. 1897, iz Kruševca.
10. Valjarević Dušan, pionomer, rođ. 1898, iz Kruševca.

Beograd, 25-XII-1942.

Командант генерал и заповедник
у Србији

Objava o ustrelitvi 30 komunistov in pripadnikov Jugoslovanske vojske v domovini, med katerimi je bila tudi Milica Šuvaković (Jovanka Popović)

Novorojenček v niškem taborišču

Po porodu so Milico vrnili v priporočki oddelek brez dojenčka. Glede na to, da je malček nepretrgoma jokal, ga je sestra Remigija na svojo odgovornost odnesla k materi. Po okrevanju so jo vrnili v niško taborišče. Pripornice iz sobe številka 7 so bile navdušene, ko so jo zagledale z otrokom v naročju. Nemški stražar je ironično opazoval ženske in komentiral: "Noch eine Partisane (Še en mali partizan)." Pripornice pa so ga sprejele s toplino in nežnostjo, izmenično se jokajoč in smejoč. Ženska soba ali soba številka 7 je postala velika družina. Vse ženske so skrbele za otroka, izdelovale plenice, ga povijale, prepovijale, kopale itd. Vendar je izstopala Ana Žilnik, malčkova babica. Nenehno je govorila: „Kakšna je to življenska ironija.“ Sluteč, da se ji bliža konec, je ponavljala, da boljšega dneva zagotovo ne bo dočakala. Ostale jetnice so jo tolažile.

Ampak prišel je dan, ko se je Milica morala ločiti od dojenčka. Pričevanje o otroku med taborniško žico je podala tudi Ljubinka Ku-jundžić, ki je bila tedaj uslužbenka Rdečega križa v Nišu. Ljubinka je povedala:

„Drugega decembra 1942 je bilo zelo mrzlo, pihala je košava in je bilo veliko snega. Bila sem dežurna v Rdečem križu. Tu so bili tudi tajnik Radojica, župnik Rade Antić in učiteljica Bogumilka, ženska, stara približni štirideset let. Zazvonil je telefon. Ko je Radojica končal pogovor, se je obrnil proti meni in rekel: V taborišče morate, nek dojenček je bolan, morate ga vzeti ven. Gestapo ukazuje.

Poslala sem strežnika po kočijo. Rade Antić, član Rdečega križa, mi je dejal, da me ne pustijo iti same, da bo šel tudi on. Bogumila je dejala: Grem tudi jaz.

In smo šli. Medtem ko smo čakali kočijo, je vstopila neka ženska

v nemški uniformi z dvema Nemcema, spremljevalcema. Ob vstopu je dvignila roko v pozdrav in vzkliknila: Heil Hitler!

Potem sem izvedela, da je Hrvatica in žena oficirja, ki je v ujetništvu. Prosim vas, kdo je pristojen, da gre v taborišče? sem rekla.

Zakaj niste že odšli in vzeli otroka? Ukaz se mora izpolniti, ker v nasprotnem veste, kaj vas čaka.

Čakam prevoz, odšla bom! sem ji spet rekla.

Če ne boste odšli v 10 minutah, tudi vas čaka taborišče.

Medtem je prišla kočija in mi smo se odpeljali. Ob bodečih vhodnih vratih pred taboriščem nas je ustavila straža. Stopila sem do stražarja in mu povedala, da moramo vstopiti in vzeti otroka. Spustil nas je, mi pa smo se postavili zraven vhodnih vrat. Prav tu je bila pisarna in skozi osvetljeno okno smo zagledali grozljiv prizor. Nekega ujetnika so Nemci držali za lase, s palico so ga klestili po vratu, medtem ko je drugega ujetnika drugi Nemec brcal z nogama in ga tepel z bičem. V taborišču, na drugi strani, so stali ujetniki, postavljeni v ustroj in Nemci so jih preštevali. Prav tega večera ob 18. uri, ko smo prišli, je pobegnila Nada Tomić in dva ujetnika iz taborišča. Ta dva so med pobegom ujeli, Nada Tomić pa je uspela pobegniti.

Takoj ko nas je opazil, je dr. Pijade pritekel in nas odpeljal v sobo, kjer so bile ujetnice. Tu so bila mlada dekleta, stare ženske, neka študentka, ki sem jo poznala. Dr. Pijade nas je pustil same. Na tleh na slami poleg vrat sem zagledala, kako je čepela neka mlada ženska, rdečelaska, s pikicami na nosu. Držala je debelušnega rožnatega otroka, zavitega v dekico, ki je jokal in se nikakor ni dal pomiriti. Počepnila sem poleg ženske in jo vprašala, kaj je z malčkom, ona pa se mi je le nasmehnila in rekla: Nič ni bolan, ampak mi ga hočejo vzeti, tu nimam pogojev, da bi ga pestovala.

Tu je mrzlo in beton je, ne skrbi zanj, skrbeli bomo, kot bi bil naš.

Hvala ti, rada bi zvedela tvoje ime. Rekla sem: Ljubinka.

Jaz sem Jovanka, zaupam ti... Ali hočeš storiti nekaj zame in mi izpolniti eno prošnjo?

Samo povej in ne skrbi.

Ali poznaš Tomičeve?

Kako da ne. Cvetanka je moja sošolka, stalno sva se pri njej učili.

Potem mi je lažje in ti tega nikoli ne bom pozabila. Odnesi mojega sina in jim ga daj, bo z njimi, ti pa mi obljubi, da ga boš obiskovala. Povej, da ga pošilja Maša. To je skrivnost med nama in nihče ne bo vedel, da sem jaz Maša in kje je moj sin.

Jovanka je bilo njeno partizansko ime, in nikomur ni povedala, da ji je ime Maša (Milica). Otrok je jokal tudi naprej, mi pa smo že zamujali, zato sem rekla, da moramo oditi.

Dovoli, Ljubinka, da ga mati previje.

Spet smo poskušali oditi, ona pa je prosila, da dojenčka podoji, in to zadnjič, pravi. Malček je jokal in ni notel materinih prsi, ona pa tedaj dvigne glavo, pogleda nas vse po vrsti in pravi: Moj sin je nekrščen. Moja želja je, da mu daste ime Želimir. To ime sem prvič slišala pred 35 leti.

Stegnila sem roke, da bi vzela otroka, ampak ona je prosila, da nas pospremi in da sama nese otroka. Ko je nosila malega Želimirja, je po stopnicah pritekel dr. Pijade, se prijel za glavo in zavpil: Kje pa ste, zaboga, nas bodo vse pobili! Zakaj ste toliko zamudili?

Izkoristili smo zmedenost Nemcev, medtem ko so šteli ujetnike. V tem trenutku je Maša zakričala: Doktor, otroka, srečo in vse mi jemljo. Reši me, doktor!

Jovanka, ti veš, kaj sem ti povedal. Pogumna bodi, ne omagaj, zaupaj tem ljudem in Ljubinki. Tvoj sin bo pestovan.

Ona me je potem objela, mi dala malčka in me poljubila. Stekla sem čez dvorišče, sedla v kočijo in se s spremljevalcema odpeljala v bolnišnico. Doktor je rekel, naj otroka nesem v bolnišnico, tam so imeli

sobo za ujetnice, kjer je tudi Maša rodila. Med potjo skozi zimsko noč sem zavila malčka v svoj plašč in on ni več jokal, temveč je zaspal. Dvakrat so nas ustavili, ker se je policijska ura že zdavnaj končala, ampak pokazala sem otroka in znak Rdečega križa, zato so nas spustili. V bolnišnici nas je neka nuna pripeljala v sobo, kjer so ležali stari ljudje. Naročila nam je, naj pustimo otroka. Vprašala sem jo, kakšno bolezen imajo ti ljudje: Tifus, je odgovorila.

Pa si ti ponorela, sem ji rekla, mar smo ga nesli iz taborišča, da bi ga pustili med tifusarji? Ne, nesem ga domov!

Rade je rekel: Tudi jaz ga bom nesel domov, med svoje otroke, naj bo med njimi.

V tem trenutku je pristopila neka sestra in nas odpeljala do sobe, kjer naj bi ga pustili. Pred vrati te sobe sta sedela na klopi dva stražarja s puškama in nikakor me nista pustila v sobo. Jaz sem se z njima kregala in končno sta me spustita, ko sem povedala, da so mi Nemci tako ukazali. Vstopili smo v sobo, kjer so bile neko mlado dekle, profesorica trgovske akademije Zaga (vem, da je ustreljena), neka židinja z malo deklico. Ko so zagledale otroka, so začele na glas jokati: Joj, če prinašate otroka, so torej, Jovanko ustrelili.

Rekla sem, da je niso ustrelili, le da otroček ne more ostati v taborišču. Poiskala sem sestro, da bi malčka položili v posteljo in jo zaprosila za stekleničko z mlekom. Obljubila sem, da bom prišla ponovno in potem smo odšli. Dva dni smo se vsi trije počutili kot pretepeni in bolni. Po dveh dneh sem odšla v taborišče in na dvorišču zagledala ženske - jetnice, ki so hodile v krogu. Zagledala sem Mašo, Cvetanko, njeno mamo in druge jetnice iz sobe. V žepu sem imela dudo, ki sem jo pripravila za Želimirja (lažna duda), da bi jo cucljal, ko bo začel jokati. Dala sem jo v usta ter pokazala Maši. Ona se mi je nasmenila, pokimala z glavo in to je bilo najino poslednje srečanje, saj sem čez nekaj dni zagledala osmrtnico z njenim imenom. Vedela sem, da je Cvetanka v taborišču, saj je tisti večer pobegnila njen sestra Nada, in

so vsi bili zaprti kot talci. To mi je zaupno povedal, da ne bi kdo slišal, dr. Pijade, ko sem odhajala iz taborišča. Ustavil je kočijo in povedal, da mi mora nekaj sporočiti. Tedaj mi je rekel: Vidite nocoj to zmedo, pobegnila je Nada Tomić in še nekaj jetnikov, zato nesite otroka v bolnišnico, videli bomo potem, kaj bomo storili. Lažje je, če otroka ni tu.

Ubogala sem ga in sem zato otroka nesla v bolnišnico. Bilo mi žal, da nisem mogla izpolniti Mašine želje in nesti otroka k Tomičevim. V bolnišnico sem odhajala skoraj vsak dan in obiskovala malega Želimirja. Ko pa sem nekoč prišla, nisem našla svojega Želimirja. Tedaj so mi upravitelj in jetnice povedali, da so prišle Mašine sestre in odnesle malčka v Beograd. Za spomin sta mi ostala samo majhna copatka, spletena iz volne, za Želimirja, in sicer iz volne, ki mi jo je dala Maša in me prosila, naj jih spletem.“

Pleteni copatki Želimirja Žilnika

Na ustrelitev je šla 15. decembra 1942 spokojna, ker je izvedela, da so za malčka poskrbeli. Mirjana Petrović je Želimirja prevzela iz mestne bolnišnice 19. februarja 1943 in ga odpeljala v Dragutinovo (danes Novo Miloševo, Vojvodina), kjer je Želimir prebival do 1947, ko je šel k babici in dedku v Zemun. Tu je zaključil sedem razredov osnovne šole, potem pa je 1955, po smrti svoje babice, šel v Novi Sad. V Novem Sadu je zaključil osnovno šolo in se vpisal na gimnazijo. Po maturitetnem izpitu se je vpisal na Fakulteto za dramsko umetnost v Beogradu in postal eden izmed tvorcev zelenega vala v jugoslovanski kinematografiji. Od samega začetka profesionalnega dela na filmu se je soočal s sodobnimi temami, ki vključujejo družbeno, politično in ekonomsko kritiko vsakdana. Po 19 letih, leta 1961, je Žilnik prišel na obisk v Niš, kjer se je z visokimi partijskimi funkcionarji pogovarjal o svojih starših. Tedaj je obiskal tudi taborišče na Crvenem krstu, mestno bolnišnico, kraj za množične poboje na Bubnju in prinesel šopek na doprsni kip svojega očeta Konrada Žilnika, ki stoji v parku ob mestni hiši.

Želimir Žilnik s teto v Dragutinovem pri Zrenjaninu

SEZNAM SLOVENCEV V KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU NA CRVENEM KRSTU IN V NEMŠKIH ZAPORIH

DVORNIČ, JOŠKA, rodil se je v Sloveniji, elektrikar v rudniku Belo Brdo. V Kopaoniški partizanski odred prišel poleti 1941. Ujet je na začetku oktobra na Kopaoniku in bil pripeljan v Kuršumlijo. Zamenjan je za četnike, ujete v Prokuplju 9. oktobra 1941. V Topliškem partizanskem odredu je bil od začetka novembra. Ujeli so ga Bolgari junija leta 1942 na Velikem Jastrebcu. Iz niškega koncentracijskega taborišča je bil odpeljan na Bubanj in ustreljen 8. aprila 1943. Feldkomandantura je oznanila njegovo ime na prilepljenih osmrtnicah.

ŽILNIK, Sofije VIKTOR, mizar v niški železniški delavnici – stanoval je v ul. Carice Milice 14, rojen 16. marca 1895 v kraju Sveti Juraj – Slovenija. Ujeli so ga pripadniki Specialne policije 24. junija leta 1941 v Nišu in odpeljan v taborišče na Banjici. Ustrelili so ga Nemci decembra 1941 v Jajincih blizu Beograda.

KOSTANJEVAC, Jovana IGNJAC, pilot, rojen 1912 na Ptiju - živel kot izgnanec v Donjem Adrovcu pri Aleksincu. Ujeli so ga pripadniki Srbske državne straže v maju 1944 v Donjem Adrovcu. Kot partizanskega kolaboracionista so ga odpeljali v niško taborišče. Ustreljen 20. julija 1944 na Bubnju blizu Niša.

KRAJCER, Mihe MAKSIMILIJAN-MAKO, brez poklica, rojen 1923 v kraju Dolga Brda v Sloveniji – živel kot izgnanec v Aleksincu. Ujeli so ga pripadniki Srbske državne straže avgusta 1942 blizu Aleksinca in odpeljali v niško taborišče. Ustreljen 8. septembra 1942 na Bubnju blizu Niša. Bil je partizan Ozrenskega odreda.

LUŽNIK, Franca SILVESTER, brez poklica, rojen 1908 v Svetem Boštjanu blizu Dravograda – živel kot izgnanec v Nišu. Ujeli so ga Nemci zaradi poslušanja tujih radijskih postaj. Ustreljen junija 1942 na Bubnju blizu Niša.

MAJHEN, Blaža JAKOB, pripadnik Vojske Kraljevine Jugoslavije, rojen 1912 v Varaždinu. Ujet med aprilsko vojno 1941. Obsojen na smrt po sodbi naglega nemškega sodišča zaradi organiziranja upora v ujetniškem taborišču v Nišu. Ustreljen 10. maja 1941 v Nišu.

MAGLICA, Antona JOŽE, pripadnik Vojske Kraljevine Jugoslavije, rojen 1909 v Golcu pri Sežani. Ujet med aprilsko vojno 1941. Obsojen na smrt po sodbi naglega nemškega sodišča zaradi organiziranja upora v ujetniškem taborišču v Nišu. Ustreljen 10. maja 1941 v Nišu.

MUSTEMA NADA, gospodynja, živila v Nišu – kot izgnanka iz Slovenije. Zaprta je bila v niškem taborišču kot talka.

MUSTEMA MERCE, gospodynja, živila v Nišu – kot izgnanka iz Slovenije. Zaprta je bila v niškem taborišču kot talka.

PODRUŠIĆ, Ivana ANTON, mizar v Lazarici pri Kruševcu – izgnanec iz Slovenije. Ujela ga je bolgarska policija 21. marca 1943 in odpeljala v niško taborišče. Ustreljen 8. junija 1943 na Bubnju. Bil je član OK KPJ za kruševsko okrožje.

ROZMAN, Josifa JANEZ, železniški uslužbenec v Nišu – staloval je v Generala Rakića št. 11, rojen 29. decembra 1898 v kraju Koroška Bela. Ujel ga je niškegi gestapo 20. julija 1943 v Nišu. Iz niškega taborišča interniran v taborišče na Banjici. Izpuščen na prostost.

STARIHÀ, Matije JANEZ, oficir – major Srbske državne straže v Nišu, rojen 4. aprila 1907 v Sodevcih, okraj Črnomeljski. Aretirali so ga septembra 1942 člani specialne policije v Nišu in iz zapora deportiran v zapor gestapa v Beogradu. Ustreljen 8. decembra 1942 v Jajincih blizu Beograda. Bil je sodelavec KPJ.

ŽORGA, Jakoba JAKOB-JAKA, strojevodja, rojen 1888 v Breznici (Slovenija). Obsojen na 6 let zapora po zakonu o zaščiti države in je kazen pred vojno prestajal v niškem kazenskem zavodu. Iz zavoda je odpeljan v niško taborišče in odtod premeščen z neko skupino v taborišče na Banjici. Ustreljen 9. maja 1942 v Jajincih blizu Beograda.

(Logor Banjica–logoraši, knjiga 1, 355; NMN, LCK, k. 14, f. Ž-12)

(Taborišče Banjica – taboriščniki, knjiga I.)

SATLER, FRANC, uslužbenec v Kruševcu, rojen 1903 v Mariboru (Slovenija). Aretirali so ga pripadniki bolgarske policije 22. marca 1943 v Kruševcu kot člana OK KPJ Kruševac. Iz niškega taborišča odpeljan in ustreljen 8. junija 1943 na Bubnju blizu Niša.

(IA. Kruševac, fond sekcija palih boraca NOR-a; AJ, Ž-1912074017)

(Zgodovinski arhiv, Kruševac, fond-sekcija: padlih borcev NOV-e)

PIREC, Mirka MILOŠ, študent tehnike v Beogradu, rojen 25. julija 1920 v Mariboru. Aretirali so ga člani gestapa 17. februarja 1944 v Beogradu. Iz zapora interniran v banjiško taborišče, kjer je na začetku julija 1944 bil izročen v pristojnost Specialni komandi 1005 za uničevanje sledov zločinov. Po ukazu glavnega poveljnika, nemškega generala, je skupina 74 jetnikov 7. julija 1944 iz Beograda z vlakom transportirana v Niš in ustreljena na Bubnju. S to skupino je bil tudi Pirec. Ime je bilo oznanjeno na prilepljenih osmrtnicah. Pisalo je, da je ustreljen 20. julija 1944 kot komunist.

(NMN, kut. 12, fas. b.b; Nemačka obaveštajna služba u okupiranoj Jugoslaviji – zbornik dokumenata (Srbija), knjiga VIII, 768; Logor Banjica–logoraši, knjiga 2, 531)

(NMN, šk.12, fas bš: Nemška obveščevalna služba v okupirani Jugoslaviji – zbornik dokumentov(Srbija), VIII. knjiga, 768; Taborišče Banjica – taboriščniki, 2. knjiga, 531)

SEZNAM SLOVENSKEGA PREBIVALSTVA NA OBMOČJU MESTA NIŠA (1941-1944)

Priimek in ime	Poklic	Ulica in hišna številka
AJZIPER Marija	neznano	Ristićeva 55
AJZIPER Vladimir	neznano	Ristićeva 55
AKŠAM Maksim	podnarednik	Poveljstvo SDS
AŠMAN Aleksandar	učenec	Jevremova 10
AŠMAN Drago	neznano	Jevremova 10
AVSENAK Josip	neznano	Nemanjina 55
AVSENAK Smiljka	gospodinja	Nemanjina 55
AŽMAN Drago	neznano	Jevremova 10
AŽMAN Drago	neznano	Jevremova 10
AŽMAN Marija	učenka	Jevremova 10
AŽMAN Marija	učenka	Jevremova 10
BIRVIŠ Božidar	učenec	Šumadijska 26
BIRVIŠ Vojislav	šef NŽR	Šumadijska 26
BISKOČI ALOJZ	uslužbenec	Pivara Apelovac
BISKOČI Marija	neznano	Pivara Apelovac
BLAŽAK Ćailo	neznano	Novi Komren
BLAŽAK Jugoslav	učenec	Novi Komren
BORA OBLAK Tomislav	učenec	Kovanluk 43
BORO OBLAK Franc	neznano	Kovanluk 43
BRUMEN Rudolf	podnarednik	Komanda SDS
ČERNI Karlo	neznano	Vojvode Tankosića 2
ČERNI Radmila	učenka	Vojvode Tankosića 2
ČEŠNJEVAR Franja	neznano	Jugovićeva 33
ČEŠNJEVAR Marija	neznano	Jugovićeva 33
CIMPERMAN Dušan	neznano	Nemanjina 9
CIMPERMAN Malen	neznano	Nemanjina 9
DONIK Juraj	vodnik	Poveljstvo SDS
FABIJAN Anton	vodnik	Poveljstvo SDS
FROLO Ivan	neznano	Njegoševa 8
FROLO Vidosava	učenka	Njegoševa 8
GABERC J. Alojz	višji kontrolor NŽR	Železniška kolonija b.b.
GEC Dobrilna	gospodinja	Kej 29. decembar 10
GEC Egon	pehotni poročnik	Kej 29. decembar 10

GEC Emilija	učenka	Kej 29. decembar 10
GOSTENČNIK Ivan	desetnik	Poveljstvo SDS
GRAMER Leonida	neznano	Šumatovačka 29
GRAMER Rajče	neznano	Šumatovačka 29
GRANŽAN Jelisaveta	učenka	Stojana Protića 58
GRANŽAN Rada	gospodinja	Stojana Protića 58
HAJMERN Milovan	učenec	Đurđa Brankovića 48
HAJMERN Jovan	neznano	Đurđa Brankovića 48
JURMAN Amalija	učenka	Vokvode Putnika 16
JURMAN Marijan	uslužbenec	Vokvode Putnika 16
KADILEK Mihailo	otrok	Nemanjina 48
KADILEK Stevan	neznano	Nemanjina 48
KEDELJA R. Rudolf	učenec	Branka Radičevića 22
KEDELJA Rudolf	uslužbenec	Branka Radičevića 22
KLJEŠA Aleksandar	učenec	Kralja Tomislava 13
KLJEŠA Evgenije	neznano	Kralja Tomislava 13
KODELA Aleksandar	neznano	Branka Radičevića 22A
KODELA R. Rudolf	narednik	Branka Radičevića 22A
KOŽUH Božidar	neznano	Todora Milovanovića 10A
KOŽUH Josip	neznano	Todora Milovanovića 10A
KUGLER Banonja	uslužbenec	Rudnička 33
KUGLER Danica	učenka	Rudnička 33
LEDNEK Drago	neznano	Knjeginje Ljubice 10A
LEDNEK Ignac	učenec	Knjeginje Ljubice 10A
LEMAN Josif	učenec	Cara Nikole 23
LEMAN Milan	uslužbenec	Cara Nikole 19
LEMAN Milan	neznano	Cara Nikole 23
LEMAN Vladislav	učenec	Cara Nikole 19
LILER Ivana	učenka	Vojvode Stepe 8A
LILER Pavle	neznano	Vojvode Stepe 8A
LOGAR Ivan	neznano	Jugovićeva 33
LOGAR Ljubica	učenka	Jugovićeva 33
LUDVIK Blaža	neznano	Novi Komren
LUDVIK Magdalena	neznano	Novi Komren
MAJCEN Dušica	otrok	Vase Čarapića 11 A
MAJCEN Stevan	podnarednik SDS	Vase Čarapića 11 A
MATIJIŠ Branko	učenec	Kolonija Apelovac
MATIJIŠ Josif	neznano	Kolonija Apelovac
MIHAČ Marijan	neznano	Sarajevka 65
MIHAČ Marijan	neznano	Sarajevska 65

MIHAČ Zlatica	učenka	Sarajevska 65
MIHAČ Zvončica	učenka	Sarajevska 65
NEGRO Čeledtina	učenka	Šumatovačka 1
NEGRO Rozalija	uslužbenka	Šumatovačka 1
PAČEK Boško	učenec	Beogradska 37
PAČEK Ivan	neznano	Beogradska 37
PERAJ Margita	učenka	Dušanova 28
PEŠEK Dragoslav	neznano	Jeronimova 1
PEŠEK Elizabet	neznano	Jeronimova 1
PESKIR Jovanka	učenec	Mostarska 6
PESKIR Viljem	neznano	Mostarska 6
PIPAN Aspazija	gospodinja	Skerlićeva 6
PIPAN Franja	nar.vodnik	Poveljstvo SDS
PIPAN Ljiljana	učenka	Poveljstvo SDS
PLEVNIK Ivan	neznano	Trg Kralja Milana 15
PLEVNIK Zvonko	neznano	Trg Kralja Milana 15
RADOSTER Marija	učenka	Prizrenska 22
RADOSTER Miharo	uslužbenec	Prizrenska 22
RAJSMAN Anton	železniški uslužbenec	Železnička kolonija b.b.
REBEC Bora	neznano	Železnička kolonija 2
REBEC Bora	učenec	Železnička kolonija 2
REBEC Tatjana	učenka	Železnička kolonija XII
REBEC Žarko	železničar	Železnička kolonija 2
REBEC Žarko	železničar	Železnička kolonija 2
REBEC Živko	železničar	Železnička kolonija XII
REGEL Olga	neznano	Beogradska 18
REGEL Vera	neznano	Beogradska 18
RIHARD Franc	neznano	Sarajevska 43
RIHARD Slavica	učenka	Sarajevska 43
RIKARD Franc	neznano	Sarajevska 43
RIKARD Rar	učenec	Sarajevska 43
ROČEK Emil	neznano	Hajduk Stankova 8
ROČEK Verica	učenka	Hajduk Stankova 8
RUBAŠ Aleksandar	neznano	Jadranska 31
RUBAŠ Gordana	učenka	Jadranska 31
RUPNIK M. Ivan	narednik	Komanda SDS
SALAMAN Miroslav	učenec	Cara Uroša 13
SALAMAN Olga	gospodinja	Cara Uroša 13
ŠAPLA Rihard	višji žel. svetovalec	Železnička kolonija b.b.
SEDLIČEK J. Jon	narednik	Komanda SDS

STARNIŠA J. Ljudmila	inšpektor PTT	neznano
STARNIŠA Milica	uslužbenka RK	Organizacija Rdečega križa
STERGAR Josip	žel. uslužbenec	Železnička kolonija b.b.
STRAJNER Franc	neznano	Pukovnika Rajevskog 16
STRAJNER Olivera	učenka	Pukovnika Rajevskog 16
ŠULGINJ Andreja	neznano	Stevna Kaćanskog 17
ŠULGINJ Zvonimir	učenec	Stevna Kaćanskog 17
ŠVAR Meri	otrok	Čarnojevićeva 3
ŠVARC Olga	učenka	Čarnojevićeva 3
ŠVARC Toma	neznano	Čarnojevićeva 3
ŠVARC Tonka	gospodinja	Čarnojevićeva 3
TOMAŠIĆ Almiš	uslužbenec	Carice Milice 6
TOMAŠIĆ Armiš	učenec	Carice Milice 6
TOMAŠIĆ Gorozd	učenec	Lešjaninova 42
TOMAŠIĆ Ivan	neznano	Lešjaninova 42
TOMŠIĆ Rafailo	vodnik	Komanda SDS
TRGLEC H. Franc	narednik	Komanda SDS
TRUKER Branka	učenka	Jeronimova 24
TRUKER Julkica	neznano	Jeronimova 24
UHLIH Mirjana	neznano	Učitelj Tasina 14
UHLIH Rade	neznano	Učitelj Tasina 14
ULENIK Dragutin	neznano	Cara Uroša 1
ULENIK Petar	učenec	Cara Uroša 1
VAHRAN Miodrag	uslužbenec	Stevana Sremca 3
VAHRAN Zoran	Učenec	Stevana Sremca 3
VAJS Radmila	neznano	Jeronimova 10
VAJS Vlada	učenec	Jeronimova 10
VEČERIN N Otmar	vodnik III. razr.	Poveljstvo SDS
VERLE Alfons	uslužbenec	Gvozdena 60
VERLE Jugoslav	učenec	Gvozdena 60
VERZIO Anton	neznano	Starine Novaka 6
VERZIO Emin	neznano	Starine Novaka 6
VERZIO Emin	neznano	Starine Novaka 6
VERZIO Hranislav	neznano	Starine Novaka 6
VEZMAR V. Ilija	podnarednik	Komanda SDS
VILHELM Stevan	uslužbenec	Vase Čarapića 14
VILHELM Zorica	neznano	Vase Čarapića 14
VILHELN Oton	učenec	Vase Čarapića 14
VILHELN Stevan	neznano	Vase Čarapića 14
VILMER Milan	neznano	Vase Čarapića 13

VILMER Miodrag	neznano	Vase Čarapića 13
VINKOVIČ Štefan	desetnik	Poveljstvo SDS
VRHOVEC J. Veljko	uslužbenec PTT	neznano
VUJUČEC Ivan	neznano	Znepolska 15
VUJUČEC Radmila	učenka	Znepolska 15
ZDJELAR Ružica	učenka	Voždova 13 A
ZDJELAR Simon	uslužbenec	Voždova 13 A
ZDOLMIŠEK Marija	učenka	Savska 57
ZDOLMIŠEK Slavko	neznano	Savska 57
ZDOLŠEK F. Alojz	narednik	Poveljstvo SDS
ZDOMAŠEG Pavle	neznano	Savska 57
ZDOMAŠEG Slavko	neznano	Savska 57

NŽR –Niška železnička radionica - Niška železniška delavnica

SDS – Srbska državna straža

SLOVENSKI PREŽIVELI VOJNI UJETNIKI VOJSKE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE, KI JIH JE APRILSKA VOJNA PRESTREGLA V NIŠU

BENEDETO, Leopold

Oflag XIII B Nirnberg

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

BOHAN, Uroš

PG 62 – Grumello del Piano (ITA)

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

HONJACKI, Jozef

Stalag XI B - Fallingbostel

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

HRcenkovački, Edmund

Stalag XI B - Fallingbostel

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

KORANC, Sredoje

Oflag XIIIIB Hammelburg

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

LAGERHALC, Otmar

Oflag VD Ofeneberg

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

LAŽAN, Venceslav

Oflag VD Offeneburg

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

KLEMEK, Milan

Stalag XIIA - Frankenthal

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

KORANC, Sredoje

Oflag XIII B - Hammelburg

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

MARIČIĆ, Alojz

Oflag XIIIIB - Hammelburg

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

NEŽMAH, Miroslav (poveljnik 1. konjeniškega polka „Miloš Obilić“ v Nišu)

Oflag XIIIIB - Hammelburg

(VA, VKJ, škat. 5, reg. št. 2/1-1 - dokument iz Vojaškega arhiva je odstopil avtorju zgodovinar Aleksandar Dinčić iz Niša)

PREMRU, Franjo

Stalag XB - Sandbostel

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

RIMAN, Matija

Stalag X A - Schleswig (73.442)

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

REŠ, Julijus (poveljnik 2. Velosipedskega bataljona v Nišu)

(VA, VKJ, kut. 10, reg. br. 241/5-1 - dokument iz Vojaškega arhiva je odstopil avtorju zgodovinar Aleksandar Dinčić iz Niša)

ROHOSA, Mitar

Stalag IV F – Hartmannsdorf (87.108)

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

STUDEN, Danilo

Stalag XVII A – Limburg der Lahn

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

ZEHA, Ika

Stalag XB - Fallingbostel

(IAN, DCK, škat. 23, seznamni niških vojnih ujetnikov)

SLOVENCI - PRIPADNIKI PARTIZANSKIH ODREDOV IN JUGOSLOVANSKE ARMADE, KI SO PADLI MED DRUGO SVETOVNO VOJNO IN KI JIH JE VOJNA PRESTREGLA V NIŠU

HREŠČAK, Jožefa Ivan – pripadnik NOVJ, rojen 1910 v kraju Gornje Vreme pri Sežani. Padel 15. aprila 1944 med boji v okolici Niša, kraj smrti pa ni znan. (AJ, Ž-2018049004)

MOČILNIKAR, Franca Jože – pripadnik NOVJ, rojen 1914 v kraju Zgornji Tuštanj pri Domžalah. Padel 9. marca 1945 na Dolenjskem med zaključnimi boji za osvoboditev domovine. (AJ, Ž-1746148004)

MRKVENIK, Antona Miroslav – pripadnik NOVJ, rojen 1923 v kraju Gornje Vreme pri Sežani. Padel 15. septembra 1944 med boji v okolici Niša, kraj smrti ni znan. (AJ, Ž-2018049006)

PUŠENJAK, Vladimirja Marjan – pripadnik NOVJ, rojen 1925 v Mariboru. Umrl v niški Vojaški bolnišnici zaradi ran, ki jih je utrpel na fronti. Pokopan 2. novembra 1944 v Nišu. (AJ, Ž-1908050014)

RAKUŠA, Nestorja Martin – pripadnik NOVJ, rojen 1893 v kraju Ključarovci pri Ljutomerju. Padel 12. decembra 1944 v bližini Celja. (AJ, Ž-1909051001)

ŽILNIK, Viktor Slobodan Konrad – pripadnik NOVJ, rojen 1919 v kraju Kapla vas v Sloveniji. Padel v Kozju 4. marca 1944 blizu Bele Palanke.

SLOVENSKI PRIPADNIKI JUGOSLOVANSKE KRALJEVSKE VOJSKE IN SRBSKE DRŽAVNE STRAŽE GENERALA MILANA NEDIĆA, KI SO PADLI MED DRUGO SVETOVNO VOJNO IN KI JIH JE VOJNA PRESTREGLA V NIŠU

CIGLAR, Franca Franc – pripadnik SDS (oficir), rojen 1888 v kraju Žabjak pri Ptuju. Padel 15. aprila 1945 na meji med Slovenijo in Avstrijo med umikom. (AJ, Ž-1887001003)

GEC, Marijana Egon, pripadnik JVUO (pehotni podporočnik), rojen 1918 v Novem Sadu. Padel 17. januarja 1944 v boju proti bolgarskim fašistom v belopalanaški vasi Dolac, kot poveljnik čete za podporo Gorskega štaba 180.

(podatke in dokument iz Vojaškega arhiva je odstopil zgodovinar Aleksandar Dinčić iz Niša)

ČREPINŠEK, Alojza Franc – pripadnik JKV, rojen 1913 v Ljubečni pri Celju. Umrl v nemškem ujetništvu 1942. (AJ, Ž-1722099001)

JANČIČ, Andreje Anton – pripadnik JKV, rojen 1919 v Starjem gradu pri Slovenski Bistrici. Umrl v nemškem ujetništvu 1942 (AJ, Ž-2025009013).

SAL, Mihela Ivan – pripadnik JKV, rojen 1902 v Kostanjevici na Krki. Umrl 15. junija 1943 kot ujetnik v italijanskem taborišču. (AJ, Ž-1956006009)

STARICA, Matije Alojz – pripadnik JKV, rojen 1915 v kraju Sodevcih pri Črnomlju. Umrl 1944 kot ujetnik v nemškem taborišču Stalag. (AJ, Ž- 1733026005)

STOJKOVIČ, Gojka Branko – pripadnik JKV, rojen 1922 v Ljubljani. Umrl 15. marca 1945 kot ujetnik v nemškem taborišču Stalag. (AJ, Ž-1855024027)

TOMŠIČ, Ivana RAFAELO – pripadnik SDS (narednik), rojen 1892 v kraju Hruševje. Aretirala ga je OZN-a. Ustreljen 4. novembra 1944 v Nišu.

(podatke odstopil avtorju zgodovinar Aleksandar Dinčić iz Niša)

VINTER, Ivana Ivan – elektrotehnik v Nišu, imel je delavnico (barvarnico) za barvanje obleke, rojen 1903 v Sheltonu – Oklahoma (SAD). Aretiranla ga je OZN-a. Ustreljen 11. novembra 1944 v Nišu.

(podatke je avtorju odstopil zgodovinar Aleksandar Dinčić iz Niša)

OSTALE ŽRTVE (MED DEPORTACIJAMI, ZAVEZNIŠKIMI IN NEMŠKIMI BOMBARDIRANJI)

CAREVIČ, Gaje Nikola, rojen 1913 v Ogulinu. Padel 5. aprila 1944 med angloameriškim bombardiranjem Niša. (AJ, Ž-2025008006)

IVONA, Josipa Jakša, rojen 1903 na Rašici pri Ljubljani. Umrl 15. aprila 1941 zaradi ran, ki jih je utrpel med nemškim bombardiranjem Niša. (AJ, Ž-0364191010)

KOVAČ, Janeza Janez, rojen 1884 v Šenčurju pri Kranju. Padel 8. aprila 1941 med nemškim bombardiranjem Niša. (AJ, Ž-1808109010)

PAVŠIČ, Filipa ELENA, rojena 1909 v Žerjavu na Koroškem. Umrla 1942 v Gornji Toponici blizu Niša zaradi posledic deportacije. (AJ, Ž-1992063015)

PAVŠIČ, Filipa ELIZABETA, rojena 1913 v Žerjavu na Koroškem. Umrla julija 1942 v Gornji Toponici blizu Niša zaradi posledic deportacije. (AJ, Ž-1992063016)

ROKAR, Ivana LUDVIK, rojen 1888 v Breginji pri Tolmina. Umrl 1942 v Nišu za radi posledic deportacije. (AJ, Ž-1909053002)

TANCER, Ivana IVAN, rojen 1905 v Mariboru. Umrl septembra 1941 v Nišu zaradi posledic nemškega bombardiranja. (AJ, Ž-360110013)

Izdaja
SKS "France Prešeren"
Tiskarna Medivest
Narodni muzej Niš

Avtor
Ivana Gruden

Recenzent
Nebojša Ozimić

Prevod v slovenščino
Vera Popović

Lektura in korektura
Milena Buturović

Naklada
500

Tisk
Medivest KT Niš

Izvori:

IAN - Istorijski arhiv Niša

- fond Glavni odbor Crvenog krsta – okružni odbor Niš (1878-1947)
Dokumentacija Crvenog krsta u Nišu (neklasifikovana gradja)

AJ - Arhiv Jugoslavije

- fond Saveznički zavod za statistiku (oznaka fonda 179)

VA-Vojni arhiv u Beogradu

- fond vojske Kraljevine Jugoslavije

NMN - Narodni muzej Niš

- zborka ličnih predmeta zatočenika logora na Crvenom krstu
- zborka NOB-a

IAK - Istorijski arhiv Kruševca

- fond sekcija palih boraca NOR-a

Popis literature:

- Lazić B., Svedočenja o ratnim zarobljenicima vojske Kraljevine Jugoslavije u Drugom svetskom ratu 1941-1945, Beograd, 1998.
- Milovanović M., Logor na Crvenom krstu u Nišu, Beograd - Niš, 1983.
- Mirčetić D., Vazdušna bombardovanja Niša u Drugom svetskom ratu 1941-1944, Niš, 1998.
- Ozimić N., Logor na Crvenom krstu, Niš, 2012.
- Petranović B., Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945, Beograd, 1992.
- Petrović R., Moje ratne drugarice, Leskovac, 1988.
- Roš F., Slovenski izgnanci v Srbiji 1941-1945, Maribor, 1967.
- Terzić V., Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, knjiga 2 (Uzroci i posledice poraza), Beograd- Ljubljana-Titograd, 1983.
- Šušterić U., Samardžić M., Od Ljubljane do Ravne Gore, Beograd 2004.

Članci u periodici:

Dinčić A., Niški vojni (ratni) zarobljenici u Drugom svetskom ratu (1941-1945), Zbornik Narodnog muzeja Niš, broj 21 (2012)

Ibarske novosti, broj 141. od 10.februara 1956.

Knežević A., Slovenci u Srbiji, prilog etnodemografskom proučavanju, Annales, Series historia et sociologija, 22, Koper 2012, br. 1

List Glas omladine, 27. aprila 1961.

List Narodne novine , Niš, 1. maj 1961.

List Narodne novine Niš, (feljton br.7), Niš 1967.

Škoro G., Izbeglice i preseljenici u užičkom okrugu 1941-1945, Užički zbornik br. 20, Užice 1991

Zbornik žrtve vojne in revolucije, Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, Ljubljana, 2005

Neobjavljeni rukopisi:

Tikić B., Istorijat osnovne škole „ Kole Rašić“, rukopis u pripremi za štampu

Mirčetić D., Narodeni heroji Niša

Saradnici na monografiji :

Aleksandar Dinčić

Branislav Tikić

Ivan Mitić

Nebojša Ozimić

Izjave, podatke i fotografije za monografiju pružili:

Aleksandar Dinčić

Boško Majcen

Branislav Tikić

Marija Milovanović

CIP